

इत्युक्ते सुमुखो हंससेनापतिर्विनयादभिप्रणम्यैवमुवाच-

महेन्द्रकल्पेन सह त्वया संभाषणोत्सवः ।

इति दर्शितसौहार्दे कस्य नातिमनोरथः ॥ ८४ ॥ ..

इत्युक्ते सुमुखो हंससेनापतिर्विनयादभिप्रणम्यैनमुवाच—

महेन्द्रकल्पोन सह त्वया संभाषणोत्सवः ।

इति दार्शितसौहार्दे कस्य नातिमनोरथः ॥ ८४ ॥

FOREWORD

BY

Dr. N. N. Sen Gupta, M. A., Ph. D. (Harvard)
Professor and Head of the Department of Philosophy,
University of Lucknow.

It was on a rainy July evening in 1907 that I had the privilege of meeting Professor Kosambi for the first time. I had just joined the National College organised by the National Council of Education, Bengal. One of the subjects open to the students was Pāli. I had taken it up with some degree of intellectual curiosity which, however, was not unmixed with the youthful desire to know something which others did not know. In fact, with the exception of a number of leading scholars, the general ignorance about the contents of Pāli literature at that time was colossal. When I told an elderly friend of mine that I had taken up Pāli, he said: "Your institution is new. It has not certainly got all the machinery needed for the purpose. I would rather have you go to a regular cotton mill." Pāli, for him, was associated with weaving. I still recall the attitude of solemn dignity with which I attempted to dispel his ignorance on the foundation of two lectures of Professor Kosambi that I had attended up to that time. The educated opinion was but

imperfectly aware of the portion of our intellectual and spiritual heritage conserved in the Pali language. Professor Kosambi has played a leading role in spreading a sound knowledge of the language and in awakening a deep intellectual interest in the subject that we find among the academic population of to-day.

Later in life I have often turned to the leading concepts of Buddhist thought in the context of my studies in Philosophy and Psychology. I have often returned with a sense of bafflement as I failed to match the ancient psychological ideas with the new psychology of the West. I did not possess a living touch with Buddhism and much of the commentary left but an ill-defined notion in my mind. I had always thought that the usual exposition given by the scholars of to-day of the Buddhist psychology was perhaps somehow out of focus.

I believe that our ancient thinkers who gave their life in the culture of the various attitudes and fundamental outlooks must have gone beyond the common and obvious analysis of the mental life. The descriptions which seem futile and trite to me must possess a deeper meaning. I have discerned in some instances possible interpretations that appeared to be significant. But such reading of new meanings can be lifted out of the realm of speculation only on the basis of a commentary that could convey the spirit of the old world and at the same time make it significant to the

new settings of life. It was, therefore, with a feeling of delight that I greeted the suggestions of my venerable teacher that he was willing to prepare a commentary of this very important book to which every one who approaches Buddhist psychology must sooner or later turn.

Few can help us better in this field than Professor Kosambi. His power of keen analysis and his entire freedom from the 'idols' both of 'the cave' and 'market place' lend added authority to his interpretations. I feel confident that our path in the reconstruction of the Buddhist psychology will be rendered smooth and easy by Professor Kosambi's commentary published in this volume.

The University,
Lucknow,
August, 1941.

}

N. N. Sen Gupta.

PREFACE

Those who are interested in Pali studies know quite well that the little book, *Abhidhammatthasangaha* is indispensable as a guide to the study of the *Abhidhamma Pitaka*. So I was told when struggling with my Pali studies at the Vidyodaya Vidyalaya in Colombo. I took up a copy of Devamitta Maha Thera's edition of the *Abhidhammatthasangaha* and tried to understand it but the task was, at that time beyond my powers.

During the same period I wanted to gain some knowledge of the Buddhist *samadhi*. A young *Bhikkhu* named Piyaṛātana gave me a copy of the *Visuddhimagga* in Burmese characters saying that it contained everything about *Samadhi*. I learned the new characters and was able to read the book though without any real understanding at first. But I did not give up the labour, reading the book again and again on occasion slowly brought both understanding and appreciation.

I went to Burma for the second time in December 1904, and lived for about four months in the Sagain hills where I continued my study of the *Visuddhimagga* together with the practice of *samādhībhavanā*.

In the summer of 1905 I found pure water and edible food very difficult to obtain in the hills and was obliged to come down to Mandalay. But even

only to show my own initial difficulties in reaching, a proper appreciation of this excellent work of Anuruddhacariya

Had anyone pointed out to me at the very beginning the similarities between this book and various portions of the *Visudhimagga*, my task would have been much easier. But I had to struggle on unaided and it took me comparatively long to grasp its meaning. Therefore, in order to help the student, I have given all the appropriate references in this *Tika*. With their aid I believe, the student will be able to overcome his own difficulties. He will find it possible not only to understand the text of the *Abhidhammatthasangaha*, but he will also gain a much more general knowledge of the *Abhidhamma*.

Properly read, this book must serve as a guide to the further study of the *Abhidhamma Pitaka* of which very little will be known to anyone who reads the *Abhidhammatthasangaha* alone. This *Tika* of mine will help him to move further and I hope to enjoy his studies much more.

The edition of the text is essentially the same as my former edition, published by the Gujarat Vidyapith Ahmedabad, in *Samvat* 1979. There are a few small changes. The first sentence of paragraph 20 chapter 9 is transferred to the end of the preceding paragraph. Besides the authorities cited in the previous edition I have consulted two more sources an edition by Pandit

Ledy Sayadaw. But he has spent most of his time in finding faults with the *Vibhāvant*, and enumerates them prominently as if that were his main purpose. It can be said that this method has not improved his work very much. Had he left the *Vibhāvant* alone, he might have done better.

I have followed the explanations of these two commentaries as well as those found in the *Visuddhimagga* and other Pali works of a similar nature. I have composed this short commentary of my own keeping in mind the interest of those who study by themselves.

As regards the typography, I have followed the same method as that used in my edition of the *Visuddhimagga*. Only two kinds of type are used: bold for the text or words quoted from the text, and the smaller ones for the *Tika*. Those headings which are in smaller type are mine and belong to the *Tika*.

The twenty-four *Paccayas* of the *Patthana* are briefly explained in the eighth chapter of this book. Because these might not suffice to give a clear idea of the *Patthana*, two small chapters from the *Tika-Patthana* have been added as an appendix. This should not only explain the *Paccayas*, but will further facilitate the study of the *Patthana*.

Since the publication of my edition of the *Abhidhammatthasangaha* text I had contemplated writing a short commentary on it such as the present. But it

was difficult to find a publisher. Mr. L. R. Kulkarni of Nagpur, who read my edition of the *Abhidhammatthasaṅgaha*, several times requested me to write a short commentary on it. He was prepared to copy it out and have it printed on a duplicating machine. But being preoccupied with other tasks I could not take up the work at that time. Moreover, the difficulty of correcting the proofs would have had to be overcome, as Mr. Kulkarni and I did not live in the same place.

In January of this year my friend Dr. N. N. Sen Gupta came to Benares to attend the Science Congress and was kind enough to call on me here at Sarnath. He requested me to write this *Tīkā*, offering to bear the cost of publication himself. Thus the merit of the *Tīkā* seeing the light goes to him.

Sarnath,
August 25, 1941. }

D. Kosambi.

ABBREVIATIONS and REFERENCES

वि = विसुद्धिमग्गो (Bharatiya Vidya Bhavan, Andheri Bombay) The references are to the chapters and paragraphs

धम्म = धम्मसङ्गहि (Bhandarkar Oriental Series, Poona 4) The references are to the paragraphs

धम्मपद The references are to the stanzas
विमावनी सी (The Sinhalese edition, Maha-Bodhi Press, Colombo, 1933)

विमावनी म (The Burmese edition, Zabu Meit Swe Press, Rangoon, 1939)

परमत्थदीपनी (Kavi Myahma Press, Rangoon, Burmese Era 1292)

The references to these three editions are to the pages

अभिधम्मत्थसङ्गह (This edition) The references to the chapters and paragraphs have no letters

The remaining references are to the new Siamese edition of the Tipitaka, to the volumes & pages. If the book is in a single volume, the page number alone is given

All the references are put in square brackets

(15)

ERRATA

Page	Line	असुद्धं	सुद्धं
११	१९-२०	सहेतुककुसलचित्तानि	सहेतुककुसलाव्याकृत- चित्तानि
१७१	६	ताम्पि	तम्पि

अभिधम्मसङ्गहो

नवनीतटीका

पठमो परिच्छेदो

चित्तसङ्गहविभागो

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुदस्स

१. सम्मासम्बुद्धमतुलं ससद्धम्मगणुत्तमं ।

अभिवादिय* भासिस्सं अभिधम्मत्थसङ्गहं ॥

तत्थ बुत्ताभिधम्मत्था चतुधा परमत्थतो ।

चित्तं चेतसिकं रूपं निव्व्यानमिति सव्वथा ॥

सद्धम्मो ति भगवता स्वाक्खातो धम्मो । गणा ति नद्धा. तेनु
यो उत्तमो भगवतो नावकत्तद्धो सो गणुत्तमो । सद्धम्मेन गणुत्तमेन च
सह अतुलं सम्मासम्बुद्धं अभिवादिय वन्दित्वा अभिधम्मत्थ-
सङ्गहं भासिस्सं. भासिस्सामां ति । तत्थ अभिधम्मं ताव ये अत्था
(पदार्थाः) बुत्ता एकास्सिता, ते सव्वथा परमत्थतो. चित्तं, चेत-
देव होन्ति ।

तत्थ चित्तं इमस्मिं येव पठमपरिच्छेदे निदिट्ठं । चेतसिकं ति चेतसिकधम्मजात । चेतसिकान सङ्गहो दुत्तिषपरिच्छेदे कतो । रूपं छट्ठपरिच्छेदे निदिट्ठं, तस्स च अन्ते निब्बानं वणिणत्त ।

२. तत्थ चित्तं ताव चतुर्विधं_हेति, कामावचरं, रूपावचरं, अरूपावचरं, लोकुत्तरञ्चेति ।

इदानीं चित्तविभागे दस्सेन्तो, तत्थ चित्तं तावा ति आदिमाइ । कामा अवचरन्ति एत्थ, बाहुल्लेन पवत्तन्ती ति कामावचरभूमि । तस्स विसेसतो पवत्तमानं चित्तं कामावचरं ति बुद्धति । रूपावचरं ति भानभूमिचित्तं । तं रूढिहवसेन रूपावचरं ति बुद्धं । अरूपावचरं ति आकासानञ्चादिआयतनगतं चित्तं । तेषु आयतनेषु सब्बसो रूपं अत्थ गच्छति, तस्मा तानि अरूपावचरानि । तेहि सम्पयुत्तं चित्तं अरूपावचरं ति । लोकुत्तरा नाम चत्तारो अरियमग्गा, चत्तारि च मग्गफलानि । तेहि सम्पयुत्तं चित्तं लोकुत्तरं चित्तं ति वेदितब्बं ।

कामावचरा, रूपावचरा, अरूपावचरा ति इमा तिस्सो भूमियो पञ्चमपरिच्छेदे निदिट्ठा [५ । ३-७] । ता ततो जानितब्बा । लोकुत्तरभूमि पन, चत्तारो मग्गट्ठा, चत्तारो च फलट्ठा ति अट्ठअरियपुग्गलवसेन अट्ठविधा ति वेदितब्बा ।

अकुसलचित्तानि

३. तत्थ कतमं कामावचरं ? सोमनस्ससहगतं दिट्ठिगतसम्पयुत्तं असह्वारिकमेकं, ससह्वारिकमेकं, सोमनस्ससहगतं दिट्ठिगतविप्पयुत्तं असह्वारिकमेकं, ससह्वारिकमेकं, उपेक्खा-

सहगतं दिट्ठिगतसम्पयुत्तं असह्वारिकमेकं, ससह्वारिकमेकं,
उपेक्खासहगतं दिट्ठिगतविप्पयुत्तं असह्वारिकमेकं, ससह्वारि-
कमेकं ति इमानि अट्ठ पि लोभसहगतचित्तानि नाम ।

तत्थ कतमं कामावचरं ति, तस्मिं चतुन्निषे चित्ते कतन
कामावचरचित्तं ? अट्ठकथासु, अदिट्ठजोतनापुच्छा, दिट्ठसंसन्दनापुच्छा,
विमतिच्छेदनापुच्छा, अनुमतिपुच्छा, कथेतुकम्यतापुच्छा ति पञ्चविधा
पुच्छा आगता* । तत्थ, पकतिया लक्खणं अदिट्ठं होति अविभावितं,
तत्त जाणाय विभावनाय पव्हं पुच्छति, अयं अदिट्ठजोतनापुच्छा ।
पकतिया लक्खणं जातं होति विभावितं, सो अब्बेहि परिणतेहि सद्धि
संसन्दनत्थाय पव्हं पुच्छति, अयं दिट्ठसंसन्दनापुच्छा । पकतिया
संसयपक्खन्दो होति, एवं नु खो, न नु खो ति, सो विमतिच्छेदनत्थाय
पव्हं पुच्छति, अयं विमतिच्छेदनापुच्छा । तं किं मव्वथ भिक्खवे,
रूपं निच्चं वा अनिच्चं वा ति आदिसु अनुमतिपुच्छा । चत्तारोने
भिक्खवे सतिपट्टाना, कतमं चत्तारो ति एवमादिसु कथेतुकम्यतापुच्छा ।
इधापि अयं कथेतुकम्यतापुच्छा । एवं सब्बत्थ कथं ति इमिना
निपातेन कता पुच्छा कथेतुकम्यतापुच्छा ति वेदित्त्वा ।

अभिधम्मे धम्मसङ्गणियं, कुसला धम्मा ति पदत्त निद्वेसे पठनं
कामावचरं कुसलं चित्तं सम्पयुत्तचेतसिकेहि सद्धि निदिट्ठ, ततो रूपा-
वचरकुसलं, अरूपावचरकुसलं, लोकुत्तरकुसलञ्च । ततो परं अकुसल-

* दीघनिकायट्ठकथा, त्याम १।९१-९२, अट्ठसालिनी, मरम्म ८७ ।

पदस्स निहेसे द्वादस अकुसलचित्तानि निदिट्ठानि । इध पन आचरियेन पठम अकुसलचित्त उदट । अकुसलचित्तानि कामावचरानेव, परित्त-विपाकानि च, तस्मा सुखावबोधस्य तानि पठममेव निदिट्ठानि ।

यदा एकच्चो, “नत्थि कामेसु दोसो”* ति मिञ्छादिट्ठि पुरक्खत्वा इट्ठुट्ठो कामे वा परिभुज्जति, दिट्ठमङ्गलानि वा अञ्जानि वा तादिसानि कम्मानि सारतो भञ्जित्वा तानि सोमनस्सजातो समादाय वत्तति परेहि अनुस्साहितो सभावतिकखेन चित्तेन, तदास्स त चित्त सोमनस्स-सहगतं दिट्ठिगतसम्पयुत्तं असङ्गारिकं ति बुच्चति । इध सङ्गारो ति अत्तनो वा परेस वा वसेन पवत्तो पुब्बपयोगो, न चित्तसम्पयुत्तो धम्मो । तेन सङ्गारेन विना यो सयमेव मिञ्छादिट्ठि समादाय कामे सेवति, तस्स तं चित्त असङ्गारिकं ति जातब्बं । यो पन परेहि समुस्साहितेन मन्देन चित्तन पटिपज्जति, तदास्स त चित्त ससङ्गारिकं ति बुच्चति । यदा पन, मिञ्छादिट्ठि अगहेत्वा केवल इट्ठुट्ठो कामे परिभुज्जति, परसम्पत्तिं अभिग्गहायति, परभण्ड वा हरति, तदास्स त चित्त दिट्ठिविप्पयुत्तं ति वेदितब्बं । असङ्गारिक-ससङ्गारिकभावो बुत्तनयेनेव । यदा पन कामान वा असम्पत्ति आगम्म अञ्जेस वा सोमनस्सहेतून *अभावेन चतूसु पि विकल्पेषु सोमनस्सरहिता होन्ति, तदा तेस चत्तारि उपेक्खासहगतचित्तानि उप्पज्जन्ति । एव सोमनस्स-उपेक्खा-दिट्ठिगत-सङ्गारभेदतो लोमसहगतानि अट्ठ चित्तानि वेदितव्यानि ।

* चूलधम्मसमादानमुत्त (मज्झिम. न. ४५) ।

४. दोमनसहगतं पटिघसम्पयुतं असङ्गारिकमेकं, ससङ्गारिकमेकं ति इमानि द्वे पि पटिघचित्तानि नाम ।

पटिघो ति दोसो (द्वेषः) । सो उप्पज्जमानो दोमनस्सेन सद्धिमेव उप्पज्जति । यदा परेहि अनुस्साहिता पाणघाताय वा अत्तपरविहिंसाय वा पटिपज्जन्ति, तदा तेसं पढमं चित्तं उप्पज्जति, यदा परेहि उस्साहिता वा इस्सरजनानं वा आणाय तथा पटिपज्जन्ति तदा दुतियं ।

५. उपेक्खासहगतं विचिकिच्छासम्पयुत्तमेकं, उपेक्खासहगतं उद्धच्चसम्पयुत्तमेकं ति इमानि द्वे पि मोमूहचित्तानि नाम ।

विचिकिच्छा ति कङ्खा, संसयो, अनेकंसगाहो । ताय सहगतं चित्तं मूळ्हं होति । तत्थं ससङ्गारासङ्गारभावो कस्मा न युत्तो ? इमहिं वने चोरा वा वाळमिगा वा वसन्ती ति मुसा भणित्वा अहितकामा पच्चत्थिका विमतिं उप्पादेतुं सक्रोन्ति । तदा तं चित्तं ससङ्गारिकं कस्मा न होति ? एत्थ वंदाम—इध पुव्वपयोगो अत्थि, तेन पन पुव्वपयोगेन किञ्चि कातुं न सक्रोति, विचिकिच्छावसेन द्वेळ्हकजातो विसीदति संसीदति । तस्मा सो पुव्वपयोगो अफलो, सङ्गारो ति वत्तुं न युत्तो । उद्धच्चं पुव्वपयोगेन न उप्पज्जति । यदा उच्चा अनेककिच्चपमुता वा बहुं वाचेन्ता वा विचारेन्ता वा सपरहितं चिन्तेतुं असमत्था होन्ति, तदा तेसं चित्तं भन्तं होति । चित्तस्स भन्तता एव हि उद्धच्चं । तं परे कथं उप्पादेत्तन्ति ? तस्मा इमेसु त्रीसु पि चित्तेसु ससङ्गारासङ्गारभावो न परियेसितव्वो ।

इच्चेवं सब्वथा पि द्वादसाकुसलचित्तानि समत्तानि ।

६. अट्ठधा लोभमूलानि दोसमूलानि च द्विधा ।

मोहमूलानि च द्वे ति द्वादसाकुसला सियुं ॥

द्वादस अकुसलानि भवन्ति । अवसेसगाथा उत्तानत्था एव ।

अहेतुकचित्तानि

७ उपेक्खासहगतं चक्खुविज्झाणं, तथा सीतविज्झाणं, वानविज्झाणं, जिह्वाविज्झाणं, दुक्खसहगतं कायविज्झाणं, उपेक्खासहगतं सम्पटिच्छिनचित्तं, उपेक्खासहगतं सन्तीरण-
वित्तञ्चेति इमानि सत्त पि अकुसलविपाकचित्तानि नाम ।

इदानीं अहेतुकचित्तानि दस्सेति । तत्थ हेतू ति मूलद्वेन कारण । तस्मा सो सम्पयुत्तो व होति, न असम्पयुत्तो । यथा पादपस्स मूलानि पादप दळ्ह करोन्ति, एव हेतू पि चित्त थिरतर करोन्ति । ते च छ होन्ति, लोभो, दोसो, मोहो, अलोभो, अदोसो, अमोहो ति । एत्थ पुरिमा तयो अकुसलहेतू, पच्छिमा च तयो कुसलहेतू । तेषु एको पि चक्खुविज्झाणादीहि सम्पयोग न गळ्ळति । तस्मा इमानि चित्तानि अहेतुकानी ति बुचन्ति ।

धम्मसङ्गणिय, “कुसला धम्मा, अकुसला धम्मा, अन्याकता धम्मा” ति इमस्स तिकस्स निद्देसे पठम कुसलाकुसले धम्मे निदि-
म्भ्वा, अन्याकता धम्मा ति पदस्स निद्देसे इमानि चक्खुविज्झाणादीनि आगतानि । तत्रापि पठम कुसलविपाकानि, ततो पर सहेतुकानि कामावचरादीनि विपाकचित्तानि निदिसित्वा पच्छा अकुसलविपाक-
चित्तानि निदिट्टानि । इध वन आचरियो अकुसलविपाकानेव पठममाह ।

विभावनीटीकायं, “अकुसलानन्तरं अकुसलविपाके येव सत्तधा विभजितुं” ति आदि वुत्तं । तं परमत्यदीपनियं “असुन्दरं” ति पटिक्खपित्वा वुत्तं—“एवं सब्बनिहीनं अकुसलं सङ्गहेत्वा इदानीं अहेतुकं सङ्गणहन्तो तत्थ च सब्बनिहीनं अकुसलविपाकं ताव दस्सेतुं” ति । इदमि विवादापन्नमेव । अहेतुका अकुसलविपाका सत्त, कुसल-विपाका पन अट्ट । तस्मा अप्पका पठमं निदिट्ठा ति पि सक्का वत्तुं ति । सहेतुककुसला बहवो । ते सब्बे सोमना ति वत्वा आनुपुब्बेन दस्स-नत्थं पठमं इमे अहेतुका इमस्मिं ठाने सङ्गहिता ति मब्बाम । वक्खति हि ‘पापाहेतुकमुत्तानि सोभनानी ति वुच्चरे’ ति [१।११] ।

तत्थ उपेक्खासहगतं चक्खुविज्जाणं ति इदं अकुसलविपाकं वा होतु कुसलविपाकं वा उपेक्खासहगतमेव होति । कस्मा ? अति-दुब्बलत्ता । तत्थ दोमनस्सं वा सोमनस्सं वा न उप्पजति । दिट्ठे दिट्ठ-मत्तमेव तं होति, उपेक्खासहगतमेव । एवं सति कथं कुसलाकुसल-मेदो ति चे—इट्ठानिट्ठारम्मणवसेन । यदा इट्ठारम्मणं चक्खुविज्जाणं उप्पजति, तदा तं कुसलविपाकं ति, यदा अनिट्ठारम्मणं, तदा अकुसल-विपाकं ति वुच्चति । रूपायतनं चत्तारि महाभूतानि उपादाय होति, नत्थि तत्थ इट्ठानिट्ठादिविसेसो । सो च खो कुसलाकुसलकम्मविपाकेनेव विज्जायति । तस्मा यदा यस्स कस्सचि यं किञ्चि अनिट्ठं आरम्मणं खायति, तदा तस्स तमारब्भ अकुसलविपाकं चक्खुविज्जाणं, यदा च तं इट्ठं खायति, तदा कुसलविपाकं चक्खुविज्जाणं उप्पजती ति वेदितव्वं । एस नयो सोतविज्जाणादिषु । या काचि कायिका दुक्खा वेदना, सा

अकुसलकम्मविपाकेनेव जायति । तस्मा इध दुक्खसहगतं काय-
विज्जाणं ति बुत्तं ।

ततो सम्पटिच्छन्नचित्त । इदं नाम आचरियेन किञ्चवसेन
दिन्न । धम्मसङ्गणियं पन इदं चित्तं मनोधातुनामेन आगतं
[५६२] । सा च मनोधातु केवलं तिविधा होति । एका किरिया ।
सा पञ्चद्वारे आवजनकिञ्च साधेति । इमस्मिं पकरणे सा पि किञ्चवसेन
पञ्चद्वारावजनं ति उक्ता । द्वे विपाकमनोधातू, एका कुसलविपाका,
अपरा अकुसलविपाका ति । सा हि यस्मा द्विविधा पि पञ्चद्वारे
चक्खुविज्जाणादीहि गहितं आरम्भणं सम्पटिच्छति, यथा तेहि विज्जाणेहि
जातं तथेव सम्मा पटिच्छति, अङ्गीकरोति, सम्पटिच्छन्नं तस्मा किञ्च,
तस्मा सुविजाननत्थं तकिञ्चवसेन सम्पटिच्छन्नं ति उक्ता । एरथ
उपेक्खावेदनाय भावो हेट्ठा वुत्तनयेनेव वेदितव्वो ।

सम्मा तीरेति, यथासम्पटिच्छित्त्वादिना आरम्भणं बीमसतीति
सन्तीरणं । अभिधम्मे पन इदं चित्तं विपाका (अहेतुका) मनो-
विज्जाणधातुनामेन बोहरियति [धम्मसङ्गणियं ५६४] । तस्मा मनो-
विज्जाणधातुया इदं किञ्च । तेन सा इमस्मिं पकरणे सन्तीरणं
ति उक्ता ।

८. उपेक्खासहगतं चक्खुविज्जाणं*, तथा सोमविज्जाणं,
घानविज्जाणं, जिह्वाविज्जाणं, सुखसहगतं कायविज्जाणं,
उपेक्खासहगतं सम्पटिच्छन्नचित्तं, सोमनस्ससहगतं सन्ती-

* म कुसलविपाकं चक्खुविज्जाणं ।

रणचित्तं, उपेक्षासहगतं सन्तीरणचित्तञ्चेति इमानि अट्ट पि कुसलविपाकाहेतुकचित्तानि नाम ।

इष चक्षुर्विज्जाणादिसु यं वत्तञ्चं तं हेट्टा वुत्तमेव । केवलं हि एत्थ कुसलविपाकं कायविज्जाणं सुखसहगतं होति, सन्तीरणचित्तञ्च सोमनस्स उपेक्षावसेन द्विधा विभत्तं । यदा सत्ता अतिविय इट्ठारम्मणं लभन्ति, तदा तेसं तमुपादाय सन्तीरणे पि सोमनस्सं उप्यजति । इट्ठमज्झत्तारम्मणे पन तं न उप्यजति । तत्र उपेक्षा वेदना व सण्ठाति । तस्मा एकं सन्तीरणं सोमनस्ससहगतं, अपरञ्च उपेक्षासहगतं वुत्तं ।

अकुसलविपाके, इमानि सत्त पि अकुसलविपाकचित्तानि नामा ति वुत्तं । इष पन, अट्ट पि कुसलविपाकाहेतुकचित्तानि नामा ति कत्मा वुत्तं ? यस्मा अकुसलविपाकानि एकविधानेव, कुसलविपाकानि पन सहेतुकाहेतुकवसेन दुविधानि होन्ति, तस्मा इष 'कुसलविपाका-हेतुकचित्तानी' ति वुत्तं । अकुसलविपाकानि सहेतुकानि कत्मा न होन्ती ति ? इदं पञ्चमपरिच्छेदे आविमवित्सति [५।१०] ।

६. उपेक्षासहगतं पञ्चद्वारावज्जनचित्तं, तथा मनो-द्वारावज्जनचित्तं, सोमनस्ससहगतं हसितुप्पादचित्तञ्चेति इमानि तीणि पि अहेतुकक्रियाचित्तानि नाम ।

पञ्चद्वारावज्जनं ति क्रियामनोधातु [धम्मसङ्गणि §५६६] । तस्सा किच्चवसेन इदं नामं । मनोद्वारावज्जनं ति अहेतुक-किरियमनो-विज्जाणधातु [धम्मसङ्गणि §५७४] । सा पञ्चद्वारे बोद्धपनकिच्चं, मनोद्वारे च आवज्जनकिच्चं सावेति । इष पन मनोद्वारावज्जनं त्वेव वुत्ता ।

इमानि द्वे चित्तानि सब्बसाधारणानि, सब्बेस कामावचर रूपावचर-
सत्तान् सविजन्ति । अरूपभवे चक्खादीन् पञ्चन्न इन्द्रियान् अभावा-
पञ्चद्वारावज्जनं न लब्धमिति, इतरं लब्धमिति । हसितुप्पादचित्तं न
सब्वसाधारणं । तं अरहतो येष तेसु तेसु अनुरूपेसु रूपादिसु छसु
आरम्भण्येसु उपलब्धमिति । वुत्तं हेतुं अट्टसालिनि-य—“मनोविज्जाणधातु
उप्पन्ना होति सोमनस्ससङ्गता ति इदं चित्तं अज्जेस असाधारणं,
खीणासवस्सेव पाटिपुगलिकं छसु द्वारेसु लब्धमिति । चक्खुद्वारे हि,
पधानसारूप्यं ठानं दिस्वा खीणासवो इमिना चित्तेन सोमनस्सितो
होति । सोतद्वारे, भण्डभाजनियट्ठानं पत्वा महासद् कत्वा सुद्धसुद्धेसु
गणहन्तेसु एवरूपा नाम लोलुप्पतण्हा मे पहीना ति इमिना चित्तेन
सोमनस्सितो होति । धानद्वारे, गन्धेहि वा पुष्पेहि वा चेतियं पूजेन्तो
इमिना चित्तेन सोमनस्सितो होति । जिह्वाद्वारे, रससम्पन्नं पिण्डपात-
लद्धां भाजेत्वा परिमुञ्जन्तो साराणीयधम्मो वत्तं मे पूरितो ति इमिना
चित्तेन सोमनस्सितो होति । कायद्वारे, आभिसमाचारिकवत्तं करोन्तो
कायद्वारेण मे वत्तं पूरितं ति सोमनस्सितो होति । एव ताव पञ्चद्वारे
लब्धमिति । मनोद्वारे पणं अतीतानागतमारम्भं उपपज्जति, जेतिपाल-
माणव-मखादेवराज-कण्हतापसादिकालस्मिं हि कतकारणं आवज्जेत्वा

* जेतिपालमाणवकथा मज्झिमनिकाये घट्टिकारमुत्तं मखादेवकथा
च तत्थेव मखादेवमुत्ते आगता । कण्हजातकं जातकट्टकथाय
(न ४४०) आगतं ।

तथागतो सितं पात्वाकासि”† । अभिधम्मे एतस्स चित्तस्स सोमनस्स-
सद्गता अहेतुकक्रियमनोविज्झाणधानू ति नामं [धम्मसङ्गणि §५६८] ।
इध सुखावबोधत्थं हसितुप्पादं ति वुत्तं ।

इमेसञ्च उपरिमानञ्च चित्तानं सुखावबोधत्थं पठमं पञ्चद्वारवीथि
जानितव्वा होति । सा च उपरि चतुत्थे परिच्छेदे पकासिता [४८] ।
ततो सब्बेसं चित्तानं किञ्चानि च ठनानि च जानितव्वानि । तानि
ततियपरिच्छेदे आगतानि [३।९-११] । इमानि वीथि-किञ्चट्टानानि
सुविज्जेव्वानि कत्वा पुनरपि अयं परिच्छेदो तेहि सद्धि संसन्दित्वा
ओलोकितो सम्मा पाकटो भविस्सती ति ।

इच्चेवं सब्बथा पि अट्टारसाहेतुकचित्तानि समत्तानि ।

१०. सत्ताकुसलपाकानि पुञ्ञपाकानि अट्टधा ।

क्रियाचित्तानि तीणी ति अट्टारस अहेतुका ॥

सत्त अकुसलविपाकचित्तानि । पुञ्ञपाकानी ति कुसलविपा-
कानि । तीणि क्रियाचित्तानि । एवं अहेतुकचित्तानि अट्टारस होन्ति ।

सोमनचित्तानि

११. पापाहेतुकमुत्तानि सोमनानी ति वुच्चरे ।

एकूनसट्ठि चित्तानि अथेकनवुत्ती पि चा ॥

पापानी ति अकुसलानि । तानि च अहेतुकानि च वज्जेत्वा
इतरानि सोमनचित्तानी ति वुच्चन्ति । सोमनानी ति सहेतुककुसल-
चित्तानि । तानि एकूनसट्ठि वा एकनवुत्ति वा होन्ति । इमानि

१११-१२]

अभिधम्मत्थसङ्गहो

एकनसट्ठि चित्तानि एकनउतिविधानि कथं होन्तीति इदं उपरि
वक्ष्यति [११०-३१] ।

कामावचरसोभनानि

१२. सोमनस्ससहगतं आणसम्पयुत्तं असङ्गारिकमेकं,
ससङ्गारिकमेकं, सोमनस्ससहगतं आणविप्पयुत्तं असङ्गारिकमेकं,
ससङ्गारिकमेकं, उपेक्खासहगतं आणसम्पयुत्तं असङ्गारिकमेकं,
ससङ्गारिकमेकं, उपेक्खासहगतं आणविप्पयुत्तं असङ्गारिकमेकं,
ससङ्गारिकमेकं, उपेक्खासहगतं आणविप्पयुत्तं असङ्गारिकमेकं
ससङ्गारिकमेकं ति इमानि अट्ठ पि कामा-
वचरकुसलचित्तानि नाम ।

एत्थं आणं ति अमोहो । अलोभो, अदोसो, अमोहो ति इमे तयो
पि कुसलहेतू इमहिंमं चित्ते विजन्ति । तस्य अमोहो ति सम्मादिट्ठि ।
सा येव एत्थं आणं ति युत्ता । अलोभो ति चागो, परसेवाबुद्धि । अदोसो
ति मेत्ता, परहितबुद्धि ।

“यदा हि देव्यबम्म-पटिग्गाहकादिसम्पत्तिं, अज्ज वा सोमनस्सहेतु
आगम्मं इट्ठपहट्ठो ‘अत्थि दिन्न’ ति आदिनयपवत्तं सम्मादिट्ठि पुर-
क्खत्वा अमसीदन्तो अनुस्साहितो परेहि दानादीनि पुब्बजानि करोति,
तदास्स चित्तं सोमनस्ससहगतं आणसम्पयुत्तं असङ्गारं होति । यदा
पन युत्तनयेन इट्ठपहट्ठो सम्मादिट्ठि पुरक्खत्वा पि अमुत्तचागतादिवसेन
ससीदमानो वा, परेहि वा उस्साहितो करोति, तदास्स तदेव चित्तं
ससङ्गारं होति । इमहिंमं हि अन्ये सङ्गारे ति एतं अत्तनो वा परेस
वा वसेन पवत्तस्स पुब्बपयोगस्साधिवच्चम् ।

“यदा पन जातिजनस्स पटिपत्तिदस्सनेन जातपरिचया वालदारका भिक्खू दिस्वा सोमनस्सजाता सहसा किञ्चिदेव हत्यगतं ददन्ति वा वन्दन्ति वा, तदा ततियं चित्तं उप्पज्जति । यदा पन, देय, वन्दया ति आतीहि उस्साहिता एवं पटिपज्जन्ति, तदा चतुर्थं चित्तं उप्पज्जति । यदा पन देव्यधम्म-पटिग्गाहकादीनं असम्पत्तिं अञ्जेसं वा सोमनस्स-हेतूनं अभावं आगम्म चतुसु पि विकप्पेसु सोमनस्सरहिता होन्ति, तदा सेसानि चत्तारि उपेक्खासहगतानि उप्पज्जन्ती ति” [वि १४।८४-८५] ।

एतथ आचरियेन वालदारकानं पवत्तिमुखेन ततियं चित्तं पका-सितं । तं केवलं उपमावसेना ति वेदितव्यं । क्रियारूपेण इदं चित्तं अरहतस्मि अत्थि एव । न ते वालदारका । यदा यो कैचि अवि-चारेत्वा व परेहि अनुस्साहितो सहसा पुञ्जानि करोति, परं वा रक्खति. तदा तस्स तं चित्तं सोमनस्ससहगतं आणविप्पयुत्तं असह्यारिकं होति । इमिना नयेन इतरानि पि आणविप्पयुत्तचित्तानि वेदितव्यानि ।

१३. सोमनस्ससहगतं आणसम्पयुत्तं असह्यारिकमेकं, ससह्यारिकमेकं, सोमनस्ससहगतं आणविप्पयुत्तं असह्यारिक-मेकं, ससह्यारिकमेकं, उपेक्खासहगतं आणसम्पयुत्तं असह्यारिकमेकं, ससह्यारिकमेकं, उपेक्खासहगतं आणविप्पयुत्तं असह्यारिकमेकं, ससह्यारिकमेकं ति इमानि अट्ठ पि सहेतुक-कामावचरविपाकचित्तानि नाम ।

अभिधम्मे इमानि चित्तानि ‘अव्याकता धम्मा’ ति पदस्स निद्वेने विपाकाव्याकतेसु उक्तानि [धम्म ९४६८] । एतेषं चेतसिक्कानं

हेट्ठा द्रुत्तानञ्च कुसलचित्तान चेतसिकान अप्पको विसेसो अत्थि । तानि च दानादिपुञ्जक्रियावत्पुसु पवत्तन्ति, एतानि पटिसन्धि भवङ्ग चुतिवसेन । चेतसिकान विसेसो दुतियपरिच्छेदे आगतो [११२१] । अवेन भव पटिस-इहती ति पटिसन्धि, कस्मिंश्चि भवे पठमचित्त । सा पन पटिसन्धि पञ्चमपरिच्छेदे [५१९-१८] पकासिता, तस्मा इध न दीपेस्साम । कुसलानि च सविपाकानि, इमानि अविपाकानि । न हि विपाकस्स विपाको अत्थि । निरुत्साहानि च इमानि, आदासतलादिसु मुखनिमित्त विय, सउत्साहानि कुसलानि, मुख विय । विपाकेसु ससङ्गारिकासङ्गारिकता आगमनवसेन वेदितव्वा । यदा असङ्गारिक-कामावचरकुसल अनन्तरभवे पटिसन्धि जनेति, तदा त विपाकचित्त असङ्गारिक ति बुच्चति । यदा ससङ्गारिककुसल पटिसन्धि जनेति, तदा त विपाकचित्त ससङ्गारिक ति बुच्चति । कुसलानि पन सबानि एकस्सेव पुग्गलस्स कालेन काल पच्चय लभित्वा सक्का उप्पज्जितु, न तथा पटिसन्धिविपाकानि । एकस्स हि पुग्गलस्स एकस्मि भवे एकमेव पटिसन्धिविपाकचित्त । त भवङ्गवसेन यावतायुक् पवत्तति ।

कामावचरजवनवीथिय इमानि विपाकचित्तानि तदारम्मणवसेन पि पवत्तन्ति । तदारम्मण तनियपरिच्छेदे [३१९-११] आगतनयेन जानितव्व ।

१४ सोमनस्ससङ्गत आणसम्पयुत्तं असङ्गारिकमेकं, ससङ्गारिकमेकं, सोमनस्ससङ्गत आणविप्पयुत्तं असङ्गारिक-मेकं, ससङ्गारिकमेकं, उपेक्खासङ्गतं आणसम्पयुत्तं अस-

झारिकमेकं, ससङ्गारिकमेकं, उपेखासहगतं जाणविप्पयुत्तं
असङ्गारिकमेकं, मसङ्गारिकमेकं नि इमानि अट्ट पि सहेतुक-
कामावचरक्रियाचित्तानि नाम ।

इमानि अरहतं चित्तानि । यथा पुद्गुज्जना, एवं अरहन्तो पि
दानादीनि पुब्बानि करोन्तेव । तानि पन तेसं चित्तानि कुसलानि
न होन्ति । कस्मा ? विपाकाभावा । तेसं हि सत्त्वेषु भवेषु आलयो
पहीनो । ते यं कुसलं करोन्ति, तं क्रियामत्तमेव होति, नत्थि तस्स
विपाको । यदा च ते अविचारेन्या व कुसलेसु कम्मेसु पवत्तन्ति,
तदा तेसं यथासम्भवं चत्तारि जाणविप्पयुत्तचित्तानि उप्यजन्ति । अकुसलं
एव अरहतं सम्बसो पहीनं । तस्मा नत्थि तेसं अकुसलकिरिया ।
'सम्बपापत्त अकरणं' ति [धम्मपद १८३] हि दृष्टं ।

इच्चेत्रं सव्वथा पि चतुवीसनि सहेतुककामावचरकुसल-
विपाकक्रियाचित्तानि समत्तानि ।

१४ वेदनाजाणसङ्गारभेदेन चतुवीसति ।

सहेतुककामावचरपुञ्जपाकक्रिया मत्ता ॥

१६. कामे तेवीस पाकानि पुञ्जापुञ्जानि वीसति
एकादस क्रिया चेति चतुपञ्जास सव्यथा ॥

अकुसलविपाकानि सत्त, अहेतुककुसलविपाकानि अट्ट, सहेतुकानि च अट्टा ति कामावचरानि विपाकचित्तानि तेवीसति होन्ति । कुसलानि अट्ट अकुसलानि च द्वादसा ति पुञ्जापुञ्जानि वीसति वेव होन्ति । तीणि अहेतुकक्रियाचित्तानि, अट्ट सहेतुकक्रियाचित्तानी ति एकादस क्रियाचित्तानि । एव सव्यथा पि कामावचरचित्तानि चतुपञ्जास भवन्ति ।

रूपावचरसोभनानि

१७ वितक्कविचारपीतिसुखेकगतासहितं पठमज्झान कुसलचित्तं, विचारपीतिसुखेकगतासहितं दुतियज्झान कुसलचित्तं, पीतिसुखेकगतासहितं ततियज्झानकुसलचित्तं, सुखेकगतासहितं चतुत्थज्झानकुसलचित्तं, उपेक्खेकगतासहितं पञ्चमज्झानकुसलचित्तञ्चेति इमानि पञ्च पि रूपावचरकुसलचित्तानि नाम ।

वितक्को, विचारो, पीति, सुख, एकगता ति इमानि पठमज्झानसस पधानज्ञानि । तत्थ आरम्भणं चित्तसस अभिनिरोपनलक्खणो वितक्को, आरम्भणानुमजनलक्खणो विचारो । पीतिसुखानि पाकटानेव । एकगता ति चित्तसस एकगता । इमेस अज्ञान उप रिमउपरिमज्झाने एवेक अज्ञ परिहायति । पञ्चमज्झाने पन सुखाय

वेदनाय ठाने उपेक्षा वेदना आगच्छति । तस्मा तस्मि दुवङ्गसमन्नागत-
मेव होति ।

सुत्तन्तिकनये चत्तारि भानानि वृत्तानि । तेषु दुतियज्झाने वितक्क-
विचारा परिहायन्ति । एतेसं भानानं वित्थारकया विमुद्धिमग्गे
पथवीकसिणनिद्देसे [४।७९-२०२] आगतनयेन वेदितव्वा ।

१८. वितक्कविचारपीतिसुखेकगगतासहितं पठमज्झान-
विपाकचित्तं, विचारपीतिसुखेकगगतासहितं दुतियज्झान-
विपाकचित्तं, पीतिसुखेकगगतासहितं ततियज्झानविपाकचित्तं,
सुखेकगगतासहितं चतुत्थज्झानविपाकचित्तं, उपेक्खेकगगता-
सहितं पञ्चमज्झानविपाकचित्तञ्चेति इमानि पञ्च पि रूपाव-
चरविपाकचित्तानि नाम ।

भानचित्तानं विपाका पि तादिसा एव । पठमादीनि भानानि
भावेत्वा तेषु तेषु भानभूमिषु उप्पत्ति पञ्चमपरिच्छेदे [५।३१] पका-
सिता । सा ततो जानितव्वा ।

१९. वितक्कविचारपीतिसुखेकगगतासहितं पठमज्झान-
क्रियाचित्तं, विचारपीतिसुखेकगगतासहितं दुतियज्झानक्रिया-
चित्तं, पीतिसुखेकगगतासहितं ततियज्झानक्रियाचित्तं, सुखे-
कगगतासहितं चतुत्थज्झानक्रियाचित्तं, उपेक्खेकगगतासहितं
पञ्चमज्झानक्रियाचित्तञ्चेति इमानि पञ्च पि रूपावचर-
क्रियाचित्तानि नाम ।

अरहन्तो यदा रूपावचरञ्ज्मानानि समापजन्ति, तदा तेस इमानि भानचित्तानि उप्पजन्ति । तानि क्रियामत्तानि होन्ति, नत्थि तेस विपाको ति ।

इच्चेवं सव्वथा पि पन्नरस रूपावचरकुसल विपाक-क्रिया-चित्तानि समत्तानि ।

२०. पञ्चधा भानभेदेन रूपावचरमानसं ।

पुञ्जपाकक्रियाभेदा तं पञ्चदसधा भवे ॥

गाथा उत्तानत्या एव ।

अरूपावचरसोभनानि

२१. आकासानञ्जायतनकुसलचित्तं, विज्झाणञ्जायतन-कुसलचित्तं, आकिञ्चञ्जायतनकुसलचित्तं, नेवसञ्जानास-ञ्जायतनकुसलचित्तञ्चेति इमानि चत्तारि पि अरूपावचर-कुसलचित्तानि नाम ।

एतेषं अत्यवण्णना विमुद्धिमग्गे आरुप्पनिद्देसे आगता । तस्स आताय इमानि विज्झातु सुलभानि भविस्सन्ति । तस्मा सो परिच्छेदो पठमं वाचेतब्बो ।

२२. आकासानञ्जायतनविपाकचित्तं, विज्झाणञ्जायतन-विपाकचित्तं, आकिञ्चञ्जायतनविपाकचित्तं, नेवसञ्जानास-ञ्जायतनविपाकचित्तञ्चेति इमानि चत्तारि पि अरूपावचर-विपाकचित्तानि नाम ।

हेट्टा वुत्तानं अरूपावचरकुसलचित्तानं इमे विपाका । ते पटिसन्धि-
भवङ्ग-वृत्तिवसेन पवत्तन्ति ।

२३. आकासानञ्जायतनक्रियाचित्तं, विज्झाणञ्जायतन-
क्रियाचित्तं, आकिञ्चञ्जायतनक्रियाचित्तं, नेवसञ्जानात्त-
ञ्जायतनक्रियाचित्तञ्चेति इमानि चत्तारि पि अरूपावचर-
क्रियाचित्तानि नाम ।

यदा अरहन्तो अरूपावचरज्झानानि समापज्जन्ति, तदा तेसं इमानि
चत्तारि क्रियाचित्तानि यथासम्भवं उप्पज्जन्ति ।

इच्चैवं सब्बथा पि द्वादस अरूपावचरकुसल-विपाक-
क्रियाचित्तानि समत्तानि ।

२४. आलम्बनप्पभेदेन चतुथारुप्पमानत्तं.

पुञ्जपाकक्रियाभेदा पुन द्वादसधा ठितं ॥

अरूपावचरचित्तं आलम्बनप्पभेदेन चतुथा होति, न तु अङ्ग-
भेदेन । वुत्तं हेतं विसुद्धिमग्गे—“एतासु हि (समापत्तिषु) रूप-
निमित्तातिक्कमतो पठमा, आकासातिक्कमतो दुतिया, आकासे पवत्तितवि-
ज्झाणातिक्कमतो ततिया, आकासे पवत्तितविज्झाणस्स अपगमातिक्कमतो
चतुत्थी ति सब्बथा आरम्भणातिक्कमतो चतस्सो पि भवन्ति इमा आरुप्प-
समापत्तियो ति वेदितव्वा । अङ्गातिक्कमं पन एतासं न इच्छन्ति
परिडता । न हि रूपावचरसमापत्तिषु विय एतासु अङ्गातिक्कमो अत्थि ।
सव्वासु पि हि एतासु, उपेक्खा चित्तेकगता ति हे एव भानङ्गानि
होन्ती”ति [वि १०।५८] ।

यानि पञ्चमज्झाने द्वे भानङ्गानि तानेव इमेसु चतुसु पि चित्ते सन्ति । रूपावचरज्झानानि पुन अङ्गान समतिक्रमा सम्पजन्ति, नत्थि तत्थ अरम्मणसमतिक्रमो । एकस्मि येव हि कसिणो पञ्च पि भानानि समापजितुं सक्का । तत्थ वितक्कादिज्झानङ्गानं समतिक्रमतो उपरिमानि भानानि सम्पजन्ति ।

लोकुत्तरसोभनानि

२५. सोतापत्तिमग्गचित्तं, सकदागामिमग्गचित्तं, अनागामिमग्गचित्तं, अरहत्तमग्गचित्तञ्चेति इमानि चत्तारि पि लोकुत्तरकुसलचित्तानि नाम ।

एतेस मग्गानं वण्णना नवमपरिच्छेदे आगता [१।२५-४२] । सा ततो वेदितब्बा ।

२६. सोतापत्तिफलचित्तं, सकदागामिफलचित्तं, अनागामिफलचित्तं अरहत्तफलचित्तञ्चेति इमानि चत्तारि पि लोकुत्तरविपाकचित्तानि नाम ।

सोतापत्तिआदीहि मग्गेहि ते ते किलेसा पहीयन्ति । तेस किलेसान पद्दानपच्चया यो निब्बानारम्मणो समाधि सम्पजति, सो तस्स तस्स मग्गस्स फल ति वेदितब्बो । इमिस्सा लोकुत्तरभूमिया क्रियाचित्तानि न सन्ति । कस्मा ? यस्मा मग्गेन पहीनान किलेसान पुन पद्दान नत्थि ।

इच्चेयं सब्बथा पि अट्ठ लोकुत्तरकुसल-विपाकचित्तानि सम्पत्तानि ।

२७. चतुस्रगप्पभेदेन चतुधा कुसलं तथा ।

पाकं तस्स फलत्ता ति अट्टधानुत्तरं मतं ॥

अनुत्तरं लोकुत्तरचित्तं, चतुन्नं मग्गानं पमेदेन चतुव्विधं कुसलं,
तथा तस्स फलत्ता चतुव्विधं विपाकं ति अट्टविधं वेदितव्वं ।

सङ्गहगाथा

२८. द्वादसाकुसलानेवं कुसलानेकवीसति ।

छत्तिंसेव विपाकानि क्रियाचित्तानि वीसति ॥

एवं, अकुसलानि द्वादस । कुसलानि, कामावचरानि अट्ट, रूपा-
वचरानि पञ्च, अरूपावचरानि चत्तारि, लोकुत्तरानि चत्तारी ति एक-
वीसति । अकुसलविपाकानि सत्त, कामावचरकुसलविपाकाहेतुकानि
अट्ट, सहेतुकानि अट्ट, रूपावचरविशकानि पञ्च, अरूपावचरविपाकानि
चत्तारि, लोकुत्तरविपाकानि चत्तारी ति छत्तिंस एव विपाकचित्तानि ।
अहेतुकक्रियाचित्तानि तीणि, कामावचरक्रियाचित्तानि अट्ट, रूपा-
रूपावचरानि नवा ति वीसति क्रियाचित्तानी ति ।

२९. चतुपञ्जासथा कामे रूपे पन्नरसीरये ।

चित्तानि द्वादसारूपे अट्टधानुत्तरे तथा ॥

इत्थमेकूननवुत्तिप्पमेदं पन मानसं ।

एकवीससतं वाथ विभजन्ति विचक्खणा ॥

कामावचरे पुब्बे वुत्तनयेन [११६] चतुपञ्जास चित्तानि, रूपा-
वचरानि कुसल-विपाक-क्रियामेदतो पन्नरस वुत्तानि, तथा अरूपाव-

चरानि द्वादस, अनुत्तरे ति लोकुत्तरभूमिय मग्गफलमेदेन अट्ठा ति इत्थं सन्धानि चित्तानि एकूननवुतिविधानि होन्ति । अथवा तानि विचक्षणणा पण्डिता एकवीससत (१२१) कत्वा विभजन्ति ।

एकवीससत चित्तानि

३० कथमेकूननवुतिविध चित्तं एकवीससतं होति ? वितक्कविचारपीतिसुखेकग्गतासहित पठमज्झानसोतापत्तिमग्गचित्तं, विचारपीतिसुखेकग्गतासहितं दुतियज्झानसोतापत्तिमग्गचित्तं, पीतिसुखेकग्गतासहितं ततियज्झानसोतापत्तिमग्गचित्तं, सुखेकग्गतासहितं चतुत्थज्झानसोतापत्तिमग्गचित्तं, उपेक्खेकग्गतासहितं पञ्चमज्झानसोतापत्तिमग्गचित्तञ्चेति इमानि पञ्च पि सोतापत्तिमग्गचित्तानि नाम । तथा सकदागामिमग्ग अनागामिमग्ग अरहत्तमग्गचित्तञ्चेति* समधीसति मग्गचित्तानि, तथा फलचित्तानि चेति समचत्तालीस लोकुत्तरचित्तानि भवन्ती ति ।

समाधिना असम्पयुत्तानि मग्गफलानि न सन्ति । सो च समाधि पठमज्झानिको वा होति दुतियादीन वा अञ्जतरज्झानिको । तस्मा तेहि समाधीहि सम्पयुत्तो पठममग्गो पञ्चविधो होति । एव दुतियादयो मग्गा, सन्धानि च मग्गफलानि । एकूननवुतिया चित्तेषु

० सी. चित्तानि चेति ।

लोकुत्तरचित्तानि श्रुतं गहितानि । तानि इमिना भानसम्पयोगनयेन
चत्तालीस होन्ति । एवं एकूननवुतिविधं मानसं एकवीससतं (१२१)
होतीति वेदितव्यं ।

३१. भानङ्गयोगभेदेन कत्वेकेकं तु पञ्चधा ।

बुद्धतानुत्तरं चित्तं चत्तालीसविधंति च ॥

यथा च रूपावचरं गृह्यतानुत्तरं तथा ।

पठमादिज्भानभेदे आरुप्यञ्चापि पञ्चमे ॥

एकादसविधं तस्मा पठमादिकमीरितं ।

भानमेकेकमन्ते तु तेवीसतिविधं भवे ॥

सत्ततिसविधं पुञ्जं द्विपञ्चासविधं तथा ।

पाकमिच्छाहु चित्तानि एकवीससतं बुधा ॥

भानज्ञानं योगो सम्पयुत्तता, तस्स भेदेन भानङ्गयोगभेदेन ।

अनुत्तरं लोकुत्तरं चित्तं एकेकं पञ्चेकं पञ्चधा क्त्वा चत्तालीसविधं
ति बुद्धति । यथा च रूपावचरं चित्तं पठमादिज्भानभेदे पठम-
ज्भानकुसलं, पठमज्भानविपाकं, पठमज्भानक्रियाति एवमादिना
भेदेन गृह्यते, तथा अनुत्तरमपि एकेकस्मिन् भाने गृहेतव्यं । आरुप्यं
अरूपावचरं द्वादसविधमपि चित्तं पञ्चमज्भाने गृहेतव्यं । कस्मा ?
पञ्चमज्भाने यानि, उपेक्त्वा एकगताति द्वे भानज्ञानानि, तानेव तेषु
सम्पयोगं गच्छन्ति [१।२४] । तस्मा, एकं कुसलं, एकं विपाकं,
एकं क्रियं, चत्तारि मगसम्पयुत्तानि, चत्तारि फलसम्पयुत्तानीति एवं
पठमज्भानं एकादसविधं होति । एवमेव दुतिय-ततिय-चतुत्यज्भानानि ।

अन्ते तू ति अन्ते पञ्चमज्झानं तु कुसल-विपाक-क्रियावसेन द्वादस
अरूपावचरचित्तानि पक्खित्वा तेवीसतिविधं होति । .

य पुन्वे वुत्त एकवीसतिविधं पुज्जं कुसलं [१।२८], त इमिना
नयेन सत्तत्तिंसविधं होति । तथा चत्तारि लोकुत्तरफलचित्तानि
भानसम्पुत्तानि वीसती ति कत्वा पुन्वे वुत्तानि [१।२८] छत्तिस
विपाकचित्तानि द्विपज्जासं होन्ति । तथा द्विपज्जासविधं पाकं
ति योज्जना । एव एवूननवुत्ति चित्तानि, वुधा पण्डिता एकयोस-
सत्तं आहु ।

इति अभिधम्मत्थसङ्गहे चित्तसङ्गहविभागो नाम
पठमो परिच्छेदो ।

दुतियो परिच्छेदो

चेतसिकसङ्गहविभागो

१. एकुप्पादनिरोधा च एकालम्बनवत्थुका ।

चेतोयुत्ता द्विपञ्जास धम्मा चेतसिका मता ॥

एकतो व उप्पादो निरोधो च येसं ते एकुप्पादनिरोधा । एक
आलम्बनं एकञ्च वत्थु येसं ते एकालम्बनवत्थुका । चेतोयुत्ता
ति चित्तसम्ययुत्ता । छ आरम्भणानि, छ वत्थुनि च ततियपरिच्छेदे
निदिट्ठानि [३।१९-२६] । तानि ततो वेदितव्वानि । एत्थ द्वि-
पञ्जासाय धम्मेसु सञ्जा सञ्जाक्खन्धो, वेदना वेदनाक्खन्धो, इतरे
पञ्जास धम्मा सङ्खारक्खन्धो ति वेदितव्वा । सब्बे पि पनेते चेत-
सिका एव । चित्तं ति विञ्जाणक्खन्धो । तेन सम्ययुत्ता च एते
पवर्तन्ति, तस्मा चेतसिका ति बुच्चन्ती ति ।

अब्जसमानचेतसिका

२. कथं ? फस्सो, वेदना, सञ्जा, चेतना, एकग्गता,
जीवितिन्दित्रयं, मनसिकारो चेति सत्तिमे चेतसिका सब्बचित्त-
साधारणा नान् ।

आरम्भण कुसली ति फस्सो । सो चित्त आरम्भणञ्च सङ्गहेति । वेदयती ति चेदना । सा, सुख दुक्ख अदुक्खममुपं ति तिविधा होति [३।२] । आरम्भण सञ्जानाती ति सञ्जा । चेतयती ति चेतना, सम्पयुत्तधम्मे आरम्भणे नियोजेती ति अत्थो । एकगता ति समाधि । सो सन्वेसु पि चित्तेसु ऊनाधिकताय विज्जेतेव । जीवि तिन्द्रिय ति अरूपधम्मान जीवित । पुरिममनतो विसदिस मन करोती ति मनसिकारो । इमे सत्त चेतसिका सन्वेसु पि एकून नवुत्तिया चित्तसु सम्पयोग गच्छन्ति ।

३ वितक्को, विचारो, अधिमोक्खो, विरिय, पोति, छन्दो चा ति छ इमे चेतसिका पकिण्णका नाम । एवमेते तेरस चेतसिका अञ्जसमाना ति वेदितव्वा ।

चित्तक्कविचारो हेट्ठा पकासिता एव [१।१७], ते तत्थ भानङ्गवसेन आगता, इध बहुचित्तसाधारणवसेन वुत्ता । अधिमोक्खो ति अधिमुच्चन आरम्भणे निचलभावेन सन्तिट्ठन ति अत्थो । वीरभावो विरियं, उरसाहो ति वुत्त होति । पीणन पोति । छन्दो ति कत्तुकामता । इमे छ चेतसिका कुसलचित्तसु पि अकुसलचित्तसु पि अव्याकतचित्तसु पि लब्धन्ति तस्मा पकिण्णका ति वुत्ता । हेट्ठा वुत्ता सत्त, इमे छ चा ति तेरस चेतसिका अञ्जसमाना ति वेदितव्वा । इमे तेरस कुसलाकुसलाव्याकतेसु चित्तेसु समानभावेन सम्पयुजन्ती ति अञ्जसमाना ति वुत्ता ।

अकुसलचेतसिका

४. मोहो, अहिरिकं, अनोत्तप्पं, उद्धच्चं, लोभो, दिट्ठि, मानो, दोसो, इस्सा, मच्छरियं, कुक्कुच्चं, थीनं, मिद्धं, विचिकिच्छा चेति चुद्धसिमे चेतसिका अकुसला नाम ।

मोहो ति चित्तस्स अन्धभावो । न हिरियती ति अहिरिको, तस्स भावो अहिरिकं । हिरि अत्तानं गरुं कत्वा उपपजति । यो हि, अहं मनुस्सभूतो सपब्बो समानो एतादिसं पापं कथं करिस्सामी ति अत्तगारवेन पापं जहाति. सो हिरिको ति बुच्चति । परगारवेन ओतप्पं उपपजति । यो हि परगरहाभयेन पापं जहाति, सो ओत्तप्पी ति । यो न ओत्तप्पति सो अनोत्तप्पी, तस्स भावो अनोत्तप्पं । उद्धतो ति भन्तो, चञ्चलो, तस्स भावो उद्धच्चं । लोभो ति तण्हा । दिट्ठी ति मिच्छादिट्ठि । मानो ति अस्मिमानो, अहंकारममंकारो । दोसो ति पटिघो । इस्सा ति उद्व्या, परसम्पत्तीनं असहनं । लब्धानं वा लभितव्वानं वा अत्तनो सम्पत्तीनं निगूहनसभावं मच्छरियं । कताकतानुसोचनसभावं कुक्कुच्चं । विचिकिच्छा अनेकसंगाहसभावा । इमे चुद्धस चेतसिका अकुसलचित्तं येव लब्भन्ति । एतेसं लक्खणादीनि विसुद्धि मग्गे आगतानि [१४।१६०-१७७] ।

सोभनचेतसिका

५. सद्धा, सति, हिरि, ओत्तप्पं, अलोभो, अदोसो, तत्र मज्झत्तता, कायपस्सद्धि, चित्तपस्सद्धि, कायलहुता, चित्तलहुता . कायमुदुता, चित्तमुदुता, कायकम्मज्जता. चित्त-

कम्मञ्जता, कायपागुञ्जता, चित्तपागुञ्जता, कायुज्जुकता, चित्तुज्जुकता चेति एकूनवीसतिमे चेतसिका सोभनसाधारणा नाम ।

तथ सद्धा ति चित्तस्स पसादो, पसन्नभावो ति अथो । सती ति चित्तस्स असम्मोहो, यो दोवारिको विय सब्बदा चित्त अकुसलतो रक्खति । हिरि च ओत्तप्पञ्च हेट्ठा शुत्तनयेन वेदितव्वानि [२।४] । अलोभो ति चागो । अदोसो ति मेत्ता, परेस हितकामता । तत्र मज्झत्तता ति चित्तचेतसिकान समभावेन पवत्तापनसमत्थता, या मज्झत्ता हुत्वा चित्तचेतसिके धम्मे सम पवत्तयति । एत्थ कायो ति वेदनासञ्जासङ्खारकलन्धान इद वेवचन, तेस पस्सम्भन कायपस्सद्धि । विञ्जाणक्खन्धस्स पस्सम्भन चित्तपस्सद्धि । लहुता ति अगहभावो । मुदुभावो मुदुता । कम्मे साधु कम्मञ्ज तस्स भावो कम्मञ्जता । पागुञ्जता ति अगिलानता । उज्जुकता ति अकुटिलता । एतेस कायपस्सद्धादिचेतसिकान लक्खणादीनि विमुद्धिमग्गे [१४।१४०-१४९] शुत्तनयेन वेदितव्वानि ।

६ सम्मावाचा, सम्माकम्मन्तो, सम्माआजीवो चेति तिस्रो विरट्ठियो नाम ।

सम्मावाचा ति मिच्छावाचाय विरति, सम्माकम्मन्तो मिच्छाकम्मन्ततो विरति, सम्माआजीवो मिच्छाजीवा विरति, तस्मा इमे चेतसिका विरती ति शुत्ता । तेस वण्णना विमुद्धिमग्गे आगता [१६। ७९-८१] । सा ततो वेदितव्व्या ।

७. करुणा-मुदिता पन अप्पमञ्जायो नामा ति सञ्चथा
पि पञ्चिन्द्रियेन सद्धिं पञ्चवीसतिमे चेतसिका सोभना
ति वेदित्वा ।

एतय अनियतसोभनचेतसिकेमु, करुणा मुदिता ति इमा द्वे एव
अप्पमञ्जायो गहिता, मेत्ता च उपेक्खा च न गहिता । “अत्यतो हि
अदोसो येव मेत्ता, तत्रमज्झत्तुपेक्खा येव उपेक्खा ति” यं विमुद्धिमग्गे
[१४।१५४] कुत्तं. तं उपपरिक्खित्वा गहेत्तव्वं । पञ्चिन्द्रियं ति
अमोहो एव । पुब्बे कुत्ता सञ्चसोभनसाधारणा एकूनवीसति, इमे
अनियतसोभना लु चा ति पञ्चवीसति धम्मा सोभना येवा ति ।

सङ्गहगाथा

८. एत्तावता च,

तेरसञ्जसमाना च चुद्धसाकुसला तथा ।

सोभना पञ्चवीसा ति द्विपञ्चास पवुच्चरे ॥

अयं गाथा उत्तानत्था एव ।

चेतिसकलम्ययोगनयो

९. तेसं चित्तावियुत्तानं यथायोगमितो परं ।

चित्तुप्पादेसु पञ्चेकं सम्पयोगो पवुच्चति ॥

सत्त सञ्चत्थ युज्जन्ति यथायोगं पक्खिण्णका ।

चुद्धसाकुसलेस्वेव सोभनेस्वेव सोभना ॥

सम्बचित्तसाधारणा सत्त चेतसिका सम्बत्थ सम्बेसु पि चित्तेसु युज्जन्ति, सम्पयोग गच्छन्ति । पकिरणका पन यथायोग युज्जन्ति । खुदस अकुसलचेतसिका अकुसलेसु एव चित्तेसु, तथा सोभना सोभनेसु सहेतुककुसलविपाकक्रियाचित्तसु एव सम्पयुज्जन्ति ।

अञ्जसमानचेतसिकसम्पयोगो

१० कथं ? सम्बचित्तसाधारणा ताव सत्त चेतसिका सम्बेसु पि एकूननयुतिचित्तप्पादेसु लब्धन्ति ।

११. पकिरणकेसु पन वित्तो ताव द्विपञ्चविज्जाण-वज्जितकामावचरचित्तेसु चेव एकादससु पठमञ्जानचित्तेसु चेति पञ्चपञ्जासचित्तेसु उप्पज्जति । विचारो पन तेसु चेव एकादससु दुतियञ्जानचित्तेसु चा ति छसट्ठिचित्तेसु जायति । अधिमोक्खो द्विपञ्चविज्जाण-धिचिक्खिच्छा-वज्जितचित्तेसु । विरिथ पञ्चद्वारावज्जन-द्विपञ्चविज्जाण-सम्पट्ठिच्छन सन्तीरणवज्जितचित्तेसु । पोति दोमनस्सुपेक्खा-सहगत-कायविज्जाण चतुत्थञ्जान-वज्जितचित्तेसु । छन्दो अ-हेतुक-मोमूह वज्जितचित्तेसु लब्धन्ति ।

१२. ते पन चित्तुप्पादा यथाकर्म—

छसट्ठि पञ्चपञ्जास एकादस च सोलस ।

सत्तति धीसति चेव पणिण्णरुविचज्जिता ॥

पञ्चपञ्जास छसट्ठिसत्तति तिसत्तति ।

एकपञ्जास चेकूनसत्तति मपकिरणका ॥

एकवीससतचित्तनये त्रितक्यो दुतियततियचतुत्यज्झानिकेसु तेत्तिस-
चित्तेसु, तथा पञ्चमज्झानिकेसु तेवीसतिचित्तेसु [११३१]. पञ्च
अकुसलविपाकानि पञ्च कुसलविपाकानी ति दससु द्विपञ्चविज्झाण-
चित्तेसु ति छसट्ठिचित्तेसु न लब्धमिति ।

विचारो द्विपञ्चविज्झाणेसु च ततियादिज्झानचित्तेसु चा ति पञ्च-
पज्जासचित्तेसु न होति ।

अधिमोक्खो दससु द्विपञ्चविज्झाणचित्तेसु विचिकिच्छासम्पयुत्त-
मोमूहचित्ते चा ति एकादससु चित्तेसु न होति ।

विरियं पञ्चद्वारावजनचित्ते, दससु द्विपञ्चविज्झाणचित्तेसु, द्वीसु
सम्पटिच्छन्नचित्तेसु, तीसु च सन्तीरणचित्तेसु ति सौळसचित्तेसु
न होति ।

पीति द्वीसु दोमनस्सद्वगतचित्तेसु न लब्धमिति । उपेक्खासद्व-
गतानी ति उपेक्खासद्वगतचित्तानि । तानि लोभसद्वगतानि चत्तारि,
द्वे मोमूहचित्तानि, दुक्खसद्वगतकायविज्झाणं सुग्यसद्वगतकायविज्झाणं
सोमनस्सद्वगतसन्तीरणं हनिनुप्पादचित्तञ्चेति इमानि चत्तारि विवज्जेत्या
शुद्धसु अट्ठेकचित्तानि. चत्तारि कुम्भलानि चत्तारि विपाकानि चत्तारि
क्रियाचित्तानी ति द्वादस कामावचरमट्ठेकचित्तानि, तेवीनति पञ्चम-
ज्झानिकचित्तानी ति पञ्चपज्जास होन्ति । अकुसलविपाकं कुसल-
विपाकं ति कायविज्झाणचित्तानि द्वे । चतुग्यज्झानचित्तानि एवादन ।
इति इमेसु नवति चित्तेसु पीति न लब्धमिति ।

छन्दो द्विसु मोमूहचित्तेषु अट्टारससु अहेतुकचित्तसु चा ति वीसति-
चित्तसु न लब्धति ।

एकवीससतनये पञ्चपञ्चास चित्तानि वितक्कसम्पयुत्तानि, छसट्ठि
विचारसम्पयुत्तानि । एकूननवुत्तिनये अट्ठसत्तति चित्तानि अधिमोक्ख-
सम्पयुत्तानि, तिसत्तति विरियसम्पयुत्तानि । एकवीससतनये पीतिसम्प-
युत्तचित्तानि एकपञ्चास होन्ति । एकूननवुत्तिनये एकूनसत्तति चित्तानि
छन्दसम्पयुत्तानि । इमेहि द्वीहि नयेहि दुतियगाथाय अत्थो वेदितव्वो ।
वितक्को, विचारो, पीती ति इमानि तीणि भानङ्गानि, तस्मा एकवीस-
सतनयेन तेहि सम्पयुत्तान चित्तानं गणना कता । ‘भानङ्गयोगभेदेन
७ पे ७ चत्तालीसविध ति चा’ ति हेट्ठा कुत्तमेव [१।३१] ।

अकुसलचेतसिकसम्पयोगो

१३. अकुसलेसु पन, मोहो, अहिरिक, अनोत्तप्पं,
उद्धधञ्चेति चत्तारोमे चेतसिका सब्बाकुसलसाधारणा
नाम, सब्बेसु पि द्वादसाकुसलेसु लब्धन्ति । लोभो अट्ठसु
लोभसहगतचित्तेस्वेव लब्धति । दिट्ठि चतूसु दिट्ठिगत-
सम्पयुत्तेसु । मानो चतूसु दिट्ठिगतविप्पयुत्तेसु । दोसो
इस्सा, मच्छरियं, कुम्भकुञ्जचेति द्वीसु पट्ठिघचित्तेसु । थीनं
मिद्धं पञ्चसु ससङ्गारिकचित्तेसु । विचिकिञ्छा विचि-
किञ्छासहगतचित्ते येन लब्धती ति ।

१४ सब्बापुञ्जेसु चत्तारो लोभमूले तयो गता ।

दोसमूलेसु चत्तारो ससङ्गारे द्वय तथा ॥

एकूनचीसति धम्मा ति सोभनसाधारणा चेतसिका [२।५] ।
 तयो ति तिस्सो विरतियो, अट्ठलोकुत्तरचित्तेसु अट्ठकामावचरकुसल-
 चित्तेसु चा ति सोळससु चित्तेसु जायन्ति । द्वयं ति द्वे अप्पमञ्जायो ।
 ता सोळससु कामावचरचित्तेसु द्वादससु पठम-दुतिय-ततिय-चतुत्थ-
 ङ्गानिकेसु कुसल-विपाक क्रियाचित्तेसु चा ति अट्ठवीसतिचित्तेसु
 जायन्ति । मग्ग-फलसम्पयुत्तङ्गानान निब्बानमेव आरम्भण, तस्मा
 तेषु एता न विजन्ति । एता हि सत्तारम्भणा ।

कथं तरहि विरतियो लोकुत्तरचित्तेसु एकतो व लब्धन्ति ?
 लोकुत्तरमग्गा तानि तानि सयोजनानि पजहन्ति । ततो इमा तिरस्सो
 पि विरतियो तेष चित्ते एकतो व उपलब्धन्ति । न तत्र निब्बानतो
 अञ्जेन आरम्भणेन किञ्चमत्थि । लोकियकामावचरचित्तेसु पन एता
 विरतियो एकतो न लब्धन्ति । कस्मा ? यो केचि, पाण्यातिपाता
 पटिविरतो होमी ति चिन्तेति, सो तस्मिं येव काले, भुसावादादितो
 पटिविरतो होमी ति चिन्तेतुं न सक्कोति ।

यथा सम्मावाचादयो चेतसिकवसेन कुसलेसु सङ्गहिता, तथा
 मिञ्छावाचादयो अकुसलेसु कस्मा न सङ्गहिता ति ? एते हि
 तयो कायवचीविज्झत्तिं विना न परिपूरा हन्ति । कायवचीविज्झत्तियो
 हि रूपक्खण्धे सङ्गहिता [६।५], तस्मा एते तयो चेतसिका न हन्ति ।
 लोभादीनि एतेस मूलानि चेतसिकेसु गहितानेव ।

पञ्चा, द्वादससु कामावचरसदेतुकचित्तेसु, पन्नरससु रुपावचर-

चित्तेषु, द्वादशेषु अरूपाद्यचरचित्तेषु, अष्टेषु लोहृत्तरचित्तेषु चा ति
नतचत्तार्त्तचित्तेषु नश्यदुज्जति ।

सद्गदाथा

१७. इक्ष्मा-मच्छेर-कुक्कुच-चिरति-करुणादयो ।
नाना कदाचि मानो च धीनमिद्धं तथा सह ॥
यथावृत्तानुसारेण सेमा नियतयोगिनो ।
सद्गद्व्य पयकस्त्रामि तेसं दानि यथागदं ॥

अनुत्तरे लोकुत्तरचित्तेसु छत्तिंस चेतसिका लब्धसि । महग्गते
ति रूपावचरारूपावचरेसु चित्तेसु । अपुज्जम्हि अकुसलचित्तेसु सत्त-
वीसति चेतसिका । अहेतुके अहेतुकचित्तेसु द्वादसा ति । एवं
यथासम्भवसम्पयोगतो पञ्चधा सङ्गहो वेदितव्यो ।

लोकुत्तरचेतसिकसङ्गहो

१६. कथं ? लोकुत्तरेसु ताव अट्टसु पठमज्झानिकचित्तेसु
अज्जसमाना तेरस चेतसिका, अप्पमज्जावज्जिता तेवीसति
सोमनचेतसिका चेति छत्तिंस धम्मा सङ्गहं गच्छन्ति ।
तथा दुतियज्झानिकचित्तेसु वितक्कवज्जा । ततियज्झानिक-
चित्तेसु धितक्कविचारवज्जा । चतुत्थज्झानिकचित्तेसु वितक्क-
विचारपीतिवज्जा । पञ्चमज्झानिकचित्तेसु उपेक्खासहगता
ते एव सङ्गहन्ती ति सव्वथा पि अट्टसु लोकुत्तरचित्तेसु
पञ्चकज्झानवसेन पञ्चधा व सङ्गहो होतो ति ।

२०. छत्तिंस पञ्चतिंसाथ चतुत्तिंस यथाक्रमं ।

तेत्तिंसद्वयमिच्छेवं पञ्चधानुत्तरे ठिता ॥

पञ्चमज्झाने सुखवेदनाय ठाने उपेक्खावेदनं ठपेत्वा ते एक
चतुत्थज्झानधम्मा सम्पयोगं गच्छन्ति । तस्मा तेसु द्वीसु पि भानेसु
तेत्तिंस एव धम्मा । तं सन्धाय तेत्तिंसद्वयं ति बुत्तं ।

महग्गतचेतसिकसङ्गहो

२१. महग्गतेसु पन तीसु पठमज्झानिकचित्तेसु ताव
अज्जसमाना तेरस चेतसिका विरतिचयवज्जिता द्वावीसति

सोभनचेतसिका चेति पञ्चतिंस धम्मा सङ्गहं गच्छन्ति ।
 करुणामुदिता पनेत्थ पच्चेकमेव योजेतव्वा । तथा दुतिय-
 ज्झानिकचित्तेसु विनक्खवजा । तनियज्झानिकचित्तेसु
 वितक्खविचारवजा । चतुत्थज्झानिकचित्तेसु वितक्खविचार-
 पीतिवजा । पञ्चमज्झानिकचित्तेसु पन पन्नरससु अण्ण-
 मब्जायो न लब्धमन्तीति मच्चथा पि सत्तवीसतिमहग्गतचित्तेसु
 पञ्चकज्झानवसेन पञ्चथा व सङ्गहो होनी ति ।

नीसू ति कुमल-विपाक-क्रियाचित्तेसु । भानचित्तरस आरम्भणं
 कमिणादिकं । नं आरम्भणं कृत्वा यदा भानं समापजति, तदात्म
 अहं, कायदुच्चरितादीदि विरमामी ति न होति । तस्मा भानचित्तेसु
 विरतियो न विज्जन्ति । करुणाय नति मुदिता न शेति, मुदिताय नति
 करुणा न होति । तस्मा ता पच्चेकं योजेतव्वा । पन्नरससू ति,
 कुमलविपाकक्रियावसेन तांणि द्वादस च अरूपावचरानी ति पन्नरस, तेसु ।

२२. पञ्चतिंस चतुत्तिंस तेत्तिंस च यथाकमं ।

वत्तिंस चैव तिंमेति पञ्चथा व महग्गते ॥

चतुत्थज्झाने वितक्खविचारपीतिवजा वत्तिंस चेतनिका । पञ्चम-
 ज्झानिकेसु पन्नरससु ततो द्वे अण्णमब्जायो हापेत्वा तिंमा ति ।

धामावचरनोभनचेतसिकसङ्गहो

२३. कामावचरसोभनेसु पन कुमलेसु नाव पटमहये
 अण्णममान्त नेरस्य चेतनिका. पञ्चवीसति सोभनचेतसिका
 चेति अट्टतिंस धम्मा सङ्गहं गच्छन्ति । अण्णमब्जा-विरतियो

पनेत्थ पञ्च पि पच्चेकमेव योजेतब्बा । तथा दुतियद्वये
 बाणवज्जिता, ततियद्वये बाणसम्पयुत्ता पीतिवज्जिता, चतुत्थ-
 द्वये बाणपीतिवज्जिता ते एव सङ्गहन्ति । क्रियाचित्तेसु
 पि विरतिवज्जिता तथेव चतूसु पि दुक्केसु चतुधा व
 सङ्गहन्ति । तथा विपाकेसु च अप्पमज्जाविरतिवज्जिता ते
 एव सङ्गहन्तीति सब्बथा पि चतुवीसतिकामावचरसोभन-
 चित्तेसु दुक्कयसेन द्वादसधा व सङ्गहो होतीति ।

पठमद्वयेति असङ्गारिक ससङ्गारिक इमेसु द्वीसु चित्तेसु । द्वे
 अप्पमज्जायो तिस्रो च विरतियो ऽस्ति पञ्च । पच्चेकं योजेतब्बा
 ति यदा एतासु एका होति, तदा इतरा चतस्सो न लब्धन्ति । क्रिया-
 चित्तेसु विरतियो न सन्ति । ता पन अरहत्तमग्गक्खणे एव सत्त्वाकारेण
 पारिपूरि गच्छन्ति । तस्मा अरहतो कामावचर क्रियाचित्ते तेसु अभावो
 वुत्तो । विपाकेसु अप्पमज्जायो पि विरतियो पि न सम्भवन्ति । न हि
 विपाकचित्तेन करुण, मुदित वा उप्पादेतु, पाणातिपात्तदीहि वा
 विरमितु सका ।

सङ्गहमाथा

२४. अट्टतिसं सत्ततिसद्वयं छत्तिसकं सुभे ।

पञ्चतिसं चतुत्तिसद्वयं तेत्तिसकं क्रिये ॥

तेत्तिसं पाके षत्तिसद्वयेकतिमम् भवे । •

सहेतुकामावचरपुञ्जपाकक्रियामने ॥

न विज्जन्तेत्थ विरती क्रियासु च महग्गते ।
 अनुत्तरे अप्पमज्जा कामपाके द्वयं तथा ॥
 अनुत्तरे भानधम्मा अप्पमज्जा च मज्झिमे ।
 विरती जाणपीती च परित्तेसु विसेसका ॥

कामावचरकुसलचित्तेनु पढमद्वये अट्ठत्तिंस धम्मा होन्ति ।
 दुतियद्वये जाणवज्जिता सत्तत्तिंस । ततियद्वये पीतिवज्जिता जाणसम्-
 युक्ता तथेव सत्तत्तिंस । चतुत्थद्वये जाणपीतिवज्जिता छत्तिंस ।
 क्रियाचित्तेनु पढमद्वये विरतिवज्जिता पञ्चत्तिंस, दुतियद्वये चतुत्तिंस,
 तथा ततियद्वये, चतुत्थद्वये तेत्तिंस । विपाकचित्तेनु पढमद्वये
 तेत्तिंस । दुतियततियद्वयेनु चत्तिंस, चतुत्थद्वये एकत्तिंसा ति ।

एत्थ क्रियाचित्तेनु महग्गतचित्तेनु च तिस्रो विरतियो न विज्जन्ति ।
 लोकुत्तरचित्ते विरतियो नियता, अप्पमज्जायो पन न विज्जन्ति ।
 सत्तेतुकामावचरविनाकचित्तेनु विरतियो च अप्पमज्जायो च
 न विज्जन्ति ।

अकुसलचेतसिकसङ्गहो

२५. अकुसलेषु पन लोभमूलेषु नाव पठमे असङ्गारिके अज्जसमाना तेरस चेतसिका, अकुसलसाधारणा चत्तारो चा ति सत्तरस लोभदिट्ठोहि सद्धिं एकूनवीसति धम्मा सङ्गहं गच्छन्ति, तथेव दुतिये असङ्गारिके लोभमानेन, नतिये तथेव पीतिवज्जिता लोभदिट्ठोहि सह अट्टारम, चतुत्थे तथेव लोभमानेन ।

अज्जसमाना तेरस [१।२-३], अकुसलसाधारणा चत्तारो च [१।१३] इट्ठा वुत्ता एव । दिट्ठविप्पयुत्तेसु मानो कदाचि होति । दुतिये असङ्गारिके ति सोमनस्ससङ्गतदिट्ठविप्पयुत्ते असङ्गारिके । एवं अज्जानि पि असङ्गारिकानि पुब्बे वुत्तयेन [१।३-४] वेदितव्वानि ।

२६. पञ्चमे पन पट्ठिघसम्पयुत्ते असङ्गारिके, दोसो इस्सा मच्छरिय कुक्कुच्चञ्चा नि चतूहि सद्धिं पीतिवज्जिता ते एव वीसति धम्मा सङ्गहन्ति । इस्सामच्छेरकुक्कुच्चानि पनेत्थ पच्चेकमेव योजेतव्वानि । ससङ्गारिकपञ्चके पि तथेव धोनमिद्धेन विसेसेत्था योजेतव्वानि ।

पीतिवजा अज्जसमाना द्वादस, चत्तारो अकुसलसाधारणा, इमे च इस्सादयो चत्तारो ति वीसति धम्मा । पच्चेकं योजेतव्वानी ति यदा इस्सा होति तदा इतरानि न होन्ती ति एव एकमेक योजेतव्वं । पञ्चसु ससङ्गारिकचित्तेसु धोनमिद्ध सहेव कदाचि होति । तेहि इहेहि सद्धिं चेतसिक्कण्णना कातव्वानि ति ।

२७. छन्दपीतिवज्जिता पन अञ्जसमाना एकादस, अकु-
सलसाधारणा चत्तारो चा ति पन्नरसधम्मा उद्धच्चसहगते
सम्पयुज्जन्ति । विचिकिच्छासहगतचित्ते च अधिमोक्ख-
विरहिता विचिकिच्छासहगता तथेव पन्नरस धम्मा
समुपलब्धन्ती ति सत्त्वथा पि द्वादसाकुसलचित्तुप्पादेषु
पच्चेकं योजियमाना पि गणनवसेन सत्त्वथा व सङ्गहिता
भवन्ती ति ।

सङ्गहगाथा

२८. एकूनवीसट्टारस वीसेकवीस वीसति ।

द्वावीस पन्नरसेति सत्त्वथाकुसले ङिता ॥

साधारणा च चत्तारो समाना च दसापरे ।

चुदसेते पवुञ्चन्ति सत्त्वाकुसलयोगिनो ॥

लोभसहगतचित्तेसु पठमे तथा ततिये एकूनवीसति धम्मा
लब्धन्ति, पञ्चमे तथा सत्त्वमे च अट्टारस, पटिषसम्पयुत्तेसु पठमे
वीसति, लोभसहगतेसु दुतिये च चतुत्थे च थीनमिद्धेन विसेसेत्वा
एकवीसति, छट्ठे च अट्टमे च तेहि सद्धिमेव वीसति, पटिषसम्पयुत्त-
ससङ्गारिके थीनमिद्धेन सह द्वावीसति, द्वीसु पि मोमूहचित्तेसु पन्नरसा
ति एवं सत्त्वथा सङ्गहो । साधारणा ति सत्त्वाकुसलसाधारणा ।
दस समाना ति, लोभो दिट्ठि मानो दोसो इत्ता मच्छरियं कुक्कुच्चं
थीनं मिद्धं विचिकिच्छा ति अकुसलसमाना दस ।

२९. अहेतुकेसु पन हसनचित्ते ताव छन्दवज्जिता अञ्ज-
समाना द्वादस धम्मा सङ्गह गच्छन्ति, तथा वोढुपने छन्द-
पीतिवज्जिता, सुखसन्तीरणे छन्दविरियवज्जिता, मनोधातु-
त्तिकाहेतुकपटिसन्धियुगले छन्दपीतिविरियवज्जिता, द्विपञ्च-
विञ्जाणे पकिण्णकवज्जिता ते येव सङ्गहन्ती ति सम्बथा
पि अट्टारससु अहेतुकेसु गणनवसेन चतुधा व सङ्गहो
होती ति ।

३० द्वादसेकादस दस सत्त आ ति चतुर्विधो ।

अट्टारसाहेतुकेसु चित्तुप्पादेसु सङ्गहो ॥

अहेतुकेसु सम्पत्थ सत्त सेसा यथारहं ।

इति विथारतो वुत्तो तेत्तिसविधसङ्गहो ॥

इत्थं चित्ताभियुत्तान सम्पयोगञ्च सङ्गहं ।

अत्ता भेद यथायोग चित्तेन सममुद्दिसे ॥ •

हसनचित्ते छन्द ठपेत्वा इतरे अञ्जसमाना [२१२-३] द्वादस
धम्मा सम्पयोग गच्छन्ति । वोढुपने ति अहेतुकक्रियमनोविञ्जाण-
धातुय । सुखसन्तीरणे ति सोमनस्सदगतसन्तीरणचित्ते [११८] ।
मनोधातुत्तिकाहेतुरूपटिसन्धियुगले ति, मनोधातु पञ्चद्वारा
वजन कुसलाकुसलविपाकसम्पटिञ्जनवसेन ति विधा, तस्मा मनोधातुत्तिकं
ति वुत्ता । अहेतुकमनोविञ्जाणधातु पन, वोढुपनावज्जनकिच्चा एका

किरिया, तिण्णं सन्तीरणं वसेन तिविधा विपाका ति चतुर्विधा
होति । तासु कुसलाकुसलविपाका उपेक्खासहगता पटिसन्धिकच्चिम्पि
साधेति [५।१०-११] । सा इध अहेतुकपटिसन्धियुगलं ति वुत्ता ।

इसनचित्ते द्वादस, वोट्टपने च सोमनस्ससहगतसन्तीरणं च
एकादस, मनोधानुत्तिके द्वीमु च उपेक्खासहगतसन्तीरणेमु दस,
द्विपञ्चविज्जाणेषु सत्ता ति एवं चतुर्विधो सङ्गहो ।

अहेतुकेसु सत्त चेतसिका सञ्चत्य होन्ति । सेसा यथारहं
योजेतव्वा । लोकुत्तरचित्तेसु पञ्चविधो [२।१९-२०], महगगत-
चित्तेसु पञ्चविधो [२।२१-२२], सहेतुककामावचरचित्तेसु द्वादस-
विधो [२।२३], अकुसलेसु सत्तविधो [२।२५-२८], अहेतुक-
चित्तेसु च चतुर्विधो ति एवं त्रित्थारतो तेत्तिंसविधो सङ्गहो
वेदितव्वो । इत्थं यथानुत्तनेन चित्ताविप्पयुत्तानं चेतसिकानं
सम्पयोगञ्च सङ्गहञ्च ब्रत्वा चित्तेन समं सह यथायोगं
भेदं उद्दिसे कयेव्या ति ।

इति अभिधम्मसङ्गहे चेतसिकसङ्गहविभागो नाम
द्वितीयो परिच्छेदो ।

ततियो परिच्छेदो पकिण्णकसङ्गहविभागो

- १ सम्पयुक्ता यथायोगं तेपञ्चास सभावतो ।
चित्तचेतसिका धम्मा तेसं दानि यथारहं ॥
वेदनाहेतुतो किञ्चद्वारारम्भणवस्थुतो ।
चित्तुप्पादवसेनेव सङ्गहो नाम नीयते ॥

एक चित्त द्विपञ्चास धेतसिका ति तेपञ्चास धम्मा । तेसं वेदनातो, हेतुतो, किञ्चतो, द्वारतो, आरम्भणतो, वस्थुतो च ये चित्तुप्पादा होन्ति, तेस वसेन सङ्गहो कथिरति ।

वेदनासङ्गहो

२. तत्थ वेदनासङ्गहे ताव तिविधा वेदना, सुखा, दुक्खा, अदुक्खमसुखा चा ति । सुख, दुक्खं, सोमनस्सं, दोमनस्सं, उपक्खा ति च भेदेन पन पञ्चधा होति ।

अथो उत्तानो येव ।

३. तत्थ सुखसहगतं कुसलविपाकं कायविज्जाणमेकमेव, तथा दुक्खसहगतं अकुसलविपाकं । सोमनस्ससहगत-चित्तानि पन, लोभमूलानि चत्तारि, द्वादस कामाद्यचरसोमनानि, सुखमन्तीरणहसन्नानि च हे ति अट्ठारस कामाद्यचर-

चित्तानि चैव पठम-द्वुतिय-ततिय-चतुर्थज्झानसङ्घातानि चतु-
चत्तालीस महग्गतलोकुत्तरचित्तानि चेति द्वासट्ठिविधानि
भवन्ति । दोमनस्ससहगतचित्तानि पन द्वे पट्ठिचित्तानेव ।
सेसानि सञ्चानि पि पञ्चपञ्जास उपेक्खासहगतचित्तानेवा ति ।

कामावचरसोभनानि सहेतुकचित्तानि कुसल-विपाक-क्रियावसेन
द्वादस । सुखसन्तीरणं ति सोमनस्ससहगतं सन्तीरणं । हसनं ति
हसितुप्पादचित्तं । एकमेकं भानं एकादसविधं ति [१।३१] कत्वा
चतुचत्तालीस । सेसानी ति, चत्तारि लोभमूलानि, द्वे मोमूहानि,
अहेतुकेसु कायविञ्जाणं वज्जेत्वा अकुसलविपाकानि छ, तथा काय-
विञ्जाणञ्च सोमनस्ससहगतसन्तीरणञ्च वज्जेत्वा कुसलविपाकानि छ,
हसितुप्पादं वज्जेत्वा द्वे क्रियाचित्तानी ति सुदस, कामावचरसहेतुकेसु
कुसल-विपाक-क्रियावसेन द्वादस, पञ्चमज्झानिकानि तेवीसती ति [१।३१]
एवं पञ्चपञ्जास चित्तानि उपेक्खासहगतानि भवन्ति ।

४. सुखं दुक्खं उपेक्खा ति तिविधा तत्थ वेदना ।

सोमनस्सं दोमनस्समिति भेदेन पञ्चधा ॥

सुखमेकत्थ दुक्खञ्च दोमनस्सं द्वये ठितं ।

द्वासट्ठिसु सोमनस्सं पञ्चपञ्जासकेतरा ॥

सुखमेकत्था ति सुखं एकस्मि एव कुसलविपाकाहेतुककायविञ्जाणे,
एवं दुक्खञ्च तस्मि एव अकुसलविपाके । पञ्चपञ्जासके इतरा ति
पदच्छेदो । इतरा उपेक्खा वेदना पञ्चपञ्जासचिनेसु सम्पयोगं गच्छती ति
अर्थो । सोमनस्सस्य भानजभावतो इध एकवीसस्तचित्तचने गदितो ।

हेतुसङ्गहो

५. हेतुसङ्गहे हेतू* नाम, लोभो, दोसो, मोहो, अलोभो, अदोसो, अमोहो चाति छुम्बिधा† भवन्ति ।

लोभ दोस-मोहा पाकटा व । अलोभादयो हेट्ठा पकासिता [१।१२] ।

६. तत्थ पञ्चद्वारावज्जन-द्विपञ्चविज्जाण-सम्पट्ठिच्छन-सन्तीरण-घोट्टपन-हसनयसेन अट्टारस अहेतुकचित्तानि नाम । सेसानि सव्वानि पि एकसत्तति चित्तानि सहेतुकानेव ।

अहेतुकचित्तानि नामा ति एतेषु कोचि हेतु सम्पयोग न गच्छति, तस्मा तानि अहेतुकानी ति बुचन्ति । इतरेषु हेतु सविज्जन्ति, तस्मा तानि सहेतुकानी ति ।

७. तत्थापि द्वे मोमूहचित्तानि एकहेतुकानि । सेसानि दस अकुसलचित्तानि चेव बाणविष्णयुत्तानि द्वादस कामा-
* घचरसोभनानि चेति द्वावीसनि दुहेतुकचित्तानि । द्वादस बाणसम्पयुत्ताकामाघचरसोभनानि चेव पञ्चतिंस महग्गत-
लोकुत्तरचित्तानि चेति सत्ताचत्तालीस तिहेतुकचित्तानी ति ।

तत्थापि ति सहेतुवेषु चित्तेषु । द्वीषु मोमूहचित्तेषु मोहो एको व अकुसलहेतु सम्पयोग गच्छति, नत्थि तत्थ लोभो वा दोसो वा । सेसानि दसा ति अट्टलोभसद्गतानि द्वे च दोससद्गतानी ति दस । तत्थ लोभसद्गतेषु, लोभो मोहो ति द्वे हेतू, दोमनस्ससद्गतेषु, दोसो

* सी. हेतुयो । † सी. छुम्मा ।

मोहोति द्वे हेतूति । कामावचरसोभनजाणविष्ययुत्तचित्तेषु अमोहो-
नत्थि, अलोभो अदोसोति इमे द्वे एव हेतू सम्पयुज्जन्ति, तस्मा-
तानि पि दुहेतुकानीति वुत्तानि । इतरानि सत्ताचत्तालीस अलोभ-
अदोस-अमोहवसेन तिहेतुकचित्तानीति ।

८. लोभो दोसो च मोहो च हेतू अकुसला तयो ।

अलोभादोसामोहा च कुसलाव्याकता तथा ॥

अहेतुकद्वारसेकहेतुका द्वे दुर्वीसति ।

द्विहेतुका मता सत्ताचत्तालीस तिहेतुका ॥

कुसलाव्याकताति कुसलचित्तेषु सम्पयुक्ता कुसला, विपाक-
चित्तेषु क्रियाचित्तेषु च सम्पयुक्ता ते एव अव्याकताति वुच्चन्ति ।
अहेतुकानि चित्तानि अद्वारस्स, एकहेतुकानि द्वे, दुर्वीसति द्वावीसति ।
द्विहेतुकानि, सत्ताचत्तालीस तिहेतुकानीति ।

किञ्चसङ्गहो

६. किञ्चसङ्गहे किञ्चानि नाम पटिसन्धि-भवङ्गावज्जन-
दस्सन-सवन-आयन-सायन-फुसन-सम्पटिच्छून-सन्तीरण-
वोट्टपन-जवन-तदारम्मण-च्युतिवसेन चुद्दसविधानि भवन्ति ।
पटिसन्धि-भवङ्गावज्जन-पञ्चविज्जाणट्टानादिवसेन पन तेसं
दसधा ठानभेदो वेदितव्यो ।

किञ्चानीति चित्तुप्पादानं किञ्चानि । भवेन भवं पटिसन्दहति
संयोजेतीति पटिसन्धि । एकस्मिं भवे सव्वपढमस्स चित्तस्स इदं
किञ्चं । भवस्स अङ्गं भवङ्गं, अङ्गभावेन भवस्स यावतायुक्तं पवत्तापनं ।

आवज्जनं ति चित्तसन्ततिया अभिनवारम्मणाभिमुखकरण । दस्सन-
सवन धायन-सायन फुसनानि पाकटानेव । सम्पटिच्छन्नं ति चक्खु
विज्जाणादीहि विज्जातस्स आरम्मणस्स सम्मा पटिच्छन्नं, गहणं ति
वुत्तं होति । तथा गहितस्स आरम्मणस्स सम्मा तीरणं विचारणं
सन्तीरणं । नम्सेव आरम्मणस्स ववत्थपनं वोट्ठपनं । जघनं
ति वेगेन गमनं । तदारम्मणं ति भवङ्गविषय आरम्मणं अकत्वा
जवनचित्तस्स आरम्मणे पवत्तनं । इदं विगकचित्तम्पि समानं जवन-
चित्तस्स आरम्मणे पवत्तति, तस्मा तदारम्मणं ति वुच्चति । खुत्ती ति
चवनं, निवत्तभवतो मुञ्चनं ।

ठानं ति चित्तान् विचक्षणोकासो । तानि एव वेदितव्यानि—
चुत्तिया अनन्तरं पटिसन्धिकिच्छट्टान् । पटिसन्धिया अनन्तरं भवङ्ग-
किच्छट्टान् । आवज्जनं अहेतुकक्रियामनोधातुया अहेतुकक्रियामनो-
विज्जाणधातुया च किञ्च । तस्स भवङ्गानन्तरं एकमेव ठानं । दस्सन-
सवन धायन सायन-फुसनक्रियाणि द्विपञ्चविज्जाणानि । तेष पञ्चद्वारा-
वजनानन्तरं एकमेव ठानं । ततो परं कमतो सम्पटिच्छन्नं सन्तीरण-
वोट्ठपनक्रियाणि वेदितव्यानि । जवनं पन पञ्चद्वारे वोट्ठपनानन्तरं, मनो-
द्वारे च मनोद्वारावजनानन्तरं पवत्तति । वोट्ठपनं मनोद्वारावजनञ्चेति
इमानि अहेतुकक्रियामनोविज्जाणधातुया क्रियाणि । तथा हि वस्सति
“मनोद्वारावजनमेव पञ्चद्वारे वोट्ठपनकिञ्च साधेती” ति [३१२०] ।
तस्मा तस्सा अहेतुकक्रियामनोविज्जाणधातुया अनन्तरमेव एकं जवनं
किच्छट्टान् । जवनावसाने तदारम्मणकिच्छट्टान् । भवस्स अन्ते चुट्ति

किञ्चट्टानं ति । इति इमानि दस किञ्चट्टानानि, वेदितव्यानि । इमे संठानानं
सुखावबोधस्थं पञ्चद्वारवीथि मनोद्वारवीथि च श्रोलोकैतन्वा [४।८-१२] ।

विभावनियं पन, “तत्थ पटिसन्धिया ठानं पटिसन्धिट्टानं । कामं
पटिसन्धिविनिम्मुत्तं ठानं नाम नत्थि, सुखगहणस्थं पन सिलापुत्तकस्स
सरीरं त्यादिषु विय अभेदे पि भेदपरिकप्पना ति दट्ठव्वं । एवं सेसेसु
पि । दस्सनादीनं पञ्चन्नं विज्झाणानं ठानं पच्चविज्झाणट्टानं । आदिसहेन
सम्पटिच्छन्नट्टानादीनं सङ्गहो । तत्थ चुतिभवद्धानं अन्तरा पटिसन्धि-
ट्टानं । पटिसन्धिआवजनानं, जवनावजनानं, तदारम्मणावजनानं,
वोट्टपनावजनानं, कदाचि जवनचुतीनं तदारम्मणचुतीनञ्च अन्तरा
भवद्धानं । भवद्गपच्चविज्झाणानं, भवद्गजवनानञ्च अन्तरा आवजनट्टानं ।
पञ्चद्वारावजनसम्पटिच्छन्नानमन्तरा पञ्चविज्झाणट्टानं । पञ्चविज्झाण-
सन्तीरणानमन्तरा सम्पटिच्छन्नट्टानं । सम्पटिच्छन्नवोट्टपनानमन्तरा
सन्तीरणट्टानं । सन्तीरणजवनानं, सन्तीरणभवद्धानञ्च अन्तरा वोट्ट-
पनट्टानं । वोट्टपनतदारम्मणानं, वोट्टपनभवद्धानं, वोट्टपनचुतीनं, मनो-
द्वारावजनतदारम्मणानं, मनोद्वारावजनभवद्धानं, मनोद्वारावजनचुती-
नञ्च अन्तरा जवनट्टानं । जवनभवद्धानं, जवनचुतीनञ्च अन्तरा
तदारम्मणट्टानं । जवनपटिसन्धीनं, तदारम्मणपटिसन्धीनं, भवद्ग-
पटिसन्धीनं वा अन्तरा चुतिट्टानं नामा” ति हुत्तं । इमिना नयेन
पन पञ्चवीसति ठानानि होन्ति । तस्मा इदं न युज्जति ।

परमत्थदीपनिय विभावनिया दोसदस्सनवसेन वुत्त—“विभावनिय पन ‘पटिसन्धिया ठान पटिसन्धिठान’ ति वत्त्वा ‘काम पटिसन्धि विनिम्मुत्त ठान नाम नत्थि, सुखगहणत्थ पन सिलापुत्तकस्स सरीर ति आदिषु विय अभेदे पि भेदपरिकप्पना ति दट्ठव्य ति’ वुत्त । त न गहे सन्व । कालो हि नाम सभावतो अविज्जमानो पि चित्तस्स विसुं आरम्भण भूतो एवो पञ्चत्तिधम्मो । तथा हि अट्ठकथाय, ‘इमेस अट्ठन महाविपाक चित्तान विपच्चनट्ठान वेदितव्य । एतानि हि चत्तुसु ठानेषु विपच्चन्ति, पटिसन्धिय, भवङ्ग, चुतिष, तदारम्भण ति वत्त्वा त वित्यारेन्तेन ‘पटिसन्धिगहणकाले पटिसन्धि हुत्वा विपच्चन्ति असङ्खेय्यग्नि आयुकाल भवङ्ग हुत्वा मरणकाले चुति हुत्वा’ ति [अट्ठसालिनी २७३] कालो य वुत्तो ति । इतरथा किञ्चानि विय ठानानि पि सुद्धसविधानि एव वत्तन्वानि सिंयु ति” [१०६] । इदग्नि न युजति येव । ठान कालस्स वेवचन ति गहिते पि विभावनिया नयेनेव पञ्चवीसति काला भवन्ति । तस्मा हेट्ठा वुत्तनयानुसारेन दस ठानानि वेदितव्वानि ।

१० तत्थ द्वे उपेक्षणासहगतसन्तीरणानि चेय अट्ठ महा विपाकानि च नव रूपारूपविपाकानि चेति एकूनवीसति चित्तानि पटिसन्धि-भवङ्ग चुतिकिञ्चानि नाम । आयज्जन किञ्चानि पन द्वे, तथा दस्सन सज्जन घायन सायन पुसन सम्भट्ठिच्छनकिञ्चानि च । तीणि सन्तीरणकिञ्चानि । मनो हारायज्जनमेय पञ्चद्वार धोट्टपनकिच्च साधेति । आयज्जन द्वयज्जितानि कुसलाकुसल-फल क्रियाचित्तानि पञ्चपञ्चाम

जवनकिञ्चानि । महाविपाकानि चैव सन्तीरणत्तयञ्चेति
एकादस तदारम्भणकिञ्चानि ।

सन्तीरणं ति विपाकाहेतुकमनोविज्ञाणधातु । सा, कुसलविपाका
सोमनस्सुपेक्खासहगतवसेन दुविधा, अकुसलविपाका एकविधा ति
तिविधा । इमस्मिं पकरणे सन्तीरणनामेनेव सा बुत्ता [१७-८] ।
तत्थ उपेक्खासहगता दुविधा पटिसन्धि-भवङ्ग-चुति-सन्तीरण-तदारम्भण-
किञ्चवसेन पञ्च किञ्चानि साधेति । सा हि अकुसलविपाका यदा
चतुसु अपायेसु पटिसन्धिवसेन पवत्तति, तदा तत्थ पटिसन्धिकिञ्चं,
ततो परं यावतायुक्तं यथासम्भवं भवङ्गकिञ्चं, आयुपरियोसाने च चुति-
किञ्चं साधेति । यदा च सा दुब्बलकामावचरकुसलकम्पुना मनुस्सेसु
जच्चन्ध-जातिवधिरादीन्, कुसलविपाकभावेन पटिसन्धिं हुत्वा पवत्तति,
तदा पि एवमेव पटिसन्धि-भवङ्ग-चुतिकिञ्चानि साधेति । सोमनस्स-
सहगता पनेसा पटिसन्धि नं होति । तिस्सो पि च सन्तीरणतदारम्भण-
किञ्चानि साधेन्ति । महाविपाकानी ति सहेतुककामावचर-विपा-
कानि । रूपावचरविपाकानि पञ्च, अरूपावचरविपाकानि चत्तारी ति
नव मंहग्गतविपाकानि । पञ्चद्वारावजनं मनोद्वारावजनं ति
इमानि द्वे चित्तानि आरम्भणकिञ्चं साधेन्ति । तथा कुसलाकुसल-
विपाकानि द्वे चक्खुविज्ञाणानि दस्सनकिञ्चं, द्वे सोतविज्ञाणानि सवन-
किञ्चं, द्वे धानविज्ञाणानि धायनकिञ्चं, द्वे जिह्वाविज्ञाणानि सायन-
किञ्चं, द्वे कायविज्ञाणानि फुसनकिञ्चं, द्वे च सम्पटिच्छ्नानि सम्प-
टिच्छ्ननकिञ्चं साधेन्ति । तीणी ति तिस्सो विपाकाहेतुकमनोविज्ञाण-

धातुयो सन्तीरणकिञ्च साधेन्ति । आवज्जनद्वयं ति पञ्चद्वारा-
वजनञ्च मनोद्वारावजनञ्च । इतरानि द्वादस अकुसलानि, एक
इसितुप्पादचित्तं, कामावचरादिकुसलानि एकवीसति, क्रियाचित्तानि
सत्तरस, लोकुत्तरफलचित्तानि चत्तारी ति पञ्चपञ्चास चित्तानि
जवनविद्यानि ।

११. तेषु पन द्वे उपेक्खासहगतसन्तीरणचित्तानि पटि-
सन्धि-भवङ्ग-चुति-तदारम्मण-सन्तीरणवसेन पञ्चकिद्यानि
नाम । महाविपाकानि अट्ट पटिसन्धिभवङ्गचुतितदारम्मण-
वसेन चतुकिद्यानि । महग्गतविपाकानि नव पटिसन्धि-
भवङ्गचुतिवसेन ति विद्यानि । सोमनस्सहगतं सन्तीरणं
सन्तीरण-तदारम्मणवसेन दुकिद्यं, तथा धौट्टपनञ्च धौट्टपना-
वजनवसेन । सेसानि पन सञ्धानि पि जवन-मनोधातुसिक्क-
द्विपञ्चविञ्जाणानि यथासम्भवमंकविद्यानी ति ।

सेसानी ति पञ्चपञ्चास पुब्बे पुत्तानि जवनचित्तानि, पञ्चद्वारा-
वजनं द्वे सम्पटिञ्छनचित्तानी ति मनोधातुसिक्कं, दस द्विपञ्चविञ्जाण-
चित्तानी ति अट्टसट्ठि चित्तानि । इमेस किद्यानं वरण्या विमुदिमग्गे
आगतनयेनापि वेदितव्या [१४।११०-१२३] ।

१२. पटिसन्धादयो नाम विद्यमेदेन चुद्वस ।

दसधा ठानमेदेन चित्तुप्पादा पकासिता ॥

अट्टसट्ठि तथा द्वे च नवट्ट द्वे यथाकमं ।

एष-द्वि ति-चतु पञ्चविद्यट्टानानि निदिसे ॥

हेट्टा वुत्तनयेन अट्टुसट्ठि चित्तानि एककिञ्चानि च एकट्टानानि च ।
 सोमनस्ससहगतसन्तीरणं (सोमनस्ससहगताहेतुकविपाकमनोविञ्जाण-
 धातु), तथा वोट्टपनं (उपेक्खासहगताहेतुकक्रियामनोविञ्जाणधातु).
 इति इमानि द्वे चित्तानि द्विकिञ्चानि द्विट्टानानि च । नव रूपावचरा
 रूपावचरविपाकानि तिकिञ्चानि तिट्टानानि च । अट्टु कामावचरसहेतुक-
 विपाकानि चतुकिञ्चानि चतुट्टानानि चं । द्वे उपेक्खासहगतसन्तीर-
 णानि (उपेक्खासहगताहेतुकविपाकमनोविञ्जाणधातु) पञ्चकिञ्चानि
 पञ्चट्टानानि चा ति ।

द्वारसङ्गहो

१३. द्वारसङ्गहे द्वारानि नाम, चक्खुद्वारं, सोतद्वारं, घान-
 द्वारं, जिह्वाद्वारं, कायद्वारं, मनोद्वारञ्चेति छुव्विधानि
 भवन्ति ।

१४. तत्थ चक्खुमेव चक्खुद्वारं, तथा सोतादयो सोत-
 द्वारादीनि । मनोद्वारं पन भवङ्गं ति पवुच्चति ।

१५. तत्थ पञ्चद्वारावज्जन-चक्खुविञ्जाण-सम्पट्ठिच्छुन-
 सन्तीरण-वोट्टपन-कामावचरजवन-तदारम्माणवसेन छुचत्ता-
 लीस चित्तानि चक्खुद्वारे यथारहं उप्पज्जन्ति, तथा पञ्च-
 द्वारावज्जन-सोतविञ्जाणादिवसेन सोतद्वारादिषु पि छुचत्ता-
 लीसेव भवन्ती ति सव्वथा पि पञ्चद्वारे चतुपञ्जास चित्तानि
 कामावचरानेवा ति वेदितव्वानि ।

पञ्चद्वारावज्जन एक, द्वे चक्खुविज्झाणानि, द्वे सम्पटिञ्छनचित्तानि, तीणि सन्तीरणानि. एक वोट्टपन, अकुसलचित्तानि द्वादस, एकं हसितुप्पादचित्त, सहेतुककामावचरेषु, अट्ठ कुसलानि अट्ठ प्रियाचित्तानीति सोळसाति एव अट्ठतिस चित्तानि । सहेतुककामावचरविषाकानि च तीणि सन्तीरणानि चाति इमानि एकादस तदारम्भणचित्तानि । तेषु पन तीणि सन्तीरणानि पुब्बे गहितत्ता अवसिट्ठेहि अट्ठहि सद्धिं सम्भानि छच्चत्तालीस होन्ति । एव सोतद्वारादिषु द्विज चक्खुविज्झाणानं वने द्वे द्वे सोतविज्झाणादीनि ठपेत्वा तथेव छच्चत्तालीस होन्ति ।

१६ मनोद्वारं पन मनोद्वारावज्जन पञ्चपञ्चासजवन तदारम्भणवसेन रुत्तसट्ठि चित्तानि भवन्ति । एकूनवीसति पटिसन्धि भवङ्ग चुतिवसेन द्वारविमुत्तानि ।

जवनचित्तानि पुब्बे शुत्तनयेन [३।१०] पञ्चपञ्चास. इध तदारम्भणचित्तानि एकादस, एक मनोद्वारावज्जनति रुत्तसट्ठि चित्तानि । एकूनवीसति पटिसन्धिचित्तानि पुब्बे शुत्तानेय [३।१०] । तानेव भवङ्गवसेन पवत्तन्ति । भवङ्गं'ति मनोद्वारं, त द्वारविमुत्त । न हि द्वार द्वारेण पवत्तति । इमेसु पन द्वे सन्तीरणचित्तानि सन्तीरणतदारम्भणवसेन, अट्ठ सहेतुककामावचरविषाकानि तदारम्भणवसेन द्वारतो वि पवत्तन्ति । रूपावचरारूपावचरविषाकानि पन नय मच्चया वि द्वारविमुत्तानेय [३।१७] ।

१७ तेषु पन द्विपञ्चविज्झाणानि चैव महग्गतलोभुत्तरजयनानि चेति द्दसिंसु यथारहमेकद्वारिकचित्तानि नाम ।

मनोधातुत्तिकं पन पञ्चद्वारिकं । सुखसन्तीरण-वोटुपन-
कामावचरजवनानि छद्धारिकचित्तानि । उपेक्खासहगत-
सन्तीरण-महाविपाकानि छद्धारिकानि चेव द्वारविमुत्तानि च ।
महग्गतविपाकानि द्वारविमुत्तानेवा ति ।

द्विपञ्चविञ्जानानि यथारहं चक्खु-स्रोत-घाणं-जिह्वा-कायद्वारवसेन
एकद्वारिकानेव । एवं महग्गत-लोकुत्तरजवनानि पि मनोद्वारे येव पवत्त-
नतो एकद्वारिकानि । मनोधातुत्तिकं ति पञ्चद्वारावज्जनं द्वे च
सम्पटिच्छन्नचित्तानि । द्वे उपेक्खासहगतसन्तीरणानि । महा-
विपाकानी ति अट्ट सहेतुककामावचरविपाकानि ।

१८. एकद्वारिकचित्तानि पञ्चछद्धारिकानि च ।

छद्धारिकविमुत्तानि विमुत्तानि च सच्चथा ॥

छत्तिंसति तथा तीणि एकत्तिंस यथाक्रमं ।

दसधा नवधा चेति पञ्चधा परिदीपये ॥

पञ्चछद्धारिकानी ति पञ्चद्वारिकानि च छद्धारिकानि च ।
छद्धारिकविमुत्तानी ति छद्धारिकानि पि द्वारविमुत्तानि पि । विमु-
त्तानि च सच्चथा ति सच्चथा द्वारविमुत्तानि । तानि कमतो बुच्चन्ति ।
कथं ? द्विपञ्चविञ्जानानि दस, महग्गतकुसलक्रियावसेन अट्टारस,
लोकुत्तरमग्गफलवसेन अट्टा ति इमानि छत्तिंस चित्तानि एकद्वारिकानि ।
एकं पञ्चद्वारावज्जनं, द्वे सम्पटिच्छन्नचित्तानी ति इमानि तीणि
पञ्चद्वारिकानि । सोमनस्सहगतसन्तीरणं, वोटुपनं, एकूनत्तिंस कामा-
वचरजवनानी ति एकत्तिंस छद्धारिकचित्तानि । एत्थ वोटुपनं मनोद्वारे

मनोद्वारावजनवसेन पवत्तति, सुखसन्तीरणं सन्तीरणतदारम्भणवसेन ।
 दसधा ति द्वे उपेस्खासहगतसन्तीरणानि, अट्ठ च कामावचरसहेतुक-
 विपाकानी ति दस । तत्थ द्वे सन्तीरणानि सन्तीरणतदारम्भणवसेन,
 अट्ठ कामावचरसहेतुक-विपाकानि तदारम्भणवसेनेव छसु द्वारेसु पवत्तन्ति ।
 इमानि दस पि यदा पटिसन्धिबसेन पवत्तन्ति, तदा द्वारविमुत्तानि होन्ति,
 तस्मा एतानि छद्धारिकानि पि द्वारविमुत्तानि पि । नचधा ति नव
 सहगतविगकचित्तानि । तानि सव्वया द्वारविमुत्तानि । एव एक-
 द्वारिक-पञ्चद्वारिक-द्वद्धारिक-द्वद्धारिकद्वारविमुत्त-द्वारविमुत्तवसेन पञ्चधा
 सङ्गहो वेदितव्यो ।

आरम्भणसङ्गहो

१६. आरम्भणसङ्गहे आरम्भणानि नाम, रूपारम्भणं,
 सहारम्भणं, गन्धारम्भणं, रसारम्भणं, फोट्टम्भारम्भणं,
 धम्मारम्भणञ्चेति छव्वियधानि भवन्ति ।

२०. तत्थ रूपमेव रूपारम्भणं तथा सद्दादयो सहारम्भणा-
 दोनि । धम्मारम्भणं पन 'पसाद-सुखुमरूप-चित्त-चेतसिक-
 निव्यान-पञ्चत्तियसेन छुधा सङ्गहति ।

पसादा ति चक्खुसोतादिका पञ्च पसादा । ते रूपसङ्गहविभागे
 आविभवित्तन्ति [६।४], एवं सोल्लस सुखुमरूपानि पि [६।८] ।
 छ पञ्चत्तियो च अट्ठमरिच्छेदे पुत्ता [८।३४-३५] । ता ततो
 वेदितव्या । इतरानि पदानि पाकटानेव ।

२१. तत्थ चक्खुद्वारिकचित्तानं सव्वेसम्पि रुपमेव आरम्भणं, तच्च पच्चुप्पन्नमेव । तथा सोतद्वारिकचित्तादीनम्पि सदादीनि, तानि च पच्चुप्पन्नानि येव । मनोद्वारिकचित्तानं पन छुव्विधम्पि पच्चुप्पन्नमतीतं अनागतं कालविमुत्तञ्च यथारहमारम्भणं होति । द्वाग्विमुत्तानञ्च पटिसन्धि-भवङ्ग-चुतिसङ्गातानं छुव्विधम्पि यथासम्भवं येभुय्येन भवन्तरे छुद्धारगहितं पच्चुप्पन्नमतीतं पञ्जत्तिभूतं वा कम्म-कम्मनिमित्त-गतिनिमित्तसम्मतं आरम्भणं होति ।

छुव्विधम्पी ति रूपादि छप्पकारं । मनोद्वारिकचित्तानं कयं पच्चुप्पन्नं रूपादि आरम्भणं होति ? परचित्तविजाननकाले हि परस्स हृदयरूपं पस्सति [वि १३।९-१०], दिव्वाय सोतधातुया सद्दं सुणाति [वि १३।१-७] । एवं पच्चुप्पन्नानि अनागतानि च रूपादीनि आरम्भणानि योगिना मनोद्वारे आपायं आगच्छन्ति । अतीतानि पन सव्वसाधारणानि । कालविमुत्तं ति निव्वानञ्च पञ्जत्ति च । तेषु निव्वानं अरियानमेव आरम्भणं, पञ्जत्ति सव्वेसं । पटिसन्धिया यं आरम्भणं तदेव भवङ्गस्स, तदेव चुतिया । तस्मा वुत्तं—पटिसन्धि-भवङ्गचुतिसङ्गातानं ति । इमानि एकूनवीसति पटिसन्धिचित्तानि पव्वमपरिच्छेदे [५।१०-१७] पाकटानि भविस्सन्ति, तथा कम्म-कम्मनिमित्त-गतिनिमित्तानि [५।३५, ३८] । येभुय्येना ति कत्त्मा वुत्तं ? यत्त्मा असञ्जीभवतो चवित्वा अब्जत्तिं भवे उप्पन्नानं चुतिकाले कम्म-कम्मनिमित्त-गतिनिमित्तानं असम्भवो, यत्त्मा च अरूपा-

वचरभवतो कामावचरभवे उपपन्नान गतिनिमित्तं न उपलम्भति ।
छुट्टारगहितं ति छुसु अञ्जतरद्वारेण गहित ।

२२. तेसु चसुविज्जाणादीनि यथाक्रमं रूपादि-एकेका-
रम्मणानेव । मनोधातुत्तिकं पन रूपादिपञ्चारम्मणं ।
सेसानि कामावचरविपाकानि हसनचित्तञ्चेति मज्जथा पि
कामावचरारम्मणानेव । अकुसलानि चेव बाणविप्ययुत्त
कामावचरजवनानि चेति लोकुत्तरवज्जितसञ्चारम्मणानि ।
बाणसम्पयुत्तकामावचरकुसलानि चेव पञ्चमज्जानसङ्घातं
अभिज्जाकुसलञ्चेति अरहत्तमग्गफलवज्जितसञ्चारम्मणानि ।
बाणसम्पयुत्तकामावचरक्रियानि चेव क्रियाभिज्जा वोट्टपन-
ञ्चेति सज्जथा पि सञ्चारम्मणानि । आरुप्पेसु दुतियचतु-
रथानि महग्गतारम्मणानि । सेसानि महग्गतचित्तानि
सञ्चानि पि पञ्जत्तारम्मणानि । लोकुत्तरचित्तानि निध्याना-
रम्मणानी ति ।

मनोधातुत्तिकं ति पञ्चद्वारावज्जन द्वे च सम्पटिच्छन्नानि ।
सेसानि कामावचरविपाकानी ति एकं अकुसलविपाकसन्तीरणं,
द्वे कुसलविपाकसन्तीरणानि, अट्ट च सहेतुकविपाकानी ति एकादस
विपाकचित्तानि । यदा कामावचरकुसलाकुसलचित्तानि, रुगवचरादि-
धम्मे आरम्भ उपपन्नन्ति, तदा तेसु अवसाने इमानि एकादस चित्ताणि
तदारम्भवसेन नुपपन्नन्ति । तत्र तदारम्भरुप्पादो नन्येय । तथा हि
चतुत्पपरिच्छेदे वक्कन्ति—“कामावचरजवनावसाने कामावचरसत्तान

कामावचरधम्मेस्वेव आरम्भणभूतेषु तदारम्भणं इच्छन्तीति” [४।१७] । तस्मा, एतानि कामवचरानेव । कथं अकुसलानि लोकुत्तरवज्जिता-
रम्भणानि ? कामावचरकुसलानि कत्वा महगगतज्भानानि वा समाप-
जित्वा तानि अयेनिसो मनसिकरोन्तस्स पुथुज्जनस्स अकुसलचित्तानं
आरम्भणानि होन्ति येव । वुत्तं हेतं पट्टाने—“कुसलो धम्मो अकुस-
लस्स धम्मस्स आरम्भणपच्चयेन पच्चयो । दानं दत्वा सीलं समादियित्वा
उपांसयकम्मं कत्वा तं अस्सादेति अभिनन्दति । तं आरब्ध रागो उप्प-
ज्जति, दिट्ठि उप्पज्जति, विचिकिच्छा उप्पज्जति, उद्वच्चं उप्पज्जति,
दोमनस्सं उप्पज्जति... भाना वुट्ठित्वा भानं अस्सादेति अभिनन्दति ।
तं आरब्ध रागो उप्पज्जति, दिट्ठि उप्पज्जति, विचिकिच्छा उप्पज्जति,
उद्वच्चं उप्पज्जति, भाने परिहीने विप्पटिसारिस्स दोमनस्सं उप्पज्जती”
ति [तिकपट्टाने पञ्हावारविभङ्गे] । एवं लोकुत्तरवज्जिता सब्बे पि
धम्मा अकुसलचित्तानं आरम्भणपच्चयेन पच्चया होन्ति ।

जाणसम्पयुत्ताकामावचरकुसलानि पुथुजनानञ्च सेखानञ्च,
एवं अभिञ्जाचित्तम्पि । सेखा इमेहि कामावचरचित्तेहेव अत्तनो मग्ग-
फलानि पच्चवेक्खन्ति, अभिञ्जाचित्तेन च इतरेसं सेखानं चित्तं जानन्ति ।
तस्मा इमानि चित्तानि अरहत्तामग्गफलवज्जितसव्वारम्भणानी
ति वुत्तं । क्रियाभिञ्जाति अरहत्तं अभिञ्जा । वोट्टपनं ति अहेतुक-
क्रियामनोविञ्जाणघातु । सा हि पञ्चद्वारे वोट्टपनवसेन मनोद्वारे
मनोद्वारावजनवसेन सब्बे धम्मे आरम्भणं कातुं सकोति, तस्मा सव्व्या-
रम्भणा ति वेदितव्वा ।

महग्गता ति महन्तभावं गता धम्मा । के च ते ? चत्तारो अरूपिणो खन्धा । उक्तं हेतं धम्मसङ्गणियं—“कतमे धम्मा महग्गता ! रूपावचरा अरूपावचरा कुसला कुसलाभ्याकता धम्मा, वेदनाखन्धो ८ पे ८ विञ्जाणखन्धो, इमे धम्मा महग्गता” ति [९।१०२०] । दुतिय-चतुत्थान आरूपान इमे महन्तभावं गता चत्तारो खन्धा आरम्भणा होन्ति । तस्मा तानि महग्गतारम्भणानी ति वुत्तानि । सेसानि महग्गतचित्तानि कतिणादिकं पञ्चत्तिधम्म आरम्भण कत्वा पवत्तन्ति, तस्मा पञ्चत्तारम्भणानी ति वुच्चन्ति । एत्थ पञ्चत्ति उपरि अट्टम-परिच्छेदे [८।३३-३६] आगतनयेन वेदितव्वा । पञ्चत्तिधम्मआरम्भणञ्च नवमपरिच्छेदे [९।१८] आगतनयेन वेदितव्यं ।

२३. पञ्चवीस परित्तग्धि छ चित्तानि महग्गते ।

एकवीसति घोहारे अट्ट निब्बानगोचरे ॥

धीसानुत्तरमुत्तग्धि अगमग्गफलुज्झिते ।

पञ्च सम्यग्थं छयेति सत्तथा तत्थ सङ्गहो ॥

तेवीसति कामावचरविपाकचित्तानि, पञ्चद्वारावज्जन, हसितुप्पाद-चित्तज्येति इमानि पञ्चवीसति चित्तानि कामावचरारम्भणानेव । दुतियचतुत्थारूपानि कुसल-विपाक-क्रियावसेन छ चित्तानि महग्गता-रम्भणानि । इतरानि रूपावचरारूपावचरानि एकवीसति चित्तानि, घोहारे ति पञ्चत्तिधम्मे पवत्तन्ति । निब्बानगोचरे ति निब्बानारम्भणे । णादस अकुसलानि अट्ट च आणवियुत्तकामावचरज्जनचित्तानी ति धीमति अनुत्तरमुत्तग्धि लोकुत्तरवज्जिते आरम्भणे पवत्तन्ति ।

अगमगमफलुज्झिते ति अरहत्तमगं फलञ्च वज्जेत्वा इतरेषु आर-
म्मणेषु, चत्तारि आणसम्पयुत्तकुसलचित्तानि, एकं कुसलाभिञ्जाचित्त-
ञ्चेति पञ्च चित्तानि पवत्तन्ति । चत्तारि आणसम्पयुत्तक्रियाचित्तानि,
एकं क्रियाभिञ्जाचित्तं, एकञ्च अहेतुकक्रियामनोविञ्जाणधातुचित्तं
(मनोद्वारावजनं) ति इमानि छु चित्तानि सम्भवत्थ सव्वेषु आरम्मणेषु
पवत्तन्ति ।

वत्थुसङ्गहो

२४. वत्थुसङ्गहे वत्थूनि नाम, चक्खु-सोत-घान-जिह्वा-
काय-हृदयवत्थु चेति छुव्विधानि भवन्ति । तानि कामलोके
संव्वानि पि लब्धन्ति । रूपलोके पन घानादित्तयं नत्थि ।
अरूपलोके पन सव्वानि पि न संविज्जन्ति ।

वसन्ति चित्तचेतसिका धम्मा एतेस्स ति वत्थूनि (वात्तूनि) ।
तेषु चक्खादीनि पञ्च पञ्चनं विञ्जाणधातूनं वत्थूनि, हृदयं मनोधातु-
मनोविञ्जाणधातूनं ति ।

२५. तत्थ पञ्च विञ्जाणधातुयो यथाक्रमं एकन्तेन पञ्च
पसादवत्थूनि निस्सायेव पवत्तन्ति । पञ्चद्वारावजन-सम्पट्ठि-
च्छनसङ्घातापन मनोधातु* च हृदयं निस्सिता येव पवत्तन्ति† ।
अवसेसा पन मनोविञ्जाणधातुसङ्घाता च सन्तीरण-महा-
विपाक-पटिघट्टय-पठममग-हसन-रूपावचरवसेन हृदयं निस्सा-
येव पवत्तन्ति‡ । अवसेसा कुसलाकुसलक्रियानुत्तारवसेन पन

* म. मनोधातू । † म. पवत्तन्ति । ‡ सी. म. पवत्तन्ति ।

निस्साय वा अनिस्साय वा । आरूपविपाकवसेन हृदयं
अनिस्सायेवाति ।

पञ्चविज्जाणधातुयोति चक्खुविज्जाणादीनि पञ्चविज्जा-
णानि । तानि कुसलाकुसलविपाकवसेन दस । अचसेसाति मनो-
विज्जाणधातु । सा तिधा भिन्ना, एका हृदय निस्सायेव पवत्तति,
द्वितीया निस्साय वा अनिस्साय वा, ततिया अनिस्सायेव । पुन अच-
सेसाति या मनोविज्जाणधातु हृदयं निस्सायेव पवत्तति, ततो अव-
सिद्धा दुतिया च ततिया च मनोविज्जाणधातु । कुसलाकुसल-
क्रियानुत्तरवसेनाति कामावचरकुसलानि अट्ठ, अरूपावचरानि
चत्तारि, पढममग्गवज्जितानि लाकुत्तरानि तीणीति पन्नरस कुसलानि,
पटिषट्ठयवज्जितानि दस अकुसलानि, वोट्टपनेन (मनोद्वारावज्जनेन)
सद्धि कामावचरारूपावचरक्रियाचित्तानि तेरस, चत्तारि लोकुत्तरपल-
चित्तानीति द्वेचत्तालासाय चित्तान वसेन ।

२६. छवत्थुं निस्सिता कामे सत्त रुपे चतुध्विधा ।

तिवत्थुं निस्सितारूपे धातयेकानिस्सिता मता ॥

तेचत्तालीस निस्साय द्वेचत्तालीस जायरे ।

निस्साय च अनिस्साय पाकारुप्पा अनिस्सिता ॥

कामे कामलोके छ वत्थुनि निस्सिता सत्त धातुयो जायन्ति, रूपे-
रूपावचरभवे तिवत्थुं निस्सिता चतस्सो । रूपावचरान धानादित्तयं
नत्थि । तस्मा तेरं चक्खु-सोत-हृदयवत्थु निस्साय, चक्खुविज्जाण-
धातु, सोतविज्जाणधातु, मनोधातु, मनोविज्जाणधातु ति चतस्सो

धातुयो जायन्ति । अरूपे अरूपभवे एका धातु अनिस्सिता
आरूपविपाकसङ्घाता एका मनोविञ्जाणधातु वत्थुं अनिस्सायेव पवत्तति,
तत्थ वत्थुत्स अभावा ।

द्विपञ्चविञ्जाणानि, मनोधातुत्तिकं, सन्तीरणत्तिकं, अट्ट महाविपा-
कानि, द्वं पट्ठिचिच्चानि, पठममगाच्चित्तं, हसितुप्पादच्चित्तं, पन्नरस
रूपावचरचित्तानि चेति तेचत्तालीस चित्तानि निस्साय जायदे,
हृदयवत्थुं निस्सायेव जायन्ति । वुत्तनयेन द्वेचत्तालीस चित्तानि
हृदयवत्थुं निस्साय कामरूपभवे, अरूपभवे पनेतानि हृदयवत्थुं अनि-
स्साय जायन्ति । पाकारूपा ति चत्तारि आरूपविपाकचित्तानि,
त्तानि अनिस्सितानेव जायन्ति, हृदयवत्थुं विना पवत्तन्ती ति अत्थो ।

इति अभिधम्मत्थसङ्गहे पक्किरणकसङ्गहविभागो नाम
तत्तियो परिच्छेदो ।

चतुर्थो परिच्छेदो

वीथिसङ्ग्रहविभागो

१. चित्तुत्पादानमिच्छेवं कत्वा सङ्ग्रहमुत्तरं ।
भूमिपुग्गलभेदेन पुब्बापरनियामितं ॥
पयत्तिसङ्ग्रहं नाम पटिसन्धियवत्तियं ।
पवम्भामि समासेन यथासम्भवतो कथं ॥

चित्तुत्पादानं ति चेतसिकान वेदनादीनञ्च वसेन एकूननवुत्तिया
वा एकवीसतस्स वा चित्तानं सङ्ग्रह कत्वा । उत्तरं ति ततो पर ।
विभावनिय परमत्थदीपनियञ्च उत्तरं उत्तम ति वुत्त । त विचारेतन्यं ।
भूमिपुग्गलभेदेना ति पवत्तियं पुग्गलभेदभूमिभेदा इमस्मि एव परिच्छेदे
कथिता [४।२१-२५] । पटिसन्धिय पन इमे भेदा पञ्चमपरिच्छेदे
वुत्ता [५।२-८] । पटिसन्धियवत्तियं ति पटिसन्धिय पवत्तियञ्च ।
पुब्बापरनियामितं ति पुब्बचित्तेहि च अपरचित्तेहि च नियामितं ।
पयत्तिसङ्ग्रहं ति पटिसन्धियं पवत्ते (वीथिय) च पयत्तीनं सङ्ग्रहं ।
यथासम्भवतो समासेन पवम्भामि । त कथं ! इमस्मि परिच्छेदे
पयत्ते (वीथियं) पवत्तिसङ्ग्रहो, पञ्चमपरिच्छेदे च पटिसन्धिय पवत्ति-
सङ्ग्रहो कथितो ।

२. छ वत्थूनि, छ द्वारानि, छ आरम्भणानि, छ विज्झाणानि, छ वीथियो, छधा विसयप्पवत्ति चेति वीथिसङ्गहे छ छक्कानि वेदितव्वानि ।

इमानि परतो आविभवस्सन्ति ।

३. वीथिमुत्तानं पन कम्म-कम्मनिमित्त-गतिनिमित्तवसेन तिचिधा होति विसयप्पवत्ति ।

इमानि तीणि निमित्तानि पञ्चमपरिच्छेदे आविभवस्सन्ति [५।३५, ३८] । विसया नाम आरम्भणानि, तेसं चित्तस्स आपाथागमनं विसय-प्पवत्ती ति वेदितव्वा ।

४. तत्थ वत्थुद्वारारम्भणानि पुव्वे वुत्तनयानेव ।

तत्तियपरिच्छेदे वुत्तानि । वत्थूनि ३।२४-२६ । द्वारानि ३।१३-१८ । आरम्भणानि ३।१९-२३ ।

५. चक्खुविज्झाणं, सोतविज्झाणं, घानविज्झाणं, जिह्वाविज्झाणं, कायविज्झाणं, मनोविज्झाणञ्चेति छ विज्झाणानि ।

६. छ वीथियो पन, चक्खुद्वारवीथि, सोतद्वारवीथि, घानद्वारवीथि, जिह्वाद्वारवीथि, कायद्वारवीथि, मनोद्वारवीथि चेति द्वारवसेन वा, चक्खुविज्झाणवीथि, सोतविज्झाणवीथि, घानविज्झाणवीथि, जिह्वाविज्झाणवीथि, कायविज्झाणवीथि, मनोविज्झाणवीथि चेति विज्झाणवसेन वा द्वारप्पवत्ता चित्तप्पवत्तियो योजेतव्वा ।

४।८-१०]

अवबोधकपण्णं

अभिधम्मसङ्गहनामानि	॥	अभिधम्मो आगतवसेन नामानि
अतीतभवङ्गं	॥ १ ॥	चत्तारो अरूपिनो विपाककखन्धा
भवङ्गचलनं	॥ २ ॥	” ” ” ”
भवङ्गुपच्छेदो	॥ ३ ॥	” ” ” ”
१ पञ्चद्वारावजन	॥ ४ ॥	क्रियामनोधातु
१० चक्खुविज्जाणादि	॥ ५ ॥	चक्खुविज्जाणादि
२ सम्पटिच्छन्न	॥ ६ ॥	विपाकमनोधातु
३ सन्तीरण	॥ ७ ॥	अहेतुकविपाकमनोविज्जाणधातु
१ वोट्टपनं	॥ ८ ॥	अहेतुकक्रियामनोविज्जाणधातु
सच्चजवनवसेन	॥ ९ ॥	उपेक्षासहगता कामावचरा कुसला वा धर्मा, अकुसला वा धर्मा, क्रियान्या- कता वा धर्मा
एकूनतिस	॥ १० ॥	
२९ कामायचरजवन-	॥ ११ ॥	
चित्तानि	॥ १२ ॥	
११ द्वे तदारम्भणानि	॥ १३ ॥	
[३।१५]	॥ १४ ॥	चत्तारो अरूपिनो विपाककरान्या

पञ्चद्वारवर्षि

एतत्तु सोऽपि मुज्झानि कमेन उप्पादय्य तित्तिस्स मत्तस्स दस्सेन्ति ।
तानि च एको चित्तकवणो । तादिसा प्य सत्तरस्स चित्तकराणा रूप-

अवबोधकपण्णं

[୪୧୧୧, ୧୩, ୧୯]

वीथि = ०००	अतीतभवङ्गं	वीथि = ०००	अतीतभवङ्गं	वीथि = ०००	अतीतभवङ्गं
०००	भवङ्गचलनं...	०००	भवङ्गचलनं	०००	भवङ्गचलनं
०००	भवङ्गपच्छेदो	०००	भवङ्गपच्छेदो	०००	भवङ्गपच्छेदो
०००	मनोद्वारावजनं	०००	मनोद्वारावजनं	०००	मनोद्वारावजनं
०००	परिकम्मं ...	०००	परिकम्मं ...	०००	परिकम्मं ...
०००	उपचारं ...	०००	उपचारं ...	०००	उपचारं ...
०००	अनुलोमं ...	०००	अनुलोमं ...	०००	अनुलोमं ...
०००	गोत्रम् ...	०००	गोत्रम् ...	०००	गोत्रम् ...
०००	मगगचित्तं ...	०००	अप्पना*	०००	सत्तजवनवसेन एकूनतिस
०००	फलचित्तं ...	०००	भवङ्गपातो	०००	कामावचरजवनचित्तानि
०००	फलचित्तं वा			०००	तदारम्भणानि
०००	भवङ्गपातो			०००	

धम्मानं (रूप-सद्-गन्ध-रस-फोटुब्बारम्मणानं) आयु । सत्तरस चित्त-
क्खणा एको रूपक्खणो ति वुत्तं होति ।

* पठमकप्पनायं एकमेव अप्पनाजवनं, परिचित्तप्पनायं पन जवनानि अपरिमितानि, एवं फलसमापत्तिवीथियस्मि ।

† अयं मगवीथि नवमपरिच्छेदे पि [१३६] पकासिता ।

वीथी ति चित्तपरम्परा । सा यस्मिं द्वारे पवत्तति, तस्स नाम-
यसेन वा, तंतविज्जाणवसेन वा पज्जायति । द्वारप्पवत्ता ति द्वारे
उप्पत्ता ।

७. अतिमहन्तं, महन्तं, परित्तं, अतिपरित्तञ्चेति पञ्चद्वारे,
मनोद्वारे विभूतमविभूतञ्चेति छुधा विसयप्पवत्ति वेदितव्या ।

पञ्चद्वारे विसयप्पवत्ति परतो आगता [४।९] । विभूतं ति
पाकटं, य किञ्चि सुपरिचित आरम्भण । अविभूतं अपाकटं [४।११] ।

पञ्चद्वारवोधि

८. कथं ? उप्पादट्टित्तिभङ्गवसेन सणत्तयं एकचित्तकखणं
नाम । तानि पन सत्तरस चित्तकखणानि रुपधम्ममानमायु ।
एकचित्तकखणातीतानि वा बहुचित्तकखणातीतानि वा ठित्ति-
प्पत्तानेव पञ्चारम्भणानि पञ्चद्वारे आपाधमागच्छन्ति ।
तस्मा, यदि एकचित्तकखणातीतकं रुपारम्भणं चकगुहस,
आपाधमागच्छति, ततो द्विक्खत्तुं भवङ्गे चलिते भवङ्गसोतं
घोच्छिन्दित्वा तमेव रुपारम्भणं आवज्जेन्तं पञ्चद्वारावज्जन-
चित्तं उप्पज्जित्वा निरुज्जकन्ति । ततो तस्सानन्तरं तमेव
रुपं पइसन्तं चकगुविज्जाणं, सम्पटिच्छन्तं सम्पटिच्छन-
चित्तं, सन्तीरयमानं सन्तीरणचित्तं, यवत्थपेन्तं घोटुपनचित्त-
ञ्चेति यथाक्रमं उप्पज्जित्वा निरुज्जकन्ति । ततो परं एकुन-
तिसकामायचरज्जयनेसु यं किञ्चि लद्धप्पणयं येभुरग्येन

सत्तक्खत्तुं जवति, जवनानुबन्धानि च द्वे तदारम्मणपाकानि
यथारहं पवत्तन्ति । ततो परं भवङ्गपातो ।

एत्थ पढमं अवबोधकपण्णं ओलोकेतव्वं । एकचित्तक्खणस्स,
उप्पादो णि ति भङ्गो ति तयो कोट्टासा । ते पि एत्थ खणा ति बुत्ता ।
रूपधम्मनं ति रूपक्खन्धपरियापन्न-रूपायतन-सहायतनादि-धम्मनं ।
आयू ति तेसं महन्तो खणो, यस्मिं सत्तरस चित्तक्खणा उपपज्जित्वा
निरुज्झन्ति । द्विक्खत्तुं भवङ्गे चलिते ति एत्थ, पढमं भवङ्गचलनं,
दुतियं भवंगुपच्छेदो ति वोहरन्ति । चक्खुविञ्ज्जाणं ति आदि-
पदानं उपपज्जित्वा निरुज्झन्ती ति एतेन सम्यन्धो वेदितव्वो ।
लद्धप्पच्चयं ति लद्धो पच्चयो एतेना ति लद्धप्पच्चयं । मुच्छाकालादिसु
पच्च, छ वा जवनानि जवन्ति, तस्मा येभुग्येना ति आह । सत्तक्खत्तुं
ति सत्तवारं, सत्त जवनानि जवन्ती ति अत्थो । जवनानुबन्धानी
ति, पटिसीतगामिनिं नावमिव उदकं, इमानि तदारम्मणानि किञ्चि
कालं जवनमनुबन्धन्ति । यस्मा इमानि भवङ्गस्स आरम्मणं मुञ्चित्वा
जवनारम्मणे पवत्तन्ति, तस्मा तदारम्मणानी ति बुच्चन्ति ।

“एत्थ च वीथिचित्तप्पवत्तिया सुखगहणत्थं अम्वोपमादिकं आ-
हरन्ति । तत्रिदं अम्वोपमामत्तं । एको किर पुरिसो फलितम्बक्खमूले
ससीसं पारुपित्वा निदायन्तो आसन्ने पतितस्स एकस्स अम्बफलस्स
सद्देन पवुञ्जित्वा सीसतो वत्थं अपनेत्वा चक्खुं उम्मीलेत्वा दित्वा
च तं गहेत्वा मदित्वा उपसिद्धित्वा पक्कभावं जत्वा परिमुञ्जित्वा
मुखगतं सह सेम्हेन अज्झोहरित्वा पुन तत्थेव निदायति । तत्थ पुरिसस्स

निदायनकालो विय भवङ्गकालो । फलस्स पतितकालो विय आरम्म-
णस्स पसादघट्टनकालो । तस्स सहेन पबुद्धकालो विय आवज्जन-
कालो । उम्मीलेत्वा ओलोकितकालो विय चक्खुविम्भाणपवत्तिकालो ।
गहितकालो विय सम्पटिञ्छनकालो । महनकालो विय सन्तीरणकालो ।
उपसिद्धनकालो विय वोट्टपनकालो । परिभोगकालो विय जवनकालो ।
मुखगत सह सेम्हेन अज्झीहरणकालो विय तदारम्मणकालो । पुन
निदायनकालो विय पुन भवङ्गकालो" [विभावनी म. ११६-११७,
सी. ८०] ।

६. एत्तावता, चुद्दस धीथिचित्तुप्पादा, हे भवङ्गचलनानि,
पुब्बे घातीतकमेकचित्तमखणं ति कत्वा सत्तरस्स चित्त-
फण्णानि परिपूरेन्ति, ततो परं निवृज्झति । आरम्मणमेतं
अतिमहन्तं नाम गोचरं । याव तदारम्मणुप्पादा पन
अप्पहोन्तातीतकमापायमागतं आरम्मण महन्तं नाम । तत्थ
जयनायसाने भवङ्गपातो व होति, नत्थि तदारम्मणुप्पादो ।
याव जवनुप्पादा पि अप्पहोन्तातीतकमापायमागतं आरम्मणं
परित्तं नाम । तत्थ जवनमपि अनुप्पज्झित्वा द्वत्तिफणत्तुं
वोट्टपनमेव पवत्तति, ततो परं भवङ्गपातो व होति । याव
वोट्टपनुप्पादा च पन अप्पहोन्तातीतकमापायमागतं निरोधा-
सन्नमारम्मणं अतिपरित्तं नाम । तत्थ भवङ्गचलनमेव होति,
नत्थि धीथिचित्तुप्पादो । इच्छेयं घग्गुद्दारे, तथा सोत-
द्वारादिमु चेति सम्यथा पि पञ्चद्वारे तदारम्मण-जवन-

वोटुपन-मोघवारसङ्घातानं चतुत्रं वारानं यथाक्रमं आरम्भण-
भूता विसयप्पवत्ति चतुधा वेदितव्वा ।-

चुद्दस वीथिचित्तुप्पादा ति पञ्चद्वारावज्जनादयो वोटुपनपरि-
यन्ता पञ्च चित्तुप्पादा, सत्त जवनानि, द्वे च तदारम्भणानी ति
चुद्दस । पुब्बे वातीतकं ति भवङ्गचलनतो पुब्बे येव रूपादिआरम्भणस्स
ठितिप्पत्तकालपरियन्तं एकं चित्तक्खणं यं अतीतभवङ्गं ति बुच्चति ।
रूपादिआरम्भणं ठितिप्पत्तमेव आपाथमागच्छति । तस्स आपाथागमने
एकचित्तक्खणो वीतिवत्तति । तं सन्धाय इदं वुत्तं । एत्थ आरम्भणं
अतिमहन्तं ति आदि आपाथागमनवसेनेव वेदितव्वं । यदा हि एकचित्त-
क्खणातीतकं ठितिप्पत्तं आरम्भणमापाथमागच्छति, तदा पञ्चद्वार-
वीथि परिपूरा होति । तस्मा इदं आरम्भणं अतिमहन्तं ति बुच्चति ।
यदा पनापाथागमने तयो चित्तक्खणा वीतिवत्तन्ति, तदा तस्सारम्भणस्स
आयु जवनावसाने येव परिक्खयं गच्छति । तस्मा तत्र तदारम्भणानि
नप्पवत्तन्ति, जवनावसाने येव भवङ्गपातो होति । यदा आरम्भणस्स
आपाथागमने अट्ट वा नव वा चित्तक्खणा वीतिवत्तन्ति, तदा तं
आरम्भणं परित्तं नाम होति । तदारम्भण-जवन-वोटुपन-मोघ-
वारसङ्घातानं ति, यस्मिं तदारम्भणं पवत्तति सो तदारम्भणवारो ।
एवं जवन-वोटुपनवारा । यस्मिं एकम्पि वीथिचित्तं नुप्पज्जति सो
मोघवारो ।

१०. वीथिचित्तानि सत्तेव चित्तुप्पादा चतुद्दस ।

चतुपञ्चास वित्थारा पञ्चद्वारे यथारहं ॥

सत्ता ति, पञ्चद्वारावजन, चक्खुविज्जाणादिक एक, सम्पटिच्छन, सन्तीरण, घोढ्ठपन, जवन, तदारम्मण ति सत्तापकारकानि वीथि-
चित्तानि । ते पन, सत्त जवनानि इ च तदारम्मणानी ति क्त्वा
सुद्धस चित्तुप्पादा भवन्ति । वित्थारा वित्थारतो पन सब्बानि पि
चतुपञ्जास कामावचरचित्तानि [१।१६] पञ्चद्वारे यथारहं
पवत्तन्ति ।

अयमेत्थ पञ्चद्वारे वीथिचित्तपवत्तिनयो ।

मनोद्वारवीथि

११. मनोद्वारे पन यदि विभूतमारम्मणं आपाथमागच्छति,
ततो परं भवद्गचलनमनोद्वारावजनजवनावसाने तदारम्मण-
पाकानि पवत्तन्ति, ततो परं भवद्गपातो । अविभूते पनारम्मणे
जवनावसाने भवद्गपातो च होति, नत्थि तदारम्मणुप्पादो ति ।

विभूतं ति सम्मागदित, पाकट । यं किञ्चि अतीतानागतपञ्चुप्पन्न
कालविमुक्त वा मनोद्वारे पाकटाकरेण उपट्ठाति, त विभूत नाम, ---
अविभूतं नाम ।

१२. वीथिचित्तानि तीणेषु चित्तप्पादा द्दसेरिता ।

वित्थारेण पनेत्थेकचत्तालीस विमाधये ॥

मनोद्वारावजनं, जवनं, तदारम्मणव्वेति इमानि तीणि येव
चित्तानि इमिस्स वीथिय पवत्तन्ति । वित्थारेण पन, कामावचरानि
कुमनाकुसलक्रियाजनानि एकनतित्त, तीणि सन्तीरणानि अट्ट सत्तेनुक-

कामावचरविपाकानी ति एकादस तदारम्मणभावेन, एकं मनोद्वारावजनं
ति एकचत्तालीस चित्तानि मनोद्वारकामावचरवीथियं पवत्तन्ति ।

अयमेत्थ परित्तजवनवारो ।

परित्तजवनवारो ति कामावचरजवननयो ।

अप्पनावीथि

१३. अप्पनाजवनवारे पन विभूताविभूतभेदो नत्थि,
तथा तदारम्मणुप्पादो च । तत्थ हि जाणसम्पयुत्तकामा-
वचरजवनानमद्भुतं अञ्जतरस्मि परिकम्मोपचारानुलोमगोत्र-
भूनामेन० चतुक्खत्तुं तिवक्खत्तुमेव वा यथाक्कमं उप्पजित्वा
निरुद्धानन्तरमेवा० यथारहं चतुत्थं पञ्चमं वा छब्बीसति-
महग्गतलोकुत्तरजवनेसु यथाभिनीहारवसेन यं किञ्चि जवनं
अप्पनावीथिमोतरति । ततो परं अप्पनावसाने भवङ्गपातो
च होति ।

अप्पना ति (अर्पणा) भानं, वलवसमाधी ति वुत्तं होति ।
एत्थ अतिविभूतमेव आरम्मणं इच्छितव्यं, तस्मा विभूताविभूतभेदो
नत्थि । अप्पनाजवनस्त अतिसन्तत्ता तदारम्मणुप्पादो पि नत्थि ।
अप्पना पि हि भवङ्गसोतो विय पवत्तति । जाणसम्पयुत्तानि कुस-
लानि चत्तारि, क्रियानि चत्तारी ति अट्ट कामावचरजवनचित्तानि ।
परिकम्मं ति अप्पनाय परिकम्मं । तस्सा चेव आसन्नभावेन उपचारं,
पुब्बे परिकम्मचित्तानं, उपरि अप्पनाय च अनुलोमनतो अनुलोमं ।

यं पन परिच्छक्कामावचरगोत्तं अभिभवित्वा महग्गतलोकुत्तरगोत्तं भावयति
उप्पादेति, तं गोत्रभू ति वुच्चति । एतेस वित्थारकया विमुद्धिमग्गे
पयवीकसिण्णिदेसे [४।७४-७८], तथा आणदस्सनविमुद्धिनिदेसे
[२२।५-१३] आगतनयेन वेदितव्वा । महग्गतजवनानि अट्ठारस,
लोकुत्तरानि अट्ठा ति छुब्बीसति । अभिनीहरणं (अभिनिर्हरणं)
चित्तप्पयोगसाधन अभिनीहारो, तस्स निष्फत्तिवसेन यथाभिनी-
हारं । रूपावचरारूपावचरलोकुत्तरजवनानं अनुकूलभावनानुरूप ति
वुत्तं होति ।

१४. तत्थ सोमनस्ससहगतजवनानन्तरं अप्पना पि
सोमनस्ससहगता य पाटिक्हितव्वा, उपेक्खासहगतजवना-
नन्तरं उपेक्खासहगता व । तत्थापि कुसलजवनानन्तरं
कुसलजवनञ्चेव हेट्ठिमञ्च फलत्तयमप्पेति, क्रियाजवनानन्तरं
क्रियाजवनं अरहत्तफलञ्चा ति ।

तत्था ति अप्पनाजवनवारे, परिकम्मभूतेसु कामावचरजवनेसु
सोमनस्ससहगतजवनानन्तरं चतुल्लं कानान वसेन अप्पना पि
सोमनस्ससहगता य पाटिक्हितव्वा, इन्द्रितव्वा । परिकम्म-
भूतानञ्च उपेक्खासहगतकामावचरजवनान अनन्तरं पञ्चमग्गानसङ्गाता
उपेक्खासहगता य अप्पना पाटिक्हितव्वा । कामावचरान
क्रियाजवनानमनन्तरं रूपावचरारूपावचरं क्रियाजवनं ।

१५. क्खत्तिंस सुखपुञ्जग्गहा द्वादसोपेक्खका परं ।

सुखितक्रियतो अट्ठं छु सम्भोन्ति उपेक्खका ॥

पुथुज्जनानं सेक्खानं कामपुञ्ञतिहेतुतो ।
तिहेतुकामक्रियतो वीतरागानमप्पना ॥

सुखपुञ्ञम्हा ति द्वीहि सोमनस्ससहगततिहेतुककामावचरकुसल-
चित्तेहि, चत्तारि कुसलज्झानचित्तानि अट्ठवीसति च लोकुत्तरसेख-
ज्झानसम्पयुत्तचित्तानी ति द्वत्तिंस अप्पनाचित्तानि सम्भवन्ति । द्वीहि
उपेक्खासहगततिहेतुककामावचरकुसलचित्तेहि, पञ्चमज्झानिकं एकं,
चत्तारि अरूपावचरकुसलानि, पञ्चमज्झानसम्पयुत्तानि च सत्त लोकुत्तर-
सेखचित्तानी ति द्वादस अप्पनाचित्तानि सम्भवन्ति । सुखित-
क्रियतो ति द्वीहि सोमनस्ससहगततिहेतुककामावचरक्रियाचित्तेहि,
चत्तारि क्रियाज्झानानि चत्तारि च अरहत्तफलसम्पयुत्तज्झानानी ति
अट्ठ अप्पनाचित्तानि सम्भवन्ति । तथा द्वीहि उपेक्खासहगततिहेतुक-
कामावचरक्रियाचित्तेहि, एकं क्रियापञ्चमज्झानं, चत्तारि अरूपावचर-
क्रियाज्झानानि, एकञ्च अरहत्तफलसम्पयुत्तं पञ्चमज्झानं ति इमानि छः
अप्पनाचित्तानि सम्भवन्ति ।

पुथुज्जनानं ति कल्याणपुथुज्जनानं, न बालपुथुज्जनानं । एत्थः
पादपूरणत्थं अनुत्सारलोपो वेदितव्यो, यथा, 'एतं बुद्धान सासनं' [धम्म-
पद १८३] । कामपुञ्ञतिहेतुतो ति कामावचरतिहेतुककुसल-
चित्ततो अप्पना होति, वीतरागानं अरहत्तफले छित्तानं पन कामा-
वचरतिहेतुकक्रियाचित्ततो ति ।

अयमेत्थ मनोद्वारे वीथिचित्तप्पवत्तिनयो ।

१६. सव्यवस्थापि पनेत्थ अनिट्टे आरम्भणे अकुसलविपाकानेव पञ्चविज्जाण - सम्पटिच्छदन - सन्तीरण - तदारम्भणानि, इट्टे कुसलविपाकानि। अतिइट्टे पन सोमनस्ससहगतानेव सन्तीरण-तदारम्भणानि। नत्थपि सोमनस्ससहगतक्रियाजवनावसाने सोमनस्ससहगतानेव तदारम्भणानि भवन्ति, उपेक्खासहगत-क्रियाजवनावसाने च उपेक्खासहगतानेव होन्ति।

सव्यवस्थापि पनेत्था ति एत्थ पञ्चद्वार-मनोद्वारेषु तन्वत्थ। इट्टे कुसलविपाकानी ति तानि पि उपेक्खासहगतानेव, अतिइट्टे पन सन्तीरणञ्च तदारम्भणञ्च सोमनस्ससहगत होति। सोमनस्ससह-गतक्रियाजवनावसाने ति आदि कस्मा युत्त ? यदा हि, “कय-ञ्चानन्द, अरियो होति भावितिन्द्रियो ! इधानन्द, भिक्खुनो चक्खुना रूपं दिस्वा उप्पज्जति मनाप, उप्पज्जति अमनापं, उप्पज्जति मनापा-मनाप। सो सचे आकङ्कति पटिक्कूले अप्पटिक्कूलसञ्जी विहरेय्य ति, अप्पटिक्कूलसञ्जी तत्थ विहरति। सचे आकङ्कति अप्पटिक्कूले पटिक्कूलसञ्जी विहरेय्य ति, पटिक्कूलसञ्जी तत्थ विहरती” ति [मग्गिम-निकाये, इन्द्रियभावनामुत्ते] आदिना नयेन अरहन्तो पटिक्कूले अप्पटि-क्कूलसञ्जी, अप्पटिक्कूले च पटिक्कूलसञ्जी विहरन्ति, तदा नेसं तदारम्भणानि एतादिसानि उप्पज्जन्ति।

कय पटिक्कूले अप्पटिक्कूलसञ्जी विहरति ? एवं विहरितुकामो अरहा यदा य कश्चि पटिक्कूलं पुग्गल परमति, तदा तस्मि मेत्ताय या

करुणाय वा फरति, एतेन च सोमनस्सं उप्पादेति, यदा च यं किञ्चि
अमनापं रूपं पस्सति, तदा धातुसो मनसिकारादिवसेन तस्मिं आरम्भणे
सोमनस्सं उप्पादेति । एत्थ पञ्चविञ्जाणानि, सम्पटिच्छन्न-सन्तीरणानि
च अकुसलविपाकानेव । तानि च उपेक्खासहगतानि । जवनं पन
सोमनस्ससहगतं । तदारम्भणमपि सोमनस्ससहगतमेव होति । कथं
अप्पटिक्कूले, पटिक्कूलसञ्जी विहरति ? इतिरूपादिके इदं आरम्भणं
असुभं भावेति, एवं तत्थ उपेक्खं उप्पादेति । महातिस्सत्येवत्थु चेत्य
निदस्सनं [वि १।५५] । एत्थ पञ्चविञ्जाणानि सम्पटिच्छन्न-सन्तीरणानि
च कुसलविपाकानि । सन्तीरणञ्च सोमनस्ससहगतमेव । जवनं पन
उपेक्खासहगतं, एवं तदारम्भणमपि । अयं वित्तेसो अरहन्तानमेव लब्धमिति,
तस्मा सोमनस्ससहगतक्रियाजवनावसाने ति आदिमाह ।

कल्याणपुथुजना पि यं कञ्चि दुग्गतं कपणमनुस्सं दिस्वा करुणायन्ति
वा मेत्तायन्ति वा । तेसं सोमनस्ससहगतानेव जवनानि । तदारम्भणं
पन उपेक्खासहगतमेव । ते च इतिरूपादिं दिस्वा असुभभावनाय
उपेक्खं उप्पादेत्तुं सक्रोन्ति येव । तेसं जवनानि उपेक्खासहगतानि
होन्ति । तदारम्भणं पन सोमनस्ससहगतमेव ।

१७. दोमनस्ससहगतजवनावसाने पन * तदारम्भणानि
चेव भवद्धानि च उपेक्खासहगतानेव भवन्ति । तस्मा यदि
सोमनस्सपटिसन्धिकस्स दोमनस्ससहगतजवनावसाने तदा-

रम्मणसम्भवो नत्थि, तदा यं किञ्चि परिचितपुद्गलं परिस्ता-
रम्मणमारम्भ उपेक्खासहगतसन्तीरणं उप्पज्जति । तमनन्त-
रित्वा भवङ्गपातो य होती ति यदन्ति आचरिया । तथा
कामावचरजवनावसाने कामावचरसत्तानं कामावचरधम्मेस्वेव
आरम्मणभूतेषु तदारम्मणं इच्छन्तो ति ।

तदारम्मणसम्भवो नत्थी ति पञ्चद्वारे महन्ते आरम्मणे, मनोद्वारे
च विमूढे आरम्मणे तदारम्मणसम्भवो नत्थि । उपेक्खासहगतपटि-
सन्धिकस्स तेषु आरम्मणेषु दोमनस्ससहगतजवनावसाने भवङ्गपातो
होति । सोमनस्ससहगतपटिसन्धिकस्स एव भवङ्गपातो न होति ।
कस्मा ! सोमनस्सदोमनस्सानं एकत्वविरुद्धत्वा । तस्मा सोमनस्स-
पटिसन्धिकस्स दोमनस्स जवनावसाने यं किञ्चि ७ पे ७ उपेक्खासह-
गतसन्तीरणं उप्पज्जति । तमेव आगन्तुकमवद्गं भवति । तम-
नन्तरित्वा ति तस्स समनन्तरमेव । के ते आचरिया ति न जानाम ।
कामावचरजवनावसाने ति आदिषु, कामावचरसत्ता रूपावचरा-
रूपावचरलोकुचरग्गानानि उप्पादेन्ति, तदा तेषां महगतलोकुचर-
जवनावसाने तदारम्मणानि न उप्पज्जन्ति । यदा च रूपावचरारूपावचर-
सत्तानं कामावचरजवनानि उप्पज्जन्ति, तदा तेषां तदारम्मणं नत्थि ।

१= कामे जवनसत्तारम्मणानं नियमे सति ।

धिभूतेतिमहन्ते च तदारम्मणमीरितं॥

कामे ति कामावचरेषु, जवनानं सत्तानं आरम्मणानञ्च नियमे
सति । को नो नियमो ! यदा जवनानि पि सत्ता पि आरम्मणानि पि

कामावचरानेव होन्ति, तदा मनोद्वारे चिभूते पञ्चद्वारे च अतिमहन्ते
आरम्भणे तदारम्भणं ईरितं कथितं ।

अयमेत्थ तदारम्भणनियमो ।

जवननियमो

१६. जवनेसु च परित्तजवनवीथियं कामावचरजवनानि
सत्तक्खत्तुं छक्खत्तुमेव वा जवन्ति । मन्दप्पवत्तियं पन
मरणकालादिसु पञ्चवारमेव । भगवतो पन यमकपाटि-
हारियकालादिसु लहुक्कप्पत्तियं चत्तारि पञ्च वा पञ्चवेक्खण-
चित्तानि भवन्ती ति पि वदन्ति । आदिकम्मिकस्स पन
पठमक्कप्पनायं महग्गतजवनानि अभिज्जाजवनानि च सब्बदा
पि एकवारमेव जवन्ति, ततो परं भवङ्गपातो । चत्तारो पन
मग्गुप्पादा एकचित्तक्खणिका, ततो परं द्वे तीणि फलचित्तानि
यथारहं उप्पज्जन्ति, ततो परं भवङ्गपातो । निरोधसमापत्ति-
काले द्विक्खत्तुं चतुत्थारुप्पजवनं जवति, ततो परं निरोधं
फुसति । बुद्धानकाले च अनागामिफलं वा अरहत्तफलं वा
यथारहमेकवारं उप्पज्जित्वा निरुद्धे भवङ्गपातो च होति ।
सव्यत्थापि समापत्तिवीथियं भवङ्गसोते विय वीथिनियमो
नत्थी ति कत्वा बहूनि पि लब्धन्ति ।

आरम्भणत्स दुब्बलभावे छक्खत्तुमेव जवन्ति । मरणकाला-
दिसु ति मरणकाले, मुच्छाकाले, अतितरणकाले च । यमकपाटि-
हारियं ति, “कथं तथागतस्स यमकपाटिहीरे जाणं ? इध तथागतो

यमकपाटिहीर करोति असाधारण सावकेहि, उपरिमकायतो अगिक्खन्धे पवत्तति, हेट्ठिमकायतो उदकधारा पवत्तती" ति [पटिसम्भिसङ्गो] एवमादिना नयेन वुत्तपाटिहारिय । तस्मिं हि पच्चवेक्खण खिप्पतरमेव कातब्ब होति, तस्मा, चत्तारि पञ्च वा पच्चवेक्खणचित्तानि भवन्ती ति । आदिकम्मिकस्सा ति येन अप्पना अलद्धपुब्बा, यो तस्सा उप्पादाय आदितो परिकम्मनिमित्तादीनि [१।५] 'सम्पादेत्वा कम्मं करोति । पठमका च सा अप्पना च पठमकप्पना, या तेन आदिकम्मिकेन पुब्बे न लद्धा । अप्पनाकया विमुद्धिमग्गे पयवीकसिण-निहंसे [४।७४-७८] वुत्तनयेनेव वेदितव्वा । एकविच्चक्खणिका ति, सयोजनक्खयो एकस्मि खण्णे येव होति, तस्मा मग्गा एकविच्चक्खणिका एव [१।३६] । तेसमिपि वित्थारकया विमुद्धिमग्गे [२१।३-२९] आगतनयेनेव जानितव्वा । निरोधसमापत्तिममापज्जनं सङ्गोपतो उपरि आगमिस्सति [१।४४], वित्थारतो पन विमुद्धिमग्गे वणिणत [२३।१६-५१] । त ततो नि गहेतव्व । यया भवङ्ग-सोते धीयिनियमो नत्थि, एव समापत्तिवीथियम्पी ति ।

२० सत्तङ्खत्तुं परित्तानि मग्गाभिञ्जा सकिं मता ।

अवसेसानि लम्भन्ति जयनानि घट्टनि पि ॥

परित्तानि कामावचरज्जनानि सत्तङ्खत्तुं सत्तवार जयन्ति । चत्तारो मग्गा तथा अभिञ्जाज्जनञ्च सकिं एकवारमेव जयन्ति । अवसेसानि अप्पनाज्जनानि घट्टनि पि लम्भन्ति ।

अयमेत्थ जयननियमो ।

पुगलभेदो

२१. दुहेतुकानमहेतुकानञ्च पनेत्य क्रियाजवनानि चैव
अप्पनाजवनानि च न लब्धन्ति, तथा आणसम्पयुत्तविपाकानि
च सुगतियं । दुग्गतियं पन आणविप्पयुत्तानि च महा-
विपाकानि न लब्धन्ति ।

दुहेतुकानं ति आणविप्पयुत्तपटिसन्धिकानं । पटिसन्धिविचारो
पञ्चमपरिच्छेदे आविभवित्सति [५।१-११] । येसं आणविप्पयुत्तपटि-
सन्धि ते यं किञ्चि भानं अधिगन्तुं असमत्था, तस्मा तेसं क्रियाजवनानि
वा अप्पनाजवनानि वा न लब्धन्ति । अहेतुकानं ति, कुसलविपाका
अकुसलविपाकां ति दुविधाय उपेक्खासहगताय अहेतुकमनोविब्बाण-
धानुया येसं पटिसन्धि, तेसम्पि इमानि जवनानि न लब्धन्ति । सुगतियं
ति मनुस्सलोके । मनुस्सलोके उप्यन्नानं तेसं द्विहेतुकानं अहेतुकानं
[५।११, २९] आणसम्पयुत्तकामावचरविपाकानि पवत्तियं जवनावसाने
तदारम्मणवत्सेन न पवत्तन्ति । दुग्गतियं पन दुहेतुककामावचरविपाकानि
पि तदारम्मणवत्सेन न पवत्तन्ति ।

२२. तिहेतुकेसु च खीणासवानं कुसलाकुसलजवनानि
न लब्धन्ति, तथा सेक्खपुथुज्जनानं क्रियाजवनानि । दिट्ठि-
गतसम्पयुत्तविचिकिच्छाजवनानि च सेक्खानं । अनागामि-
पुगलानं पन पटिघजवनानि च न लब्धन्ति । लोकुत्तर-
जवनानि च यथारहं अरियानमेव समुपपज्जन्ती ति ।

तिहेतुका ति जाणसम्पयुत्तपटिसन्धिका । ते एव अरिया भवितुं समत्था । तेषु ये खीणासवा अरहन्तो तेषं कुसलाकुसल-जवनानि न सन्ति, 'क्रियाजवनानेव लब्धन्ति । चत्तारि दिट्ठिगतसम्प-युत्तानि एकञ्च विचिकिञ्छासम्पयुत्त ति इमानि पञ्च जवनानि सेक्खान न लब्धन्ति । तेषु अनागामीनं द्वे पटिथसम्पयुत्तजवनानि पि न लब्धन्ति । चत्तारि मग्गजवनानि चत्तारि फलजवनानी ति इमानि अट्ट यथारहं अरियानमेव समुप्पज्जन्ति ।

२३. असेक्खानं चतुचत्तालीस सेक्खानमुद्दिसे ।

छुप्पज्जासावसेसानं चतुपज्जास सम्भवा ॥

असेक्खा ति अरहन्तो अरहत्तफले ठिता । तेषं, अकुसलानि द्वादस, कामावचरमद्दग्गतकुसलानि सत्तरस, नव रूपारूपविषाकानि, सत्त च लोक्कुत्तरानी ति इमानि (४५) चित्तानि पवत्तिय न लब्धन्ति । तेष, अट्ठारस अहेतुकानि, कामावचरमद्दग्गतक्रियानि सत्तरस, तदारम्भणवसेन अट्ट कामावचरविषाकानि, एकञ्च अरहत्तफलचित्त ति इमानि चतुचत्ता-लीस चित्तानि बोधिय पवत्तन्ति । सेक्खानं पन, दिट्ठिगत-विचिकिञ्छा-सम्पयुत्तानि पञ्च वज्जेत्वा सत्त अकुसलानि, हसितुप्पादयज्जितानि सत्तरस अहेतुकानि, क्रियावज्जानि सोळस कामावचरानि, नव रूपावचरा-रूपावचरकुसलानि, सत्त च लोक्कुत्तरानी ति छुप्पज्जास चित्तानि सम्भवन्ति । तानि यथासम्भवं सोत्तापन्नसक्कागामीन एकपज्जास, अनागामीन एवूनपज्जासा ति एयं योजेतब्बानि । अयसेसानं ति पधज्जनानं । तेषं, द्वादस अकुसलानि, कामावचरानि क्रियावज्जितानि

सोढस, रूपावचरारूपावचरकुसलानि नव, हंसितुप्पादवज्जितानि च सत्तरस अहेतुकानी ति चतुपञ्चास चित्तानि पवत्तियं लब्धन्ति ।

अयमेत्थ पुग्गलभेदे ।

भूमिबिभागो

२४. कामावचरभूमियं पनेतानि सञ्चानि पि वीथिचित्तानि यथारहं उपलब्धन्ति, रूपावचरभूमियं पटिघजवन-तदारम्मण-वज्जितानि । अरूपावचरभूमियं पठममग्ग रूपावचर-हसन-हेट्ठिमारूपवज्जितानि च लब्धन्ति । सच्चत्थापि च तंतंपसाद-रहितानं तंतंद्वारिकवीथिचित्तानि न लब्धन्तेव । असञ्ज-सत्तानं पन सच्चत्था पि चित्तप्पवत्ति नत्थेवा ति ।

पटिघजवनं ति द्वे पटिघसम्पयुत्तचित्तानि, तदारम्मणवसेन च अट्ट कामावचर सहेतुकविपाकानि न लब्धन्ति । रूपावचरब्रह्मानं तदारम्मणं नत्थेव । अरूपावचरा देवा वत्थुस्स अभावा दुक्खसच्चं परिब्भानुं असमत्था, तस्मा पठममग्गं उप्पादेतुं न सक्कोन्ति । इतरस्मि भवे पठममग्गादिकनुप्पादेत्वा तत्थ उपपन्ना सन्ति एव । तेसं रूपमति-फन्तत्ता रूपावचरचित्तानि न उपपज्जन्ति, वत्थुस्स अभावा हसित्तुप्पाद-चित्तमपि नत्थि । मनुस्सेसु जवान्धादीनं चक्खुप्पसादादयो न सन्ति । तेसं द्वे द्वे विब्भानानि ऊनानि होन्ति । रूपावचरलोके पन धान-जिह्वा-कायप्पसादा न सन्ति, तस्मा तेसं ब्रह्मानं धानविब्भानादीनि च विब्भानानि न लब्धन्ति । अरूपावचरदेवानं सञ्चानि पि पज्ज-

विज्झाणानि मनोधातुत्तिक, तीणि च सन्तीरणानि न सन्ति । हसिदु-
प्पादस्मि तेस नत्थी ति बुत्तमेव । असञ्जसत्ता रूपपटिषन्धिका । तेस
चित्तप्पवत्ति नत्थेव ।

२५. असीति वीथिचित्तानि कामे रूपे यथारहं ।

चतुसट्ठि तथारूपे द्वेचत्तालीस लब्भरे ॥

कामे कामावचरलोके नव रूपावचरारूपावचरविपाकचित्तानि
हापेत्वा असीति वीथिचित्तानि लब्भन्ति । एत्थ अट्ठ सहेतुक
कामावचरविपाकचित्तानि तदारम्भणवसेन पवत्तन्ति । इतरानि पाक
यानेव । रूपे रूपावचरलोके यथारहं, पटिषसम्पयुत्तानि द्वे अकुस-
लानि, घाणादित्तयनिस्सितानि छु अहेतुकविपाकचित्तानि, सत्तरस कामा
वचररूपावचरारूपावचरविपाकचित्तानि चेति इमानि पञ्चवीसति
चित्तानि वज्जेत्वा इतरानि चतुसट्ठि चित्तानि वीथिय लब्भन्ति । तथा-
रूपे तथा अरूपलोके, द्वे पटिषसम्पयुत्तचित्तानि वज्जेत्वा दस अकुस-
लानि, अहेतुकेषु एकमेव मनोद्वारावजन (अहेतुकक्रियामनोविज्झाण-
धातु), कामावचरसहेतुककुसल क्रियाचित्तानि सोळस, अरूपावचर-
कुसलक्रियाचित्तानि अट्ठ, पठममग्गवज्जितानि च सत्त लोकुत्तरचित्तानी
ति द्वेचत्तालीस लब्भरे लब्भन्ति, वीथिय पवत्तन्ति ।

अयमेत्थ भूमिविभागो ।

२६. इच्चेय छद्धारिकचित्तप्पवत्ति यथासम्भवं मग्ग-
न्तरिता यावतायुकमम्भोच्छ्रन्नं पवत्तति ।

भवङ्गन्तरिता' ति भवङ्गेन अन्तरिता, अन्तरा अन्तरा भवङ्गेन विभिन्ना हुत्वा ति अत्यो । ' अवंभोच्छिन्ना ति उच्छेदं विना, असति निरोधसमापत्तियं पवत्तति ।

इति अभिधम्मत्थसङ्गहे वीथिसङ्गहविभागो नाम चतुर्थो परिच्छेदो ।

पञ्चमो परिच्छेदो वीथिमुत्तसङ्गहविभागो

१ वीथिचित्तवसेनेवं पवत्तियमुदोरितो ।

पवत्तिसङ्गहो नाम सन्धियं दानि बुच्चति ॥

“पवत्तिसङ्गह नाम पटिसन्धियपवत्तिय, पवक्खामि समासेना” ति
[४११] हेट्ठा वत्ता पठम पवत्तिय वीथिचित्तवसेन पवत्तिसङ्गहो कथितो ।
दानि इदानि सन्धिय पटिसन्धिय वीथिमुत्तचित्तान् वसेन पवत्ति-
सङ्गहो नाम बुच्चति ।

२. चतस्सो भूमियो, चतुग्घिधा पटिमन्धि, चत्तारि
कम्मणि, चतुधा मरणुप्पत्ति चेति वीथिमुत्तसङ्गहे चत्तारि
चतुक्कानि येदित्थानि ।

दुविधा उपेक्खासङ्गताहेतुकविगकमनोविञ्जाणधातु (दे उपेक्खा-
सङ्गतासन्तीरणानि यदा पटिमन्धिवसेन पवत्तन्ति), अट्ट कामाववर-
सहेतुकविगकानि, नव रूपावचरारूपावचरविगक्कित्तानि चेति एकून-
वीसति वीथिमुत्तचित्तानि, यानि पटिसन्धि भवङ्ग बुत्तिवसेन पवत्तन्ति,
वीथिय नागच्छन्ति । तेषु अट्ट कामावचरविगकानि, द्वे च सन्तीरणानि
तदारम्भवसेन वीथियं आगच्छन्ति; नं एन तानि पटिसन्धिभवङ्गबुत्ति-
वसेन । एतेषु च य पटिसन्धिवसितं भवति, तं यावतायुक् भवङ्ग-

असेन, अन्ते च क्षुतिर्वसेन पवत्तित्वा भिजति । भवङ्गं ति मनोद्वारं ।
 तं वीथियं कथं पवत्तिस्सति ? न हि द्वारेण द्वारं पवत्तति । चत्तारि
 चतुक्कानि इतो परमेव वण्णयति । मरणुप्पत्ति [५१३४] ।

चतस्सो भूमियो

३. तत्थ, अपायभूमि, कामसुगतिभूमि, रूपावंचरभूमि,
 अरूपावचरभूमि चेति चतस्सो भूमियो नाम ।

तत्था ति तेषु चतुक्केसु ।

४. तासु, निरयो, तिरच्छानयोनि, पेत्तिविसयो, असुर-
 कायो चेति अपायभूमि चतुर्विधा होति ।

५. मनुस्सा, चातुम्महाराजिका, तावत्तिंसा, यामा,
 तुसिता, निम्मानरति, परनिम्मितव्रसवत्ती चेति कामसुगति-
 भूमि सत्तविधा होति । सा पनायमेकादसविधा पि कामा-
 वचरभूमिच्चेव सङ्गं गच्छति ।

• घतरट्ठो, विरुळ्ळ्हो, विरूपक्खो, कुवेरोन्वा ति इमे चत्तारो महाराजा
 चतस्सन्नं दिसानं अनुपालका (एत्थ दीघनिकाये आटानाटियसुत्तं
 ओलोकेतव्वं) । तेषु चतसवत्तिनो भुम्मा देवा चातुम्महाराजिका
 ति बुच्चन्ति । तावत्तिंसा ति (त्रयस्त्रिंशत्) इन्दादयो देवा ।
 पुण्वे बुत्ता चतुर्विधा अपायभूमि, अयं च सत्तविधा कामसुगतिभूमी ति
 एकादशविधा कामावचरभूमि । बुत्तं हेतं विभङ्गे—“क्रतमे धम्मा
 कामावचरा ? हेट्ठतो अवीचिनिरयं परियन्तं करित्वा उपरितो पर-

निमित्तवसवत्ती, देवे अन्तो करित्वा यं एतस्मिन् अन्तरे, एत्थावचरा, एत्थ परियापन्ना खन्ध-धातु-आयतना, रूपं, वेदना, सञ्जा, सङ्गारा, विञ्ज्ञाणं, इमे धम्मा कामावचरा” ति [विभङ्ग ५६६-] ।

६. ब्रह्मपारिसज्जा, ब्रह्मपुरोहिता, महाब्रह्मा चेति पठम-ज्ज्ञानभूमि । परित्ताभा, अप्पमाणाभा, आमस्सरा चेति दुतियज्ज्ञानभूमि । परित्तसुभा, अप्पमाणसुभा सुभकिण्हा चेति ततियज्ज्ञानभूमि । वेहप्फला, असञ्जसत्ता, सुद्धावासा चेति चतुत्थज्ज्ञानभूमी ति रूपावचरभूमि सोलसविधा होति । अविहा, अतप्पा, सुदस्सा, सुदस्सी, अकनिट्ठा चेति सुद्धा-वासभूमि पञ्चविधा होति ।

ब्रह्मपारिसज्जादिकान तथा अरूपावचरदेवानञ्च निहेसो विभङ्गे [५७०-५७२] आगतनयेनेव वेदितव्यो । चतुत्थज्ज्ञानभूमि पञ्चविधसुद्धा-वासेहि सद्धि सत्तविधा । पठम-दुतिय-ततियज्ज्ञानभूमियो पञ्चेक तिविधा, अयञ्च सुद्धावासभूमि सत्तविधा ति रूपावचरभूमि सोलसविधा होति ।

७. आकासानञ्जायतनभूमि, विञ्ज्ञाणञ्जायतनभूमि, आकिञ्चञ्जायतनभूमि, नेवसञ्जानासञ्जायतनभूमि चेति अरूपभूमि चतुर्विधा होति ।

८. पुथुल्लना न लप्पन्ति सुद्धावासेसु सत्तथा ।
सोतापन्ना च सकंदागांमिनो चापि पुग्गला ॥
अरिया नोपलप्पन्ति असञ्जापायभूमिसु ।
सेसट्टानेसु लप्पन्ति अरियानरिया पि च ॥

सुद्धावासेषु सुद्धावासभूमिषु, पुथुज्जना, सोतापन्ना, सकदा-
गामिनो च पुग्गला न उपलब्धन्ति । तत्थ हि अनागमिफले
टिता येव उपपज्जन्ति, ते च तत्थेव अरहन्तो हुत्वा परिनिव्वायन्ति ।
अरिया ति सोतापन्नादयो सब्बे पि अरिया । सेसट्टानेसू ति इतरासु
भूमिषु अरिया पि अनरिया पुथुज्जना पि उपलब्धन्ति । .

इदमेत्थ भूमिचतुक्कं ।

चतुर्विधा पटिसन्धि

६. अपायपटिसन्धि, कामसुगतिपटिसन्धि, रूपावचर-
पटिसन्धि, अरूपावचरपटिसन्धि चेति चतुर्विधा पटिसन्धि
नाम । .

१०. तत्थ अकुसलविपाकोपेक्खासङ्गतसन्तीरणं अपाय-
भूमियं ओक्कन्तिक्खणे पटिसन्धिं हुत्वा, ततो परं भवङ्गं,
परियोसाने चवनं हुत्वा वोच्छिज्जति । अयमेकायापटि-
सन्धि नाम ।

- अकुसलविपाकोपेक्खासङ्गतसन्तीरणं ति अकुसलविपाका-
हेतुकमनोविज्जाणधातु [१७] । अवक्कमनं ओत्तरणं ओक्कन्ति ।
- एकस्मां भवा अञ्जं भवुं अनुपविसनं ति वुत्तं हेति । कत्त्मा अकुसल-
विपाकां एका व पटिसन्धि ? अविचारितमेतं पालियं, अट्ठकथासु
च, टीकासु वा । अयं पन अम्हाकं मति—कुसलहेतून् समागमेन कुसलं
चलवतरं हेति, भावनाय च वड्ढियमानं बुद्धि वेपुल्लं गच्छति, ते च
हेतू अञ्जमञ्जं उपकारका हुत्वा तं थिरतरं करोन्ति । न तथा अकुसलं ।

अकुसलहेतुसु लोभ मोहा वा दोस मोहा वा एकट्ठ उपलब्धन्ति । ते च अज्जमब्ब न विकासेन्ति, दुब्बल येव करोन्ति । ते भावनाय उद्धि न गच्छन्ति, तच्च पुग्गल मन्द मूळ्हमेव करोन्ति । तस्मा तेहि सम्पयुत्त अकुसलकम्म एकमेव अकुसलविपाकाहेतुकपटिसन्धि देति । कुसलेसु पि दुब्बलद्विहेतुककम्म एवमेव कुसलविपाकाहेतुकपटिसन्धि जनेति [५।२६] ।

११. कुसलविपाकोपेक्खासहगतसन्तीरणं पन काम सुगतियं मनुस्सानं चेव जज्झन्धादीनं, भुम्मनिहिस्सितानञ्च विनिपातिकासुरानं पटिसन्धिभवङ्गचुतिवसेन पवत्तति । महाविपाकानि पन अट्ठ सव्यत्थापि कामसुगतियं पटिसन्धिभवङ्गचुतिवसेन पवत्तन्ति । इमा नव कामसुगतिपटिसन्धियो नाम । सा पनायं दसविधा पि कामावचरपटिसन्धिच्चेव सङ्ग गच्छन्ति ।

कुसलविपाक सन्तीरणं ति कुसलविपाकाहेतुकमनोविज्जाणघातु । अकुसलविपाकायञ्च अस्तञ्च चेतसिका समाना एव । ताय अगग्येसु पटिसन्धि देति, इमाय च कामसुगतिय, अयमेव विसेसो । जज्झन्धादीनं मनुस्सानं ति इध आदिसहेतु जातिबोधिर-जातिमूग जातिउम्मत्तक पण्डक-नपुत्तकानं सङ्गहो । तेसमि भवङ्गं तिरच्छानादीनमिव अहेतुकमेयं । एते मनुस्सेसु उप्पन्नत्ता अगगिकसदिस दुस्स न अनुभवन्ति । भुम्मनिहिस्सिता ति भूमिय कस्सपम्भनादिनिस्सिता । विनिपातिका ति अगगिका । तेसं अमुरानमि अय

मेव पटिसन्धि । महाविपाकानी ति अट्ट कामावचरसहेतुकविपाकानि
सुगतियं ति मनुस्सेसु च छुसु च कामावचरदेवेसु । पुब्बे वुत्ता ए
अकुसलविपाकपटिसन्धि, इमा नवा ति दसविधा ।

१२. तेसु चतुन्नं अपायानं, मनुस्सानं, विनिपातिक
सुरानञ्च आयुप्पम्मणगणनाय नियमो नत्थि । चातुम्मह
राजिकानं पन देवानं दिव्यानि पञ्च वस्ससतानि आयुप्पमाय
मनुस्सगणनाय नवुत्तिवस्ससतसहस्सप्पमाणं होति । तं
चतुंगुणं तावत्तिसानं । ततो चतुंगुणं यामानं । तं
चतुंगुणं तुसितानं । ततो चतुंगुणं निम्मानरतीनं । तं
चतुंगुणं परनिम्मितवंसवत्तीनं ।

अपायानं ति अपायेसु निव्वत्तसत्तानं । तेसं तेसं कम्मवसे
ते दीघायुका वा अप्पायुका वा हेतुन्ति, तस्मा एतेसं, मनुस्सानं, विनि
पातिकानुरानञ्च आयुप्पमाणगणनाय नियमो नत्थि । चातुम्मह
राजिकादीनं देवानं आयुगणना विमङ्गे [५६८-५७०] आगतनयेने
इध सङ्गहिता ।

१३. नवसतञ्चेकवीस वस्सानं कोटियो तथा ।

वस्ससतसहस्सानि सट्ठि च वसवत्तिसु ॥

वस्सानं नव सतानि एकवीसति च कोटियो, सट्ठि च वस्ससत
सहस्सानि परनिम्मितवत्तदेवेसु (१२१६००००००) आयुप्पमाणं ।

१४. पठमज्झानविपाकं पठमज्झानभूमियं पटिसन्धि
भवङ्ग-वुत्तिवसेन पवत्तति, तथा दुतियज्झानविपाकं, ततिय

[५११४-१५]

अभिधम्मसङ्गहो

ज्झानविपाकञ्च दुतियज्झानभूमियं, चतुत्थज्झानविपाकं
ततियज्झानभूमियं, पञ्चमज्झानविपाकं चतुत्थज्झानभूमियं ।
असञ्जसत्तानं पन रूपमेव पटिसन्धि होति, तथा ततो परं
पवत्तियं चवनकाले च रूपमेव पवत्तिता निरुज्झति । इमा
सु रूपाधचरपटिसन्धियो नाम ।

• इध भानानि अभिधम्मनयेन वुत्तानि, भानभूमियो सुत्तन्तिक-
नयेन । सुत्तन्तिकनये वितक्कविचारपीतिसुखेकगतासहितं पठम भानं,
पीतिसुखेकगतासहितं दुतिय, सुखेकगतासहितं ततिय, उपेक्खेकगता-
सहितं चतुत्थ । कथं दुतियज्झान, “अवितक्क अविचारं” ति वुत्त
[विमङ्ग ३४८, वि ४।१४६] । इध अभिधम्मनये दुतियज्झाने
विचारो अतिथ, तस्मा तस्स पि विपाको पठमज्झानभूमियमेव इच्छि-
तन्वो । परमत्यदीपनिय पन वुत्तं—“यस्मा अवितक्कविचारमत्तं भानं
ओळारिकस्स वितक्कस्स समतिक्रमा पठमज्झानतो सुट्ठं बलन होति,
ततो एव ततियज्झानतो पि नातिदुब्बलञ्च होति, तस्मा त ततियज्झानेन
एकतो वुत्त्या समतले भूमन्तरे विपाक देती ति वुत्त, दुतियज्झानविपाकं
ततियज्झानविपाकञ्च दुतियज्झानभूमियं ति” [१७३-७४] ।
इदं यस्मा पालिया न समेति, तस्मा येरेन अविचारेत्वा व वुत्तं ति मज्झाम ।

१५. तेसु ब्रह्मचारिसज्जानं देवानं कप्पस्म ततियो भागो
आयुप्पमाणं, ब्रह्मपुरोहितानं उपड्डकप्पो, महाब्रह्मणं एको
कप्पो, परिस्ताभानं ढे कप्पानि, अप्पमाण्णभानं चत्तारि
कप्पानि, आभस्सरानं अट्ठ कप्पानि, परिच्चसुमण्णं सोळम

कप्पानि, अप्पमाणसुभानं द्वत्तिंस कप्पानि, सुभकिण्हानं चतुसट्ठि कप्पानि, वेहप्फलानं असंज्जसत्तानञ्च पञ्च कप्पसत्तानि, अविहानं कप्पसहस्सं*, अतप्पानं द्वे कप्पसहस्सानि, सुंदस्सानं चत्तारि कप्पसहस्सानि, सुदस्सीनं अट्ठ कप्पसहस्सानि, अकनिट्ठानं सोलस कप्पसहस्सानि ।

१६. पठमारुप्पादिविपाकानि पठमारुप्पादिभूमिसु यथाक्रमं पटिसन्धि-भवङ्ग-चुतिवसेन पवत्तन्ति । इमा चतस्सो आरुप्पपटिसन्धियो नाम ।

१७. तेषु पन आकासानञ्जायतनूपगानं देवानं वीसति कप्पसहस्सानि आयुप्पमाणं, विज्जाणञ्जायतनूपगानं देवानं चत्तालीस कप्पसहस्सानि, आकिञ्चञ्जायतनूपगानं देवानं सट्ठि कप्पसहस्सानि, नेवसञ्जानासञ्जायतनूपगानं देवानं चतुरासीति कप्पसहस्सानि ।

ब्रह्मपारिसर्वादीनं रूपावचरब्रह्मानं, तथा इमेसञ्च अरूपावचरदेवानं आयुप्पमाणं विभङ्गं [५७०-५७१] आगतनयेनेव इव वुत्तं ।

१८. पटिसन्धि भवङ्गञ्च तथा चचनमानसं ।

एकमेव तथेवेकविसयञ्चेकजातियं ॥

एकविसयं ति एकारम्भणं । यं पटिसन्धिया आरम्भणं, तमेव भवङ्गस्स, चुतिया च ।

इदमेत्थ पटिसन्धिचनकं ।

चत्तारि कम्मणि

१६. जनकमुपत्थम्भकमुपपीलकमुपघातकञ्चेति विञ्च-
वसेन, गरुकमासन्नप्राचिरणं कटत्ताकम्मञ्चेति पाकदानपरि-
यायेन, दिट्ठधम्मवेदनीयं उपपज्जवेदनीयं अपरापरियवेदनीयं
अहोसिकम्मञ्चेति पाककालवसेन चत्तारि कम्मणि नाम ।
तथा अकुसलं कामावचरकुसलं रूपावचरकुसलं अरूपावचर-
कुसलञ्चेति पाकट्टानवसेन ।

जनकं ति य पटिसन्धिजनेति । उपत्थम्भकं ति अनुपालकं,
य.अवरकम्म उपत्थम्भेति, सय पटिसन्धिजनक न होति । य इतर
कम्म पीळेत्वा दुब्बल करोति, त उपपीलककम्मं नाम । उप-
घातकं ति उपच्छेदक, य अत्तनो बलेन अपर दुब्बलं कम्म पटिबाहेत्वा
सयमेव विपद्यति । इमानि चत्तारि कम्मणि विञ्चवसेन वेदितव्यानि ।

गरुकं ति माणुपातादिकं अकुसल, महगतकुसल वा ।
तादिस पठम विपद्यति । आसन्नं ति मरणकाले अनुस्सरितकम्म ।
आचिरणं ति अभिरहसो वत, कुसल वा अकुसल वा । कटत्ता-
कम्मं ति कतकारणा कम्म नाम । पाकदानपरियायेना ति, गरुके
असति आसन्न, तस्मिंस्मि असति आचिरण, तस्मिंस्मि असति कटत्ताकम्मं
विपाय देति, इमिना परियायेन ।

दिट्ठधम्मवेदनीयं ति दिट्ठधम्मे इमस्मिं येयं अत्तभावे वेदनीयं,
फलदायक । यस्त विपाको उपपज्जित्वा वेदनीयो, त उपपज्जवेदनीयं,
स समनन्तरमवे विपद्यति । समनन्तरमवतो अपरापरिमु वेमु विपद्य-

मानं अपरापरियवेदनीयं । यस्त विपाको न होति, तं अहोसि-
कम्मं नाम । पाककालवसेना ति पठमं पञ्चुपन्ने एव अत्तभावे
विपाकं देति, दुतियं अनन्तरत्तभावे, ततियं ततो परं, चतुत्थं न कदाची
ति एवं विपाककालवसेन ।

इमानि द्वादसविधानि कम्मनि विमुद्धिमग्गे [१९।१४-१६]
आगतनयेनापि वेदितव्वानि ।

पाकट्टानवसेना ति तेसं विपाकट्टानानं वसेन । अकुसलत्त
विप्पचनट्टानं अपायो, कामावचरकुसलत्त विपच्चनट्टानं कामसुगति,
रूपावचरकुसलत्त रूपिब्रह्मलोको, अरूपावचरकुसलत्त अरूपलोको ति
इमानि तेसं विपाकट्टानानि ।

अकुसलकम्मं

२०. तत्थ अकुसलं, कायकम्मं वचीकम्मं मनोकम्मञ्चेति
कम्मद्वारवसेन तिविधं होति ।

२१. कथं ? पाणातिपातो अदिआदानं कामेसु मिच्छा-
चारो चेति कायविब्जत्तिसङ्गते कायद्वारे बाहुल्लवुत्तिनो
कायकम्मं नाम ।

पाणातिपातो ति पाणघातो । अदिअत्त आदानं अदिआदानं,
येय्यं ति अत्थो । कामेसु मिच्छाचारो ति पुरिसानं परदारगमनं,
इत्थीनञ्च परपुरिसगमनं । सुरापानमि एत्थेव सङ्गहितव्यं । तं हि
कायकम्मं समानं सब्बानत्थानं फारणं ऐति । कायेन विब्बायती ति
कायविब्जत्ति. कायविष्फन्दनेन अधिष्ठायं विब्बापेति, सयञ्च तेन

कायविष्फन्दनसङ्घातेन कायेन विञ्जेय्याति अत्थो । ताय कायविञ्ज-
त्तिया नाते कायविञ्जत्तिसङ्घाते कायद्वारे । बाहुल्लभुत्तितो
ति बहुलप्पवत्तितो । इमानि हि तीणि कम्मानि कायद्वारे बहुल पव-
त्तन्ति । कदाचि पन तानि वचीद्वारे मनोद्वारे पि पवत्तन्ति । यदा
हि परवृध् वा आणापेति, परभण्ड वा हरापेति, परदार वा वचसा येव
मिञ्छाचारत्थाय पलोमेति, तदा इमानि कायकम्मानि वचीद्वारे समु-
ट्ठहन्ति । यदा पन इद्विया पाणातिपातादीनि करोति, तदा इमानि
मनोद्वारे समुट्ठहन्ति । तस्मा, कायद्वारे बाहुल्लभुत्तितो ति पुत्तं ।

• २२. मुसायादो पिसुणवाचा० फरसवाचा॥ सम्फ-
प्पलापो चेति वचीविञ्जत्तिसङ्घाते वचीद्वारे बाहुल्लभुत्तितो
वचीकम्मं नाम ।

मुसायादो ति अभूतवचन । परेस समंगमाव पिसि
विद्युएपेती ति पिसुणवाचा, मिथुमेदकरवचनं । फरसा ति
ककखला, परेस मम्ममेदकवाचा । सम्फ ति अनत्यसहित, तस्स
पल्लपन सम्फप्पलापो । वचीपोसेन अधिन्नाय विञ्जापेति, सयय
ताय वचीपोससङ्घाताय वाचाय विञ्जायती ति वचीविञ्जत्ति ।
ताय सङ्घाते जाते द्वारे वचीद्वारे । यदा हत्यनुहादीदि मुसावादा-
दिनं करोन्ति, तदा वचीकम्म कायद्वारे समुट्ठानि । तस्मा बाहुल्ल-
भुत्तितो ति पुत्त । इदं चतुर्विधमि कम्मं बाहुल्लजाय वचीद्वारे
समुट्ठाति, तस्मा वचीकम्मं ति पुत्तति ।

• सी पिसुयावाचा । † मी. फरसाराचा ।

२३. अभिज्झा व्यापादो मिच्छादिद्वि चेति अज्जवापि विज्जत्तिया मनस्मिं येव बाहुल्लवुत्तितो मनोकम्मं नाम ।

परमण्डं अभिज्झायति, अहो वत इदं मम ज्ञिया ति चिन्तेती ति अभिज्झा. तथापवत्तो लोभो । व्यापजन्ति सत्तेसु अहितकामताय पवत्तन्ति एतेना ति व्यापादो, परविनासचिन्ता । मिच्छा विपरीततो दस्तनं मिच्छादिद्वि । अज्जवापि विज्जत्तियां ति अज्जत्र काय-विज्जत्तिया वा वचीविज्जत्तिया वा । यदा अभिज्झासद्वगतेन चेतसा परमण्डहरणत्थं गच्छति, व्यापन्नचित्तेन दण्डादीनि परामसति, मिच्छा-दिद्विया च मुरापानादीनि सजेति, तदा इमानि मनोकम्मनि कायद्वारे नमुट्टहन्ति । यदा वचसा, अहो वत अयं परेमं सम्पत्ति मम अत्ता ति आदीनि वदति, तदा इमानि वचीद्वारे सनुट्टहन्ति । तस्मा बाहुल्ल-वुत्तितो ति वुत्तं । मनोद्वारस्मि हि इमानि बहुलताय सनुट्टहन्ति । इमेगं कम्मनं कम्महारानञ्ज वण्णना अट्टमालिनियं* द्वारकयायं विन्धारेन आगता । .त्ता ततो जानितुं सफा ति इष विन्धारे न कतो ।

२४. तेसु पाणातिपातो, फणसवाचा. व्यापादो च दोस-मूलेन जायन्ति । कामेसु मिच्छाचारो, अभिज्झा, मिच्छा-दिद्वि च लोभमूलेन । सेसानि चत्तारि पि होहि मूलेहि नम्भवन्ति । चित्तुप्पादवसेन पनेतं अकुत्सलं सव्यथा पि आदसविधं होनि ।

सेसानीं ति अदिन्नादान, मुसावादो, पिणुनवाचा सम्पपलापो ति इमानि चत्तारि । कदाचि लोभमूलेन कदाचि दोसमूलेना ति द्वोहि मूलेहि सम्भवन्ति । सोहो पन सन्वाकुसलसाधारणत्ता इध न गहितो ।

कामावचरकुसलकम्म

२५. कामावचरकुसलम्पि, कायद्वारे पवत्तं कायकम्मं, वचोद्वारे पवत्तं वचोकम्मं, मनोद्वारे पवत्तं मनोकम्मञ्चेति कम्मद्वारयसेन तिविधं होति, तथा दानसीलभावनायसेन । चित्तुप्पादयसेन पनेतं अट्ठविधं होति । दान-सील भावना-अपचायन-वेय्यायच्च पत्तिदान पत्तानुमोदन धम्मसयन - धम्म-देसना दिट्ठिञ्जुकम्मयसेन दसविधं होति । तं पनेतं यीमनि-विधम्पि कामावचरकम्ममिच्छेत्तं सङ्गं गच्छति ।

दानं ति कुसलचेतनाय कतो वत्तुपरिष्सागो । सीलं ति सिक्खा-पदपरिपूरण । यो भिक्खु वा भिक्खुनी वा उपासको वा उपासिका वा अत्तनो सिक्खापदानि परिपूरेति, सन्धया रक्कति, सो वा सा वा, सीलमय कुसलकम्म कराती ति बुध्यति । भावना ति कम्मट्ठानभावना । यो पन बुद्धानुस्सतिआदयो भावेत्ता उपचारसमाधिं सबत्तेति, सो भावनामय कुसलकम्म उप्पादेति । रतनत्तये, मातापितृषु, कुले जेट्ठेसु, आचरियेसु, अज्जेसु च गुण-व्ययवुद्धेसु यथारहं वन्दन पञ्चुपट्ठानं अञ्जनिकरण वत्तपटिवत्तादिकरणञ्च अपचायनं नाम । मातापितृआदीनं, आगन्तुक-गमिक अद्दक गिलान महल्लकानञ्च करणीयकिञ्चेसु कुसलचेतनाय कायवाचाहि वायमन वेय्यायच्चं नाम । अत्तनो पुब्बपत्तिया पण

दानं पत्तिदानं । परेहि दिवाय पत्तिया अनुमोदनं पत्तानुमोदनं ।
मिच्छादिष्टि सव्वसो पहाय सम्मादिष्टिया दब्धीकरणं दिष्टिज्जुक्कम्मं
ति वेदितव्यं । इमानि दस, पुब्बे वुत्तानि च पाणातिपातादीनि दानाति
वीसतिविधं । अथ वा, द्वादस अकुसलचित्तुप्पादा, अट्ठ कुसल-
चित्तुप्पादा ति पि वीसतिविधं कामावचरकम्ममेव । दानादीनं
दत्तत्वं पुब्बकिरियावत्त्वं अथो दीघनिकायट्ठकथायं सद्गोतिसुत्तवण-
नायं आगतनयेनापि वेदितव्यो [स्याम ३।२४६-२४७] ।

महग्गतकुसलकम्मं

२६. रुपावचरकुसलं पन मनोकम्ममेव । तच्च भावना-
मयं, अप्पनापत्तं, भानङ्गभेदेन पञ्चविधं हेति । तथा अरूपा-
वचरकुसलञ्च मनोकम्मं । तस्मिन् भावनामयं, अप्पनापत्तं
आरम्भणभेदेन चतुर्विधं हेति ।

भानं भावेति निर्यायानिक अपचयगामि रूपराग-अरूपराग-मान-उद्व-
अविजाय अनवसेसपदानाय चतुत्थाय भूमिया पत्तिया ५ पे ५ पठम भान
उपसम्पज विहरती” ति [धम्मसङ्गणि ५३६४] । एवं निकायेषु पि
रूपरागादिषु पञ्चमु उद्वग्गियेसु सयोजनेषु वुत्तत्ता * उद्वच्च चतुत्थ-
मग्गवज्जमेवा ति वेदितव्व । इति त सेक्खानम्पि संविज्जति,
तस्मा न तं अपायभूमिय पटिसन्धि जनेति । न हि सेक्खा अपाय
उपपज्जन्ति । सन्धानि पन अकुसलानि कामभवे पवत्तियं पुब्बे वुत्तानि
सत्त अहेतुकाकुसलविपाकानि [१।७] जनेन्ति । रूपभवे पन धानादि-
त्तयस्स नत्थिताय धानविज्जाणादीनि तीणि विज्जाणानि न लब्भन्ति ।
तस्मा यथारहं ति वुत्त ।

कामावचरकुसलकम्मविपाको

२८. कामावचरकुसलम्पि काममुगतियमेव पटिसन्धि
जनेति, तथा पवत्तियञ्च महाविपाकानि, अहेतुकविपाकानि पन
अट्ट पि सव्यत्थापि कामलोके रूपलोके च यथारहं विपद्यति ।

महाविपाकानी ति कामावचरसहेतुकविपाकानि । तानि च
कामभवे येव पवत्तिय तदारम्भणवसेन उप्पज्जन्ति । अहेतुकविपाकानि
सन्धानि कामभवे, धानविज्जाणादित्तयवज्जितानि पञ्च रूपभवे च
लब्भन्ति, तस्मा यथारहं ति आह । विपद्यती ति कामावचरकुसलं
एव विपद्यति ।

* सयुत्त ५।१.१ अंगुत्तर ५।१६ एवमादिसु ।

२६. तत्थापि तिहेतुकमुक्कट्टं कुसलं तिहेतुकं पटिसन्धिं
 दत्त्वा पवत्ते सोळस विपाकानि विपच्चति । तिहेतुकमोमकं
 द्विहेतुकमुक्कट्टञ्च कुसलं द्विहेतुकं पटिसन्धिं दत्त्वा पवत्ते
 तिहेतुकरहितानि द्वादस पि विपाकानि विपच्चति । द्वि-
 हेतुकमोमकं पन कुसलं अहेतुकमेव पटिसन्धिं देति, पवत्ते
 च अहेतुकविपाकानेव विपच्चति ।

तत्थापी ति कामावचरकुसलकम्मे पि । तिहेतुकमोमकं ति ओमकं
 लीनं लोभमानादिपटिपक्खभूतेहि किलेसेहि अभिभूतं तिहेतुककुसलं ।

३०. असंसारं ससंसारविपाकानि न पच्चति ।
 ससंसारमसंसारविपाकानी ति केचन ॥
 तेसं द्वादस पाकानि दसट्ट च यथाकमं ।
 यथावुत्तानुसारेन यथासम्भवमुद्दिसे ॥

अट्ट च अहेतुकानि विपञ्चति । ओमकद्विहेतुकं पन अट्ट अहेतुकानेव विपञ्चती ति । यथासम्भवमुद्दिसे ति यथारहं कथेय्य ।

महग्गतकम्मविपाकी

३१. रूपावचरकुसलं पन पठमज्झानं परित्तं भावेत्या ब्रह्मपारिसज्जेसु उप्पज्जति, तदेव मज्झिमं भावेत्या ब्रह्म-पुरोहितेसु, पणीतं भावेत्या महाब्रह्मेसु । तथा दुतियज्झानं । ततियज्झानञ्च परित्तं भावेत्या परित्ताभेसु, मज्झिमं भावेत्या अप्पमाणाभेसु, पणीतं भावेत्या आभस्सरेसु । चतुत्थज्झानं परित्तं भावेत्या परिचसुभेसु, मज्झिमं भावेत्या अप्पमाणा सुभेसु, पणीतं भावेत्या सुभकिण्हेसु । पञ्चमज्झानं भावेत्या वेहप्फलेसु, तदेव सञ्जायिरागं भावेत्या असञ्जसत्तेसु । अनागामिनो पन सुद्धायासेसु उप्पज्जन्ति ।

सञ्जायिरागं ति यथा सञ्जाय विरागो उप्पज्जति एव भावेत्या । एतेमञ्च उपपत्ति विभङ्गे [५७०-७२] आगतनयेनापि वेदितव्या ।

३२. अरूपावचरकुसलञ्च यथाकर्म भावेत्या आरुप्पेसु उप्पज्जन्ती ति ।

३३. इत्थं महग्गानं पुञ्जं यथाभूमियवत्थितं ।

जनेति सदिसं पाकं पटिसन्धिप्पयत्तिर्यं ॥

महग्गतं पुञ्जं ति रूपावचरारूपावचरकुसल पटिसन्धिभवज्जवसेन सदिसं पाकं विपाकं जनेति ।

इदमेत्थ कम्मचतुषां ।

चुतिपटिसन्धिक्कमो

३४. आशुक्खयेन, कम्मक्खयेन, उभयक्खयेन, उपच्छेदक-
कम्मुना चेति चतुधा मरणपत्ति नाम ।

उपच्छेदककम्मुना ति दूतिमार-कलादुराजानं* विय तं सगं
येव ठना चावनसमत्थेन कम्मुना ।

३५. तथा च मरन्तानं पन मरणकालं यथारहं अभिमुखी-
भूतं भवन्तरे पटिसन्धिजनकं कम्मं वा, तंकम्मकरणकाले
रूपादिकमुपलङ्गपुञ्चमुपकरणभूतञ्च कम्मनिमित्तं वा, अनन्तर-
मुपप्लवमानभवे उपलब्धितत्त्वं उपभोगभूतञ्च गतिनिमित्तं वा
कम्मवलेन दृष्टं द्वारानं अव्यक्तरस्मिं पच्छुपट्टाति । ततो
परं तमेव तथापट्टितं आरम्भणं आरम्भ विपद्यमानकम्मानु-
रूपं परिमुद्धमुपक्षिलिट्ठं वा उपलब्धितच्चभवानुरूपं तत्थो-
णतं च चित्तसन्तानं अभिगृहं पवत्तति यादुल्लेन । तमेव वा
पन जनकभूतं कम्ममभिनवकरणवसेन द्वारपत्तं होति ।

कम्मं ति यं किञ्चि कुन्तादुल्लेनं । रूपादिकं ति रूपादिका-
रम्भणेषु यं किञ्चि । उपलङ्गपुञ्चं ति पुञ्चे कम्मकरणकाले तत्त्वं ।

उपकरणभूतं ति तस्स कम्मस्स उपकारकं । कम्मनिमित्तं ति तस्मिं कम्मे निमित्तभूतं यं किञ्चि । यथा अकुसलकम्मे उपकरणभूतं सत्थं, येय्यमण्डं ति एवमादि, कुसलकम्मे चीवरदानादिकाले दिन्नचीवरादि । उल्लङ्घिमन्त्रं ति निरयादिषु अग्निजालादिक । उपभोगभूतं ति सग्गे नन्दनवनादिक उपभोगसाधनं । एत उभयमपि गतिनिमित्तं नाम । छुन्नं द्वारानं ति पञ्चद्वारान मनोद्वारस्स च अञ्जतरस्मिं द्वारे । विपद्यमानकम्मानुरूपं ति यदा विपद्यमान-कम्म कुसलं, तदा परिसुद्धं, यदा अकुसलं तदा उपक्किलिट्ठं । तत्थो-णुत्तं वा ति तस्मिं आरम्भणे ओणम्मन्मेव । अभिण्हं ति पुनपुन । उपब्बेदककम्मेन ये त खणं येव मरन्ति, तेस एसा अभिण्हपवति नत्थि, तस्मा चाहुल्लेना ति आह । तमेव य पुब्बे कत पटिसन्धि-जनकभूत कम्म तादिसमेव पद्यासन्नमरणकाले पुनकरणवसेन द्वाररत्तं द्वारे उपट्ठितं होति ।

३६. पद्यासन्नमरणस्स तस्स वीथिचित्तायमाने भवह-
वलये वा चउत्तवसेन पद्युपन्नभवपरियोसानभूतं चुतिचित्त-
मुपपजित्वा निरुज्झति । तस्मिं निरुद्धावसाने तस्सानन्तर-
मेव तथागहितं आरम्भणमारम्भं सुवत्थुकं, अवत्थुकमेव
वा यथारहं अविज्झानुसयपरिक्खित्तेन तएहानुसयमूलकेन
सङ्गारेन जनियमानं सम्पयुत्तेहि परिगएहमानं सहजातान-
मधिट्ठानभावेन पुष्पङ्गमंभूतं भवन्तरपटिसन्धानवसेन पटि-
सन्धिसङ्घातं मान्मं उपपज्जमानमेव पटिट्ठाति भवन्तरं ।

वीथिचित्तावसाने ति, कामावचरभवतो चवित्वा तत्येव उप्पज-
मानानं तदारम्माणवसाने जवनावसाने वा, रूपारूपभवेसु उप्पजमानानं
जवनावसाने व । सचे वीथिचित्ततो परं एकद्विखणायु अवसिट्ठं
होति, तदा भवङ्गकखये चुतिचित्तं उप्पज्जित्वा निरुज्झति ।
सचत्थुकं ति वत्थुना वा वत्थूहि वा सह । गव्वसेय्यकानं पटिसन्धि-
विज्झाणं हृदयवत्थुना सह उप्पजति । तावतिसादिकामावचरदेवानं,
ओपपातिकापायिकानं, संसेदजानञ्च पटिसन्धिया सह छ पि वत्थूनि
उप्पजन्ति, रूपावचरानं चक्खुसोतहृदयवत्थूनि [६।२४, २८] ।
अरूपभवे पन अवत्थुका एव पटिसन्धि, तस्मा अवत्थुकमेव वा
ति वुत्तं । अविज्जानुसयपरिक्खित्तेन अविज्जानुसयपरिवारितेन
तरहानुसयमूलकेन सहारेन कम्मुना । इमानि द्वे वट्टदुक्खस्स
मूलानि [८।९] । सम्पयुत्तेहि चेतसिकेहि, तीहि खन्वेहि ।
सहजातानं ति कामरूपभवेसु नामरूपानं, अरूपभवे तिरणं खन्धानं ।

३७. मरणासन्नवीथियं पनेत्थ मन्दप्पवत्तानि पञ्चेव
जवनानि पाटिकद्धितव्वानि । तस्मा यदा पञ्चुप्पन्नारम्माणेसु
आपाथमागतेसु धरन्तेस्वेव मरणं होति, तदा पटिसन्धि-
भवद्धानस्मि पञ्चुप्पन्नारम्माणता लब्धती ति कत्वा कामावचर-
पटिसन्धिया छद्धारगहितं कम्मनिमित्तं गतिनिमित्तञ्च
पञ्चुप्पन्नमनीतमारम्माणं* उपलब्धति. कम्मं पन अतीतमेव,

तच्च मनोद्वारगहितं । तानि पन सञ्चानि पि परित्तधम्म-
भूतानेव आरम्भणानि ।

सचे मरणासन्नकाले पञ्चदारे अतिमहन्त आरम्भण आपाथ-
मागच्छति, एक अतीतभवङ्ग, द्वे भवङ्गचलनानि, पञ्चद्वारावजन, पञ्च-
विञ्जारेणु एक विञ्जारेण, सम्पटिच्छन्न, सन्तीरण, वोट्टपन, पञ्च जवनानि,
द्वे तदारम्भणानी ति पन्नरसच्चित्तकखणेषु वीतिवत्तेसु सोऽसमे चुति,
सत्तरसमे च पटिसन्धि होति । एव पटिसन्धिया पञ्चुप्पन्नारम्भणता
लभति । तस्मि येवारम्भणे यदि जवनावसाने चुति होति, तदा
पटिसन्धिया, ततो परञ्च द्विन्न भवङ्गान पञ्चुप्पन्नारम्भणता लभति* ।
यदा पन कम्मनिमित्त गतिनिमित्तञ्च अतीत होति, तदा तेषु अतीता-
रम्भणता लभति । तानि पन सञ्चानि ति कम्मनिमित्तं, गति-
निमित्त, कम्मञ्च । परित्तधम्मभूतानेवा ति कामावचरानेव ।

३८. रुपायचरपटिसन्धिया पन पञ्जत्तिभूतं कम्मनिमित्त-
मंगारम्भणं होति । तथा आरुपपटिसन्धिया च महग्गतभूतं
पञ्जत्तिभूतञ्च कम्मनिमित्तमेव यथारहं आरम्भणं होति ।
असञ्जसत्तानं पन जीवितनयकमेव पटिसन्धिभावेन पति-
ट्ठाति । तस्मा ते रूपपटिसन्धिका नाम । अरुपा अरूप
पटिसन्धिका । सेसां रूपारूपपटिसन्धिका ।

पञ्जत्तिभूतं ति, पञ्जत्ति सन्धविनिम्मुत्तो एको घम्मो, यस्त यसेन
अत्या भायन्ति । सा च कालविमुक्ता । तस्मा निहेसो अट्टमपरिच्छेदे

* एतत् चतुत्परिच्छेदे दीहिता पञ्चद्वारबीधि ओलोकेतव्वा [४८] ।

ददृब्धो [८।३३-३६] । रूपावचरज्झानानं कसिणादीनि आरम्म-
णानि, तानि च पञ्जत्तिमत्तानेव । पुब्बे परिकम्मकरणकाले तानि
रूपारम्मणादीनि हुत्वा पि उग्गाहनिमित्तकाले पञ्जत्तिधम्मानी भवन्ति
[९।१७-१८] । “आरुप्पेसु दुतियचतुत्थानि महग्गतारम्मणानी” ति
[३।२२] पुब्बे वुत्तमेव । इतरानि द्वे पञ्जत्तारम्मणानि । तस्मा
महग्गतभूतं पञ्जत्तिभूतञ्चा ति वुत्तं । वण्णो, गन्धो, रसो.
ओजा, चत्तारि च महाभूतानी ति अट्ठविधं अविनिग्गभोगरूपं [६।८] ।
तं जीवितिन्द्रियेन सद्धिं जीचित्तनवकं ति वुच्चति । सेसा ति कामा-
वचररूपावचरा । रूपारूपपटिसन्धिका ति नामरूपपटिसन्धिका, येसं
सवत्थुका पटिसन्धि, ते । पटिसन्धिवण्णना विमुद्धिमग्गे [१७।१३४-१६०]
आगतनयेनापि वेदितव्या ।

३६. आरुप्पचुतिया होन्ति हेट्ठिमारुप्पवज्जिता ।

परमारुप्पसन्धी च तथा कामतिहेतुका ॥

रूपावचरचुतिया अहेतुरहिता सियुं ।

सन्धा कामतिहेतुम्हा कामेस्येव पनेतरा ॥

आरुप्पचुतिया ति. अरूपावचरानं चुतितो हेट्ठिमारुप्पानि वज्जित्वा
परमा उपरिमेसु आरुप्पेसु पटिसन्धियो ङ्गन्ति, पुरिमानी आकासा-
नञ्चायतनादीनि आरम्मणानि अतिकमित्वा व उपरिमानि सम्पज्जन्ति ।
तस्मा उपरिमे अरूपभवे उप्पन्ना देवा न तानि पुनरागच्छन्ति । यदा
पन पमाददोसेन ज्ञानभावनं छद्दन्ति, तदा चुता कामावचरतिहेतुक-
पटिसन्धिया . कामलोके उप्पज्जन्ति । रूपावचरा देवा द्वे अहेतुक-

पटिसन्धियो वज्जेत्वा यथासम्भवं इतरा सत्तरस पटिसन्धियो पाप्नुण्ति ।
 तिहेतुककामावचरानपन चुतितो सम्भा पि पटिसन्धियो सम्भवन्ति । इतरेस
 द्विहेतुकानं अहेतुकानञ्च चुतितो कामवचरलोके येव पटिसन्धि होति ।
 एयं तेसं दस पटिसन्धियो सम्भवन्ति ।

अयमेत्थ चुतिपटिसन्धिकम्पो ।

पटिसन्धिचुतिपरिवत्तनं

४०. इध्वेयं गहितपटिसन्धिकानं पन पटिसन्धिनिरौघा-
 नन्तरतो पभुति नमेवारम्मणमारम्म तदेव चित्तं याय चुति-
 चित्तुप्पादा असति घोधिचित्तुप्पादे भयहस अङ्गभायेन मघङ्ग-
 मन्ततिसङ्घातं मानमं अश्लोद्धिप्रं नदोसोतो धिय पवत्तति,
 पणियोसाने च चयनवसेन चुतिचित्तं हत्था निरुज्झति । ततो
 परञ्च पटिसन्धादयो रथचक्रमिथ यथाक्रमं एगमेव परि-
 यत्तन्ता पवत्तन्ति ।

भयङ्गसन्ततीति भयङ्गचित्तरम्भरा । अश्लोद्धिप्रंति उन्धेदरद्वितं ।

४१. पटिसन्धिमयङ्गकीधियो चुनि चेह तथा भयन्तरे ।

पुन सन्धिमयङ्गमिथयं परियत्तति विससन्तति ॥

पटिसंसाय पनेतमद्भुयं

अधिगन्था पदमच्चुतं बुधा ।

सुममुच्छिन्नसिनेहपण्थना

सममेवमन्ति विराय सुप्पना ॥

एतं परित्तमानं भवचक्रसङ्घातं चित्तसन्तानं श्रद्धुं अनिच्छंति
पटिसङ्घाय ज्ञत्वा, अच्युतं पदं निर्व्वानं चतुमगग्राणेन अधिगन्त्वा
सच्छिक्त्वा सुव्रता बुधा पण्डिता अरिया सिनेहवन्धनानि सुसमुच्छि-
न्नानि क्त्वा चिराय समं सन्ति एस्सन्ति गमिस्सन्ति, अनुपादिसेस-
निर्व्वानधातुया परिनिर्व्वायिस्सन्तीति अत्थो ।

• इति अभिधम्मत्थसङ्गहे वीथिमुत्तसङ्गहविभागो नाम
पञ्चमो परिच्छेदो ।

छटो परिच्छेदो रूपसङ्ग्रहविभागो

१ एत्तायता विमत्ता हि मध्यमेदप्पवत्तिता ।

चित्तचेतसिका धम्मा रूप दानि पवुञ्चति ॥

हि यस्मा कारणा पमेदेहि च (वीथिय पटिसन्धियञ्च) पवत्तिया च सह चित्तचेतसिका धम्मा एत्तायता आ पञ्चमपरिच्छेदा त्रिभक्ता विमजित्वा दस्सिता, तस्मा इदानी रूप रूपसङ्ग्रहविभागो पवुञ्चति ।

२ समुद्देसा विमाणा च समुट्टाना फलापता ।

पप्रत्तिकमतो चेति पञ्चधा तस्य सङ्गहो ॥

समुद्देसा नि रूपानं सङ्क्षेपेन उद्देसता [६।३-६] । त्रिमाणा ति तत्र एकविधादिविभागतो [६।७-९] । कम्मादीनि यानि चत्तार रूप समुट्टानानि, ततो समुट्टानतो [६।१०-१६] । फलापतो ति रूपान विभिन्नरासीकरणतो [६।१७-२३] । पप्रत्तिकमतो ति भवकाल सत्तमेदेन रूपान उपप्रत्तिकमतो [६।२४-२९] ।

• रूपसमुद्देशा

३ घत्तारि महामूतानि चतुश्रय महामूतान उपादाय रूप ति द्रुविधम्पेतं रूप एकादमधिघेन सङ्गहं गच्छति ।

पथयी, आशा, तेजो, वायू ति इमानि चत्तारि महामूतानि । तेषु उपादाय तानि निम्माय य रूपं । तिसुट्टमगा रापनिदेमे

आगताय [१।३४-८०] रूपवर्णनाय सद्धिं पठितो अयं विभागो
नुपठितो भविस्सति ।

४. कथं ? पथवीधातु, आपोधातु, तेजोधातु, वायोधातु,
भूतरूपं नाम । चक्षु, सोतं, घ्रानं, जिह्वा, कायो, पसाद-
रूपं नाम । रूपं, गन्धो, रसो, आपोधातुवर्जितं
भूततयसहार्तं फोट्ट्वं, गोचररूपं नाम । इत्थत्तं, पुरिसत्तं,
भावरूपं नाम । हृदयवत्थु, हृदयरूपं नाम । जीवतिन्द्रियं,
जीवितरूपं नाम । कयलीकारो आहारो, आहाररूपं नाम ।
इति च अट्टारसविधम्पेतं रूपं, लभावरूपं, सलक्षणरूपं,
निष्फन्नरूपं, रूपरूपं, सम्ममनरूपं ति च सङ्गहं गच्छति ।

. कथं ति, तं एकादसविधं कथं होती ति दत्तेति । पसादेति
रुग्नं पसन्नता, रूपसदादीनं दस्सनसवनादिसमत्थता ति वुत्तं होति ।
चक्ष्वादीनं पञ्चन्नं अविकलिन्द्रियानं समञ्जा एत्ता । आपोधातुवर्जितं
ति. यथा, रूपायतनं. सदायतनं, गन्धायतनं. रसायतनं ति इमानि चत्वारि
आयतनानि चतुन्नं महाभूतानं उपादाय जायन्ति, न तथा फोट्ट्वायतनं ।
आपोधातुयं फस्सो नसिय, पथवीधातुयं तेजोधातुयं वायोधातुयञ्च ना
फस्सो. तदेव फोट्ट्वायतनं ति मञ्जन्ति आभिधम्मिका । तेन नयेन तं

विकारादिवसेन विजमान, सभावेनेव विजमान रूप । उप्पादादीहि लक्खणेहि [६।५] सहित सलक्खणं । कम्मचित्तोत्तुआदारेहि पच्चयेहि निष्पादित निष्फञ्जरूपं । सीतादीहि रुप्पति (रूप विमोहने, दिवादिगणधातु), विकारमापजती ति रूपं । रूपञ्च त रूपञ्चा ति रूपरूपं, विकारसभाव रूप ति युत्त होति । अनिच्च दुक्खमनत्ता ति लक्खणत्तय आरोपेत्वा सम्मसितु युत्त रूप सम्मसनरूपं ।

५ आकासधातु, परिच्छेदरूप नाम । कायविज्झत्ति, वचीविज्झत्ति, विज्झत्तिरूपं नाम । रूपस्स लहुता, मुदुता कम्मज्जता, विज्झत्तिद्वयं, विकाररूपं नाम । रूपस्स उपचयो, सन्तति, जरता, अनिच्चता, लक्खणरूप नाम । जातिरूपमेव पनेत्थ उपचयसन्ततिनामेन पवुच्चती ति । एकादसविधम्पेत रूपं अट्टवीसतिविधं होति सरूपयसेन ।

आकासधातु न चत्तारि महाभूतानि विय निष्फञ्जरूपे सङ्गहति । अय रूपान परिच्छेददस्सनमत्तेनेव आयति, तस्मा परिच्छेदरूपं ति युच्चति । कायविज्झत्ति वचीविज्झत्ति च हेट्ठा युत्तनयेनेव वेदितग्वा [५।२१-२२] । लहुभावो, अदन्धभावो लहुता । मुदुभावो अयद भावो मुदुता । कम्मे साधु (कर्मणि साधु) कम्मज्ज, तस्स भावो कम्मज्जता । एता तिस्रो अज्जमज्ज न विज्जहन्ति [वि १।४।६४-६५] । उपचयो ति रूपान एकीभावेन उप्पादो । सन्तती ति रूपपरम्परा । जरता ति रूपानं परिपाको । अनिच्चता ति तेण भेदो [वि १।४।६६-६६] । जातिरूपमेवा ति उप्पादरूपमेव ।

जाति उप्पादो, जरता ढिति, अनिचता भङ्गो ति इमानि सङ्गतस्स तीणि लक्खणानि । यथाह—“तीणिमानि भिन्नखवे सङ्गतस्स सङ्गतलक्खणानि । कतमानि तीणि ? उप्पादो पब्बायति, वयो पब्बायति, ठितस्स अब्जयत्तं पब्बायती” ति [अंगुत्तर १।१९२] । एत्थ, वयो ति अनिचता, ठितस्स अब्जयत्तं ति जरता वेदित्वा । सरूपवसेना ति सकसकभाववसेन ।

६. कथं ?

भूतप्पत्तादविसया भावो हृदयमिच्चपि ।

जीविताहाररूपेहि अट्टारसविधं तथा ॥

परिच्छेदो च विज्जन्ति विकारो लक्खणं ति च ।

अनिष्फला दस चेति अट्टवीसविधं भवे ॥

कथं ति तं एकादसविधं अट्टवीसतिविधं कथं होती ति कथेति । चत्तारिं महाभूतानि, पञ्च पप्पादा. चत्तारो विसया गोचरत्वं (कोट्टब्धं तीदि महाभूतेदि सङ्गहितमेव), इत्थत्तं पुरिसत्तं ति द्वे भावरूपानि, हृदयवत्थु, जीवितिन्द्रियं. कबलीकारो आहारो चा ति इमानि अट्टारस निष्कसरूपानि । परिच्छेदरूपं, द्वे विज्जन्तियो, तीणि विचाररूपानि, चत्तारि च लक्खणरूपानी ति दस अनिष्फलरूपानि । एते अट्टवीसतिविधं रूपं वेदितव्यं ।

अयमेत्थ रूपममुदेसो ।

स्वतिमागो

७. नय्यञ्ज पनेतं रूपं अदेनुपं, सप्पभयं, नासयं, सत्ततं, लोकियं. कामात्तजरं, अनारम्भणं. सप्पयान्तप्पमेया

ति एकविधमपि अज्झत्तिकवाहिरादिवसेन घट्टुधा भेदं गच्छति ।

इदानीं रूपस्स विभागं दस्सेति । तयो अकुसलहेतु, तयो कुसला व्याकतहेतु ति [३।५-८] इमेसु एको पि रूपेण सम्पयोगं न गच्छति, तस्मा रूपं अहेतुकं ति बुध्यति । कम्मादिपचयेहि उपादितत्ता सप्पञ्चय । आसवान् आरम्भणभूतत्ता सासयं, पचयेहि अभिसङ्गतत्ता सङ्गतं, लोक्कियं यं लोकुत्तरं न भवति । ब्रह्मलोके यं रूपं तस्मिं कामाघचरं त्वेव बुध्यति । नत्थि आरम्भणं यस्सा ति अनारम्भणं, यं चित्तचेतसिकान् आरम्भणं होति, यस्स पणं चित्तचेतसिका अनारम्भणा एव, तस्मा अनारम्भणं । अप्पहातब्धं ति "नेव दस्सनेन न भावनायं पहातब्धं" ति [घम्मसङ्गहि ५।८४] बुत्तनयेन अप्पहातब्धमेव । यथा हि वेत्ति तित्थिया अतानं पकिततो मोचेतुकामा अत्तकिलमथानुयोगसङ्गातेन अनेकविधेन तपमा रूपप्पहातानायं वायमन्ति, एव वायमित्त्वा पहातुं न युत्तं । "रूपे लो राध-यो छन्दो, यो रागो, या नन्दी, या तण्हा, तं पजह्म, एव, तं रूपं पहीनं भविरस्सती" ति [सुयुत्त ३।२३६] इमिना नयेन पणं तस्मिं छन्दरागप्पहातानेन पहातब्धं । एवसद्दो अहेतुकमेवाति आदिना नयेन सम्बन्धेहि योजेतब्धो ।

८. कथं ? पमादसङ्गातं पञ्चविधमपि अज्झत्तिकरूपं नाम, इतरं वाहिररूपं । पमादद्वयसङ्गातं छविषमपि घट्ठुरूपं नाम, इतरं अघट्ठुरूपं । पमादविघ्नप्रतिमङ्गातं सत्तविधमपि द्वाररूपं नाम, इतरं अद्वाररूपं । पमाद-भाय-

जीवितसङ्घातं अट्टविधमपि इन्द्रियरूपं नाम, इतरं अतिन्द्रिय-
रूपं । पसाद-विसयसङ्घातं द्वादसविधमपि आकारिकरूपं
सन्तिकेरूपं सप्पट्ठिग्ररूपञ्च, इतरं सुखमरूपं दूररूपं
अप्पट्ठिग्ररूपञ्च । कम्मजं उपादिगणरूपं, इतरं अनुपादिगण-
रूपं । रूपायतनं सन्निदस्सनरूपं, इतरं अनिदस्सनरूपं ।
चक्खादिद्वयं असम्पत्तवसेन, घानादित्तयं सम्पत्तवसेना ति-
पञ्चविधमपि गोचरगगाहिकरूपं, इतरं अगोचरगगाहिकरूपं ।
त्रणो, गन्धो, रसो, ओजा, भूतचतुक्कञ्चेति अट्टविधमपि
अविनिव्भोगरूपं, इतरं विनिव्भोगरूपं ।

कथं ति, तं अङ्गत्तिकीदिवसेन बहुधामेदं कथं गच्छति ! पञ्च
पसादा एव चक्खुद्वारादीनि पञ्च द्वारानि, कायविब्भत्ति कायद्वारं, वर्त्ता-
विब्भत्ति वर्त्ताद्वारं, एवं सत्तविधं द्वाररूपं । मनोद्वारं अरूपमेव ।
पसादविसयसङ्घातं ति, पञ्चविधं पसादरूपं, रूप-सद-गन्ध रसायतनानि,
पथवीधातु तेजोधातु वायोधातु ति, (इदं तिविधं फोट्टव्यायतनं)
सत्तविधं विसयरूपञ्चेति द्वादसविधं । पञ्च पसादा सत्त विसया च
अब्भमब्भं घट्टन्ति, तेन च घट्टनेन ओळारिका पाकटा होन्ति, तस्मा
इदं रूपं ओळारिकं ति वुत्तं । पाकटत्ता एव सन्तिकेरूपं ।
पट्ठो ति घट्टनं, तं एतस्स अत्थी ति सप्पट्ठिग्ररूपं । इतरं ति
सोळसविधं । उपादिगणरूपं ति पुब्बे कतकम्मुना उप्पादितं । इतरं
ति चित्त-उतु-आहारसमुत्थानरूपं । यं दस्सनेन जातव्यं, तं सन्ति-
दस्सनं, तं रूपायतनमेव । इतरं ति रूपायतनवज्जितं तेवीरतिविधं ।

चक्षु-स्रोतानि असम्पत्तविसयग्गाहकानि, अद्यासन्नरूपसदान् सम्मा गहणं कातुं न सक्कोन्ति, तस्मा असम्पत्तवसेना ति वुत्त । घानादि-
त्तयं पन सम्पत्तविसयग्गाहकमेव [वि १४।४६] । गोचरग्गाहिक्कं
ति विसयग्गाहिक्कं । ओजा ति (ओजस्) आहाररूपमेव, त बल-
मुप्पादेति, तस्मा ओजा ति उच्चति । य विनिब्भुजितुं नाना कातुं
न सक्का त अविनिब्भोगरूपं । सन्वेसु निष्पन्नरूपेषु इदं अट्टविधमि-
एकट्टमेव सविजति ।

६ इच्छेत्तमट्टधीसतिविधमि च चिच्चखण्णा ।

अज्झत्तिकदिभेदेन विभजन्ति यथारह ॥

चिच्चखण्णा ति पुण्डिताभिधम्मिका । त हि अट्टधीसतिविधं
रूपं धम्मसङ्गणियं रूपकण्ठे एकविधं आदिं क्त्वा एकादसविधं
परिचरन्ति विभजन्ति ।

अयमेत्थं रूपविभागो ।

रूपसमुद्धानानि

१०. कम्मं, चित्तं, उतु, आहारो चेति चत्तारि रूप-
समुद्धानानि नाम ।

रूपसमुद्धानानी ति रूपस्त उप्पादकानि, यतो रूपं समुद्भाति ।

११. तत्थ, कामावचरं रूपावचरञ्चेति पञ्चधासति
विधमि वुसल्लानुसल्लकम्मममिसत्ततं अज्झत्तिकसन्ताने कम्म-
समुद्धानरूपं पटिसन्धिमुपादाय खण्णे खण्णे समुद्भापेति ।

अभिसङ्गतं ति पुञ्वस्मि भवे अभितो सुट्टु, विसेसतो च कतं ।
अञ्भक्तिकसन्ताने ति येन तं कम्मं कतं तस्सेव सरीरसन्ताने ।

१२. अरूपविपाक-द्विपञ्चविज्जाणवज्जितं पञ्चसत्तति-
विधम्मि चित्तं चित्तसमुद्धानरूपं पठमभवङ्गमुपादाय जायन्तमेव
समुद्दापेति । तत्थ अप्पनाजवनं इरियापथम्मि सन्नामेति ।
चोदुपन-कामावचरजवनानिञ्जा पन विज्जत्तिम्मि समुद्दा-
पेन्ति । सोमनस्सजवनानि पनेत्थ तेरस्स हसनम्मि जनेन्ति ।

जायन्तमेवा ति उप्पादक्खणे वेव । इरियापथम्मि सन्नामेती-
ति, चङ्कमो सयनं ठानं निसजा ति इमे चत्तारो इरियापथे सन्धारेति,
परिवत्तेतुं न देति । समाधिलाभी पुग्गलो तेन समाधिवलेन यं किञ्चि
इरियापथं यथिच्छित्तकालं पवत्तेतुं समत्थो होति, तं सन्धाय इदं वुत्तं ।
चोदुपनं, कामावचरजवनानि, अभिञ्जाचित्तञ्च कायविज्जत्तिं वचीविज्ज-
त्तिञ्च यथासम्भवं समुद्दापेन्ति, तस्मा विज्जत्तिम्पी ति वुत्तं । एत्था
ति कामावचरजवनेसु, चत्तारि लोभमूलानि, चत्तारि कामावचरकुसलानि,
चत्तारि क्रियानि, एकं हसितुप्पादं ति तेरस्स जवनचित्तानि ।

१३. सीतुण्होतुसमञ्जाता तेजोधानु ठित्तिप्पत्ता व
उतुसमुद्धानरूपं अञ्भक्तञ्च वहिद्धा च यथारहं समुद्दापेति ।

सीतञ्च उरहंञ्चा ति एवं समञ्जाता लोकसम्मता तेजोधानु ।
ठित्तिप्पत्ता वा ति ठित्तिक्खणे वेव, न उप्पादक्खणे । अञ्भक्तं
अञ्भक्तिकसन्ताने, वहिद्धा ओसधिरुक्खादिनु ।

१४. ओजासद्वातो आहारो आहारसमुद्धानरूपं अज्जो-
हरणकाले ठानपत्तो व समुद्घापेति ।

ठानपत्तो वा ति ठित्तिप्पत्तो एव [त्रि २०।३७] ।

१५. तत्थ हृदय-इन्द्रियरूपानि कम्मज्जानेय । विञ्जत्ति-
द्वयं चित्तजमेव । सद्दो चित्तोतुजो । लहुतादित्तयं उतु-
चित्ताहारेहि सम्भोति । अविनिब्भोगरूपानि चेव आकास-
धातु च चतुहि सम्भूतानि । लक्खणरूपानि न कुतोचि जायन्ति ।

१६ अट्टारस पन्नरस तेरस द्वादसा ति च ।

कम्मचित्तोतुकाहारजानि होन्ति यथाक्रमं ॥

जायमानादिरूपानं सभावत्ता हि केवलं ।

लक्खणानि न जायन्ति केहिचो ति पकासितं ॥

हृदयवत्यु, अट्ट इन्द्रियरूपानि, अट्ट अविनिब्भोगरूपानि, आकासधातु
नि इमानि अट्टारस रूपानि कम्मसमुद्धानानि । विञ्जत्तिद्वयं, सद्दो,
लहुता, मुदुता, कम्मज्जता, अविनिब्भोगरूपानि, आकासधातु ति इमानि
पन्नरस चित्तसमुद्धानानि । सद्दो, लहुतादित्तय, अविनिब्भोगरूपानि,
आकासधातु ति इमानि तेरस उतुसमुद्धानानि । लहुतादित्तय, अवि-
निब्भोगरूपानि, आकासधातु ति इमानि द्वादस आहारसमुद्धानानि
रूपानि यथाक्रमं वेदितव्यानि । जायमानादिरूपानं ति उप्पादट्ठित्ति-
भन्नज्जानं रूपानं केवलं सभावमत्तता लक्खणांति केहिचि समु-
द्धानेहि न जायन्ति ।

अपमेत्थ रूपसमुद्धाननयो ।

रूपकलापा

१७. एकुप्पादा एकनिरोधो एकनिस्तया सहवृत्तिनो
एकव्यसति रूपकलापा नाम ।

एकतो उप्पादो येसं ते एकुप्पादा । एकतो निरोधो येसं ते
एकनिरोधा । एको व निस्तयो येनं ते एकनिस्तया । सदैव
वृत्ति येनं ते सहवृत्तिनो ।

१८. तत्थ जीवितं अविनिष्मोगरूपञ्च चक्खुना सह
चक्खुदसकं ति पवुच्चति, तथा सोतादीहि सद्धिं सोतदसकं,
आनदसकं, जिह्वादसकं, कायदसकं, इत्थिभावदसकं, पुम्भावं-
दसकं, वन्थुदसकञ्चेति यथाकमं योजेतथं । अविनिष्मोग-
रूपमेव जीवितेन सह जीवितनवकं ति पवुच्चति । इमे नव
कम्मसमुद्धानकलापा ।

जीवितं ति जीवितिन्द्रियं । चक्खुना सहा ति चक्खुप्पसादेन
सहि । एवं इतरानि पि योजेतन्यानि ।

२०. सुद्धट्ठकं, सद्दनवकं, लहुतादेकादसकं, सट्ठलहुतादि-
द्वादसकञ्चेति चत्तारो उतुसमुट्टानकलापा ।

उतु सम्बदा सुद्धट्ठकं समुट्ठापेति, कदाचि सद्दनवकादीनी ति एव
इमे चत्तारो कलापा होन्ति ।

२१. सुद्धट्ठकं, लहुतादेकादसकञ्चेति द्वे आहारसमुट्टान-
कलापा ।

२२. तत्थ, सुद्धट्ठकं सद्दनवकञ्चेति द्वे उतुसमुट्टानकलापा
यहिद्धा पि लभ्भन्ति, अवसेसा पन सम्बे पि अज्झत्तिकमेव ।

तत्था ति एकवीसतिया कलापेषु । द्वे उतुसमुट्टानकलापे उपेत्वा
अवसेसा सम्बे पि एकून्वीसति कलापा अज्झत्तिकमेव लभ्भन्ति ।

२३. कम्मचित्तोतुकाहारसमुट्टाना यथाकमं ।

नव छ चतुरो द्वे ति कलापा एकवीसति ॥

कलापानं परिच्छेदलक्षणत्ता विचक्षणता ।

न कलापङ्गमिच्छाहु आकासं लक्षणानि च ॥

आकासंधातु कलापानं परिच्छेदमत्तत्ता, उपबयो सन्तति जरता
अनिघता ति इमानि चत्तारि रूपानि कलापानं लक्षणमत्तत्ता कलारानं
अङ्गानि न होन्ति ।

अयमेतथ कलापयोजना ।

रूपज्जवत्तिकमो

२४ मय्यानि पि पनेनानि रूपानि कामलोके यथान्दं
अनूनानि पयत्तियं उपलभ्भन्ति । पटिमन्धियं पन संसेद-

जानञ्चैव ओपपातिकानञ्च चक्षु-स्रोत-घान-जिह्वा-काय-
भाव-वत्थुदसकसङ्घातानि सत्त दसकानि पातुभवन्ति उक्त-
वसेन, ओमकवसेन पन चक्षु-स्रोत-घान-भावदसकानि
कदाचि पि न लब्धन्ति । तस्मा तेसं वसेन कलापहानि
चेदितव्या । गन्धसेय्यकसत्तानं पन काय-भाव-वत्थुदसक-
सङ्घातानि तीणि दसकानि पातुभवन्ति । तृथापि भाव-
दसकं कदाचि न लब्धन्ति । ततो परं पवत्तिकाले क्रमेन
चक्षुदसकादीनि च पातुभवन्ति ।

अण्डजा योनि, जलावुजा योनि, संसेदजा योनि, ओपपातिका योनी
ति इमा चतस्रो योनियो मल्लिभमनिकाये महासीहनादमुत्ते वित्तारेन
हुत्ता । ये सत्ता अण्डे जायन्ति, तेनं अण्डजा योनि । जलावु (जरावु)
युञ्जति गन्धवावरणं, तस्मि जातानं जलावुजा योनि । संसेदे पूतिकुणपे
वा पुराणसपिनवनीतादिषु वा जातानं किमीनं योनि संसेदजा योनि ।
ये एवं न जायन्ति उपपज्जेव जायन्ति, तेनं देवानं, ओपपातिकालुरादीनं,
नेरयिकानञ्च ओपपातिका योनि ।

वत्थू ति हृदयवत्थु । ओमकवसेना ति अवकंसतो । केतञ्चि
संसेदजानं ओपपातिकानञ्च, चक्षुदसकादीनि चत्तारि वा, तेनु अञ्ज-
तरानि वा दसकानि न लब्धन्ति । गन्धसेय्यकानं ति जलावुजानं
अण्डजानञ्च ।

२५. इञ्चैवं पट्टिसन्धिमुपादाय कम्मसमुद्धाना, दुतिय-
चित्तमुपादाय चित्तसमुद्धाना, ठितिकालमुपादाय उतुसमुद्धाना,

ओजाकरणमुपादाय आहारसमुद्धाना चेति चतुसमुद्धानरूप
कलापसन्तति कामलोके दीपजाला विय नदीसोतो विय
अ यावतायुकमब्धोच्छिन्नं पवत्तति ।

कम्मसमुद्धाना कलापसन्तती ति सम्बन्धो । ठितिकालं वि
पटिसन्धिया ठितिकाल उपादाय । ओजाय आहाररूपस्स सम्पत्तारण
ओजाकरणं ।

२६. मरणकाले पन चुतिचित्तोपरि-सत्तरसमचित्तस्स
ठितिकालमुपादाय कम्मजरूपानि न उप्पज्जन्ति, पुंरंतर-
मुप्पन्नानि च कम्मजरूपानि चुतिचित्तसमकालमेव पवत्तिस्वा
निरम्भन्ति । ततो परं चित्तजाहारजरूपञ्च बोच्छिज्जति ।
ततो परं उतुसमुद्धानरूपपरम्परा* याव मतकळेवरसत्ताता
पवत्तन्ति ।

बोच्छिज्जती ति उच्छिन्न भवति । याव मतकळेवरसत्ताता
ति याव मतकळेवर ति सद्भा, समज्जा पवत्तति ताव पवत्तन्ति । कळेवरे
भारिते वा कायादीहि सादित्वा विनासं आगदिते वा ता पि बोच्छिज्जन्ति ।

२७ इच्चैवं मतसत्तानं पुनर्देय भवन्तरे ।

पटिसन्धिमुपादाय तथा रूपं पवत्तति ॥

२८. रूपलोके पन घान जिहा-काय-भावदमकानि चैव
आहारजकलापानि च न लभन्ति । तस्मा तेसं पटिसन्धि-
काले चकसुसोतयत्थुयमेन तांणि दमकानि जोधित-

* स्त्री. उतुसमुद्धानरम्परा व मतकळेवर सन्धाय पवत्तन्ति ।

नवकञ्चेति चत्तारो कम्मसमुद्धानकलापा, पवत्तियं चित्तोतु-
समुद्धाना च लब्धन्ति । असञ्जसत्तानं पन चक्खुसोत-
वत्थुसद्धानि पि न लब्धन्ति, तथा सञ्चानि पि चित्तजरूपानि ।
तस्मा तेसं पटिसन्धिकाले जीवितनवकमेव, पवत्तियञ्च
सद्वज्जितं उतुसमुद्धानरूपं अतिरिच्छति* । इच्छेवं कामरूपा-
सञ्चिसंहातेसु तीसु ठानेसु पटिसन्धिपवत्तिवसेन दुविधा
रूपपवत्ति वेदितव्या ।

चक्खुसोतवत्थुसद्धानी ति चक्खुसोतवत्थुदसकानि च सदनव-
कञ्च । अतिरिञ्चती ति अवसिस्सति । तीसु ठानेसु ति तीसु भवेसु ।

२६. अट्टवीसति कामेसु होन्ति तेवीस रुपिसु ।

सत्तरसेवसञ्जीनं अरूपे नत्थि किञ्चि पि ॥

सद्वो विकारो जरता मरणं चोपपत्तियं ।

न लब्धन्ति पवत्ते तु न किञ्चि पि न लब्धन्ति ॥

सञ्चानि पि अट्टवीसति रूपानि कामभवे लब्धन्ति । धान-जिह्वा-
काया, द्वे च भावरूपानी ति पञ्च वर्जत्वा तेवीस रूपावचरभवे लब्धन्ति ।
असञ्जीनं अविनिब्भोगरूपानि अट्ट, जीवितिन्द्रियं, आकासधातु,
लहुतादित्तयं, चत्तारि च लक्खणरूपानी ति सत्तरस रूपानि । अरूपं भवे
किञ्चि पि रूपं नत्थि । विकारो ति पञ्चविधं विकाररूपं । मरणं

ति अनिचता । इमानि अट्ट रूपानि उपपत्तियं पटिसन्धिय न लब्भन्ति ।
पवत्तिय तु किञ्चि न लब्भतीति न । सब्धानि पि रूपानि पवत्तिय
लब्भन्तेव ।

अयमेतथ रूपपवत्तिकमो ।

निब्बानं

३०. निब्बानं पन लोकुत्तरसङ्गातं चतुसङ्गात्राणेन
सञ्चिद्धकातब्धं मग्गफलानमारम्भणभूतं वानसङ्गाताय तगहाय
निक्कज्जन्तत्ता निब्बानं ति पवुच्चति । तदेतं सभावतो एक-
विधमपि, सउपादिसेमनिब्बानधातु अनुपादिसेमनिब्बानधातु
चेति दुविध होति कारणपरियायेन, तथा, सुज्जतं, अनिमित्तं,
अप्पणिहितञ्चेति त्रिविधं होति आकारभेदेन ।

उपादिपति कम्मुना ति उपादि । किं तं ? सङ्घपद्धक । उपादि
एव सेसो उपादिसेसो । तेन उपादिसेसेन सह वत्ततीति सउपादिसेसा ।
सउपादिसेसा च सा निब्बानधातु चा ति सउपादिसेमनिब्बानधातु ।
तेन उपादिसेसेन सह न वत्ततीति अनुपादिसेमनिब्बानधातु ।
पुरिमा दिट्ठममिका, पञ्चिमा सम्परायिका । सङ्घायसेमस्स भावो
अभावो चा ति इमिना कारणपरियायेन । रागदोसमोहेहि मुज्जत्ता
मुज्जं । मुज्जमेव सुज्जतं । रागादिनिमित्ताभावा अनिमित्तं ।
रागादिपणिधिविरहितत्वा अप्पणिहितं । यो हि अनत्तानुपम्मनाय
मग्ग लभति, तस्स मुज्जतो विमोक्खो, यो अनत्तानुपम्मनाय, तस्स

अनिमित्तो विमोक्त्वो, यो च दुक्खानुपस्सनाय तत्स अप्पणिहितो विमोक्त्वो होति । इमेसं आकारानं भेदेन निव्वानम्पि इमानि तीणि नामानि लभती ति ।

३१. पदमच्चुत्तमच्चन्तं असङ्गतमनुत्तरं ।

निव्वानमिति भासन्ति वानमुत्ता महेसयो ॥

वानमुत्ता विगततण्हा महेसयो, चुतिया अभावेन अच्चुत्तं, अच्चन्तं अन्तरहितं, कम्मादीहि असङ्गतत्ता असङ्गतं, अनुत्तरं लोकुत्तर पदं ठानं निव्वानं ति भासन्ति ।

३२. इति चित्तं चेतसिकं रूपं निव्वानमिच्चपि ।

परमत्थं पकासेन्ति चतुधा व तथागता ॥

इति अभिधम्मत्थसङ्गहे रूपसङ्गहविभागो नाम
छट्ठो परिच्छेदो ।

सत्तमो परिच्छेदो समुच्चयसङ्गहविभागो

१. द्वासत्ततिविधा वुत्ता वत्थुधम्मा सलक्खणा ।

तेसं दानि यथायोगं पवक्खामि समुच्चयं ॥

वत्थुधम्मा ति सभावेन विजमाना, अनिप्पन्नरूपवज्जा रूपारूपधम्मा ति अत्थो । ते, चित्त, द्विपञ्जास चेतसिका, निप्पन्नरूपानि अट्टारस, निब्बानं ति द्वासत्तति होन्ति । कथं निब्बानं सलक्खणं ? तस्मिं अनत्तलक्खणमेव । 'सब्बे धम्मा अनत्ता' ति हि वुत्त [धम्मपद २७९] । सन्तिलक्खणमपि च त, तस्मा सलक्खणमेवा ति । एवं सति अनिप्पन्नरूप कस्मा वज्जित ? तस्मिं सलक्खणमेव, धम्मधातुया च सङ्गहितं, सब्बसङ्गहे च आगत । तस्मा द्वासत्ततिविधा ति वचनस्स पयोजनं न दिस्सति । सब्बेसमिं चित्तचेतिसिकान रूपानञ्च निब्बानस्तापि च अयं समुच्चयो ति वेदितव्यो ।

२. अकुसलसङ्गहो, मिस्सकसङ्गहो, बोधिपत्तिखयसङ्गहो, सज्जसङ्गहो चेति समुच्चयसङ्गहो चतुर्विधो वेदितव्यो ।

अकुसलसङ्गहो

३. कथं ? अकुसलसङ्गहे ताव चत्तारो आमया—
कामासवो, भवासवो, दिट्ठासवो, अविज्जासवो ।

इमेसं आसवानं निदेसो धम्मसङ्गणियं [§१०९६-११००, १४४८]
आगतनयेनेव वेदितव्यो ।

४. चत्तारो ओघा—कामोघो, भवोघो, दिट्ठोघो, अवि-
ज्जोघो । [धम्म §११५१, १४८४] ।

५. चत्तारो योगा—कामयोगो, भवयोगो, दिट्ठियोगो,
अविज्जायोगो । [धम्म § ११५१ अ, १४८५] ।

तत्थ, असंभुतेहि द्वारेहि घटच्छिद्देहि उदकं विय सवनतो, निच-
पग्घरणट्टेन संसारदुक्खस्स वा सवनतो आसवा, भवसागरे आकड्ढनट्टेन
दुरुत्तरणट्टेन च ते एव ओघा, आरम्भणवियोगस्स चैव दुक्खवियोगस्स
च अप्पदानतो ते एव योगा ति एवं विमुद्धिमग्गे [२२।५६]
वुत्तनयेन एतेसं अत्थो वेदितव्यो । कामो ति कामतण्हा । भवो ति
भवतण्हा ।

६. चत्तारो गन्था—अभिज्झा कायगन्थो, व्यापादो काय-
गन्थो, सीलव्यतपरामासो कायगन्थो, इदंसच्चाभिनिवेसो
कायगन्थो । [धम्म §११३५ - ११३६, १४७२] ।

संसारवट्टे नामकायस्स रूपकायस्स च गन्धनतो कायगन्था ।
इदमेव सच्चं मोघमब्बं ति एदं अभिनिवेसो इदंसच्चाभिनिवेसो ।

७. चत्तारो उपादाना—कामुपादानं, दिट्ठुपादानं, सील-
वचुपादानं, अत्तवाहुपादानं । [धम्म §१२१३—१२१७, १५३६] ।

विमुद्धिमग्गे पि एतानि वरिण्तानि [१७।२४१] ।

८. छ नीवरणानि—कामच्छन्दनीवरणं, व्यापादनीवरणं, थोनमिद्धनीवरणं, उद्धच्चकुक्कुच्चनीवरणं, विचिकिच्छा-नीवरणं, अविज्जानीवरणं । [धम्म § ११५२-११६२, १४८६] ।

चित्त नीवरन्ति, परियोन्धन्ती ति नीवरणानि । इमेसु पुरि-मानि पञ्च सुत्तेसु आगतानि, सञ्चानि पि अभिधम्मे ।

९. सत्तानुसया—कामरागानुसयो, भवरागानुसयो, पटिघानुसयो, मानानुसयो, दिट्ठानुसयो, विचिकिञ्छानुसयो, अविज्जानुसयो । [विमङ्ग ५१७] ।

• थामगतद्वेन अनुसेन्ती ति अनुसया ।

१०. दस संयोजनानि—कामरागसंयोजनं, रूपराग-संयोजनं, अरूपरागसंयोजनं, पटिघसंयोजनं, मानसंयोजनं, दिट्ठिसंयोजनं, सीलव्यवतपरामाससंयोजनं, विचिकिञ्छा-संयोजनं, उद्धच्चसंयोजनं, अविज्जासंयोजनं सुत्तन्ते [दीघ-निकाय, सङ्गीतिसुत्त] ।

वद्वे संयोजेन्ती ति संयोजनानि ।

११. अपरानि दस संयोजनानि—कामरागसंयोजन, भव-रागसंयोजन, पटिघसंयोजनं, मानसंयोजन, दिट्ठिसंयोजन, सीलव्यवतपरामाससंयोजनं, विचिकिञ्छासंयोजनं, इस्सा-संयोजनं, मच्छरियसंयोजनं, अविज्जासंयोजनं अभिधम्मं [धम्म § १११३-११२३, १४६०] ।

१२. दस किलेसा—लोभो, दोसो, मोहो, मानो, दिट्ठि, विचिकिच्छा, थीनं, उद्धच्चं, अहिरिकं, अनोत्तपं [घम्मा § १२२९-१२३९, १५४८] ।

१३. आसवादिसु पनेत्थ कामभवनामेन तव्वत्थुका तएहा अधिप्पेता । सीलव्वतपरामासो, इदंसच्चाभिनिवेसो, अत्तवादो ति च तथापवत्तं दिट्ठिगतमेव पवुच्चति ।

कामभवनामेना ति कामासवादिना भवासवादिना च नामेन । तव्वत्थुका ति कामवत्थुका भववत्थुका च ।

१४. आसवोघा च योगा च तयो गन्था च वत्थुतो ।

उपादाना दुवे वुत्ता* अट्ठ नीवरणा सियुं ॥

छल्लेवानुसया होन्ति नव संयोजना मता ।

किलेसा दस वुत्तोयं नवधा पापसङ्गहो ॥

कामासव-भवासवा ति एका तएहा व, एवं कामभवोवा कामभवयोगा च । तस्मा ते तयो व होन्ति । गन्थेसु, सीलव्वतपरामासो इदंसच्चाभिनिवेसो ति इमे द्वे दिट्ठि एव, तस्मा ते पि तयो एव । थीनं मिद्धं ति द्वे, उद्धच्चं कुक्कुच्चवेति द्वे ति एवं अट्ठ नीवरणानि होन्ति । कामराग-भवरागानुसया एका तएहा ति कत्वा छ अनुसया । कामरागादयो तएहा व, सीलव्वतपरामासो दिट्ठि येव, तस्मा वीसतिया संयोजनेसु नवेव अवसिस्तन्ति । किलेसेसु पन हापनवड्ढनं नत्थि, तस्मा ते दसेव होन्ति ।

* सी. घम्मा ।

मिस्सकसङ्गहो

१५ मिस्सरुसङ्गहे छु हेतू—लोभो, दोसो, मोहो, अलोभो, अदोसो, अमोहो [३।५] ।

१६ सत्त भानङ्गानि—वितक्को, विचारो, पीति, एकग्गता, सोमनस्सं, दोमनस्सं, उपेक्खा ।

पट्टानट्टकथाय भानपच्चयनिद्देसे वुत्त—“भानङ्गानी ति द्विपञ्च-विज्झाणवज्जेसु सेसचित्तेसु उप्पजानि वितक्कविचारपीतिसोमनस्स-दोमनस्सुपेक्खाचित्तेकग्गतासङ्गातानि सत्त अङ्गानी” ति ।

धम्मसङ्गणियमि पठमपट्ठिसम्पयुत्तचित्तरस्स केट्ठासवारे वुत्त—“चतुरङ्गिक भान होती” ति [५।१९ अ] । तत्थ, वितक्को विचारो दोमनस्स चित्तरस्सेकग्गता ति इमेस चतुन्न अङ्गान वसेन चतुरङ्गिक भान ति वुत्त ।

१७. इादस मग्गङ्गानि—सम्मादिट्ठि, सम्मासङ्कप्पो, सम्मावाचा, सम्माकम्मन्तो, सम्माआजीवो, सम्मावायामो, सम्मासति, सम्मासमाधि, मिच्छादिट्ठि, मिच्छासङ्कप्पो, मिच्छावायामो, मिच्छासमाधि ।

सोमनचित्तेसु ययासम्भव सम्मादिट्ठिआदीनि अट्ट मग्गङ्गानि लब्धन्ति, अकुसलेसु पन उक्कसवसेन चत्तारि येव । वुत्त हेत धम्म-सङ्गणिय पठमाकुसलनिद्देसे—“मिच्छादिट्ठि होति, मिच्छासङ्कप्पो होति, मिच्छावायामो होति, मिच्छासमाधि छेती” ति [३।६५] । एत्थ मिच्छासङ्कप्पवायामसमाधी, वितक्को विरिय चित्तरस्सेग्गता ति इमे अज्ज

समाना चेतसिका, तस्मा परतो, 'मग्नज्ञा नव वस्तुतो' ति वुत्तं [७।२४] ।
तानि हि मिच्छादिद्रिया सह नवेव होन्ति ।

१८. चाचीसति इन्द्रियानि—चक्षुन्द्रियं, श्रोत्रिन्द्रियं,
घ्राणिन्द्रियं, जिह्विन्द्रियं, कायिन्द्रियं, इत्थिन्द्रियं, पुरिसिन्द्रियं,
जीवितिन्द्रियं, मनिन्द्रियं, सुखिन्द्रियं, दुःखिन्द्रियं, सोमन-
स्सिन्द्रियं, दोमनस्सिन्द्रियं, उपेक्खिन्द्रियं, सद्धिन्द्रियं,
चिरियिन्द्रियं, सतिन्द्रियं, समाधिन्द्रियं, पज्जिन्द्रियं,
अनञ्जातञ्जस्सामीतिन्द्रियं, अज्जिन्द्रियं, अञ्जाताविन्द्रियं ।
[विमङ्ग १६२-१६५] ।

चक्षुन्द्रियादीनि पाकटानेव । पुव्वभागे अनञ्जातं अमत्तं पदं
चतुसच्चधम्मं वा जानिस्सामी ति एवं पटिप्पन्नस्स उपपज्जनतो अनञ्जा-
तञ्जस्सामीतिन्द्रियं, आजाननतो अज्जिन्द्रियं, अञ्जाताविनो
चतुसु सच्चेषु निट्ठितत्ताणकिच्चस्स खीणासवस्स उपपज्जनतो अञ्जा-
ताविन्द्रियं ति वेदितव्यं [७।२२] । एतेसं इन्द्रियानं अत्थवरणाना
विमुद्धिमग्गे आगतनयेनापि वेदितव्या [१६।१-१२] ।

१९. नव बलानि—सद्धाबलं, चिरियबलं, सतिबलं,
समाधिबलं, पज्जाबलं, हिरिबलं, ओतप्पबलं, अहिरिकबलं,
अनोत्तप्पबलं ।

एत्थ, चिरियबलं समाधिबलं ति इमानि द्वे अञ्जसमानानि,
कुसलाकुसलाव्याकतेषु संविज्जन्ति । अहिरिकबलं अनोत्तप्पबलं

ति इमानि द्वे अकुसलानेव सङ्गाकुसलसाधारणानि च [२।११] ।
सेसानि सोभनानेव ।

२०. चत्तारो अधिपती—छन्दाधिपति, विरियाधिपति,
चित्ताधिपति, वीमंसाधिपति ।

अधिपतीति इद्विपादा येव [विभङ्ग २१२] । तेषु तयो अञ्ज-
समाना । वीमंसाति पञ्जा । सा सोभना एव ।

२१ चत्तारो आहारा—कबलीकारो आहारो, फस्सो
दुतियो, मनोसञ्चेतना ततिया, विज्जाणं चतुर्थं ।

इमे आहारा मुत्तेसु आगता, अभिधम्मो च यथासम्भव निदिट्ठा ।

२२. इन्द्रियेषु पनेत्थ सोतापत्तिमग्गज्जाणं अनञ्जात
ञ्जहत्तामीतिन्द्रिय, अरहत्तफलज्जाणं अञ्जाताविन्द्रियं, मग्गे
छ ज्जाणानि अञ्जिन्द्रियानीति बुध्यन्ति । जीवितिन्द्रियञ्च
रूपारूपवसेन दुविधं होति ।

२३. पञ्चविज्जाणेषु भानङ्गानि, अविरियेषु बलानि,
अहेतुकेसु मग्गङ्गानि न लब्भन्ति । तथा विचिकिच्छाचित्ते
एकग्गता मग्गिन्द्रियबलभावं न गच्छति । द्विहेतुक तिहेतुक
जवनेस्वेव यथासम्भवं अधिपति एको व लब्भति ।

अविरियेषुति पञ्चद्वारावज्जन द्विपञ्चविज्जाण सम्पटिञ्चन मन्तीरण-
चित्तेसु [२।११-१२] । एकग्गताति अभिमोक्खविरहता दुब्बला
चित्तवृत्तिः । द्विहेतुकनिहेतुकजवनेसुति, द्वे मोमूहचित्तानि

* एत्थ धम्मसङ्गणि [६४२२] ओलोकेतन्वा ।

हसितुष्पादं ति इमानि तीणि चित्तानि वज्जेत्वा सेसेषु द्विपञ्चास-
जवनचित्तेषु । एको व लब्धमती ति, यत्थ छुन्दाधिपति, न तत्थ
इतरे तयो अधिपतिभावेन लब्धमन्ति । एवं सेसा पि योजेतव्वा ।

२४. छु हेतू पञ्च भानङ्गा मग्गङ्गा नव वत्थुतो ।

सोळसिन्द्रियधम्मा च वलधम्मा नवेरिता ॥

चत्तारोधिपती वुत्ता तथाहारा ति सत्तधा ।

कुसळादिसमाक्रिणो वुत्तो मिस्सकसङ्गहो ॥

सोमनस्सं, दोमनस्सं, उपेक्खा ति इमानि तीणि अङ्गानि एका व
वेदना, तस्मा वितक्कविचारपीतिचित्तेग्गतावेदनावसेन पञ्चेव भानङ्गानि
भवन्ति । नव मग्गङ्गानि हेट्ठा वुत्तनयेनेव वेदितव्वानि [७।१७] ।
इन्द्रियेषु सुखदुःखसोमनस्सदोमनस्सुपेक्खिन्द्रियानि वेदनावसेन एको
धम्मो, पञ्चिन्द्रियादीनि चत्तारि एका पञ्चा ति एवं सत्त हापेत्वा,
जीवितिन्द्रियानि रूपारूपवसेन द्वे ति गहेत्वा सोळस इन्द्रियधम्मा
भवन्ति । तथाहारा ति आहारा पि तथेव चत्तारो ।

बोधिपक्खियसङ्गहो

* २५. बोधिपक्खियसङ्गहे चत्तारो मतिपट्टाना—कायानुप-
स्सनासतिपट्टानं, वेदानुपस्सनासतिपट्टानं, चित्तानुपस्सना-
सतिपट्टानं, धम्मानुपस्सनासतिपट्टानं । [विभङ्ग २५७-२७९] ।

२६. चत्तारो सम्मप्पधाना - उप्पन्नानं पापकानं धम्मानं
पहानाय चायामो, अनुप्पन्नानं पापकानं धम्मानं अनुप्पादाय
चायामो, अनुप्पन्नानं कुन्तलानं धम्मानं उप्पादाय चायामो,

७।२६-३०]

अभिवम्मत्थसङ्गहो

उप्पन्नानं कुसलानं धम्मानं भिययोभावाय वायामो ।
[विभङ्ग २७९-२९१] ।

२७ चत्तारो इन्द्रियादा—छिन्द्रिपादो, विरियिन्द्रिपादो,
चित्तिन्द्रिपादो, वीमंसिन्द्रिपादो । [विभङ्ग २९२-३०६] ।

२८. पञ्चिन्द्रियानि—सखिन्द्रियं, विरियिन्द्रियं सतिन्द्रियं,
समाधिन्द्रियं, पञ्चिन्द्रियं ।

इमानि इन्द्रियानि मङ्गीतिसुत्तादिषु अनेकेषु सुत्तेषु आगतानि,
अभिधम्मे बावीसतिया इन्द्रियेषु सङ्गहितानि, धम्मसङ्गणिय कुसला-
कुसलव्याकतचित्तनिर्देसेषु यथासम्भव निदिट्ठानि ।

२९ पञ्च बलानि—सद्दाबलं, विरियबलं, सतिबलं,
समाधिबलं, पञ्जाबल ।

इन्द्रियानेव बलभावेन बलानि । इमानि पि सुत्तेषु आगतानेव ।
अभिधम्मे पि यथासम्भव निदिट्ठानि, हेट्ठा बुत्तेषु च नवसु बलेषु
सङ्गहितानि [७।१९] ।

३०. सत्त बोज्झङ्गा—सतिसम्बोज्झङ्गो, धम्मविचय-
सम्बोज्झङ्गो, विरियसम्बोज्झङ्गो, पीतिसम्बोज्झङ्गो, पस्सद्धि-
सम्बोज्झङ्गो, समाधिसम्बोज्झङ्गो, उपेक्खासम्बोज्झङ्गो ।
[विभङ्ग ३०६-३१६] ।

सम्बोधिं या आणहस अङ्गा ति सम्बोज्झङ्गा । धम्मे विचिनाति,
उपपरिक्खती ति धम्मविचयो, विपस्सनापञ्जा ।

३१. अट्ट मग्गङ्गानि—सम्मादिट्ठि, सम्मासङ्कप्पो. सम्मा-
वाचा, सम्माकम्मन्तो, सम्माआजीवो, सम्मावायामो, सम्मा-
सति, सम्मासमाधि । [विभङ्ग ३१७-३२८] ।

इमानि हेट्ठा आगतानेव [७।१७] ।

३२. एत्थ पन चत्तारो सतिपट्ठाना ति सम्मासति एका
व पवुच्चति, तथा चत्तारो सम्मप्यधाना ति च सम्मावायामो ।

३३. छन्दो चित्तमुपेक्खा च सद्धा पस्सद्धिपीतियो ।

सम्मादिट्ठि च सङ्कप्पो वायामो विरतित्तयं ॥

सम्मासति समार्धी ति चुदसेते सभावतो ।

सत्तत्तिस पभेदेन सत्तथा तत्थ सङ्गहो ॥

विरतित्तयं ति, सम्मावाचा, सम्माकम्मन्तो, सम्माआजीवो च ।

३४. सङ्कप्पपस्सद्धि च पीतुपेक्खा

छन्दो च चित्तं विरतित्तयञ्च ।

नवेकठाना* विरियं नवट्ठ

सती समार्धी चतु पञ्च पञ्जा ।

सद्धा दुट्ठानुत्तमसत्तत्तिस-

धम्मानमेसो† पवरो विभागो ॥

सङ्कप्पो, पस्सद्धि, पीति, उपेक्खा, छन्दो, चित्तं, तिस्सो च विरतियो
ति इमे नव धम्मा एकट्ठाना होन्ति, एकस्मिं येव ठाने आगच्छन्ति ।
चत्तारो सम्मप्यधाना, विरियिद्विपादो. विरियिन्द्रियं, विरियवलं, विरिय-

* म. नवेकट्ठाना । † म. दुट्ठानुत्तम० ।

७३४-३६] अभिधम्मसङ्गह

सम्बोज्झङ्गो, सम्मावायामो ति एव एकमेव विरियं न चट्टानं होति ।
चत्तारो सतिपट्टाना, सतिन्द्रिय, सतिबल, सतिसम्बोज्झङ्गो, सम्मासती ति एव
सति अट्टट्टाना । समाधिन्द्रिय, समाधिबल, समाधिसम्बोज्झङ्गो, सम्मा-
समाधी ति समाधि चतुट्टानो । वीमसिद्धिपादो, पड्डिन्द्रिय, पञ्जाबल,
धम्मविचयसम्बोज्झङ्गो, सम्मादिट्ठी ति एव पञ्जा पञ्चट्टाना । सद्धिन्द्रिय,
सद्धाबल ति सद्धा द्दुट्टाना ति । एव सभावतो सुदसेवेते धम्मा होन्ति ।

३५ सब्बे लोकुत्तरे होन्ति न वा सङ्कप्पपीतियो ।

लोकिये पि यथायोगं छव्विसुद्धिप्पवत्तियं ॥

एते बोधिपक्खिया धम्मा लोकुत्तरे लोकुत्तरचित्तेसु सब्बे होन्ति ।
सङ्कप्प पीतियो पन तत्थ न वा होन्ति । कस्मा ? सङ्कप्पो ति
वित्तको एव, सो च दुतियज्झानिकादिमग्गफलचित्तेसु न लग्भति, एव
पीति चतुत्थपञ्चमज्झानिकेसु । सीलविमुद्धि, चित्तविमुद्धि, दिट्ठि-
विमुद्धि, कङ्खावितरणविमुद्धि, मग्गामग्गआणदस्सनविमुद्धि, पटिपदा-
आणदस्सनविमुद्धि, आणदस्सनविमुद्धी ति सत्त विमुद्धियो [१।२५] ।
तासु पुरिमा छ लोकिया, अन्ते एका लोकुत्तरा । तस्मा लोकिये पी
ति आदि उक्त । लोकियचित्तेसु पि छन्न विमुद्धीन पवत्तिय इमे
बोधिपक्खिया यथायोग लग्भन्ति ।

सब्बसङ्गहो

३६ सब्बसङ्गहे पञ्चखन्धा—रूपखन्धो, वेदनाखन्धो,
सञ्ज्ञाखन्धो, सङ्खारखन्धो, विज्जाराणखन्धो । [विभङ्ग
१-८४] ।

३७. पञ्चुपादानकखन्धो—रूपुपादानकखन्धो वेदनुपादानकखन्धो, सञ्जुपादानकखन्धो, सङ्गारुपादानकखन्धो, विज्ञाणुपादानकखन्धो ।

खन्धानञ्च उपादानकखन्धानञ्च अयं वितेसो—खन्धा ति अरहन्तानं स्त्रीणासवानं खन्धा, येषु उपादानानि पहीनानि । उपादानकखन्धा ति पुथुज्जनानं खन्धा, येषु उपादानानि अप्पहीनानि [वि १४।२१४-२१५] ।

३८. द्वादसायतनानि—चक्खायतनं, सोतायतनं, घानायतनं, जिह्वायतनं, कायायतनं, मनायतनं, रूपायतनं, सद्दायतनं, गन्धायतनं, रसायतनं, फोड्डव्वायतनं, धम्ममायतनं । [विमङ्ग ८५-१०१] ।

विमुद्धिमग्गे आयतनधातुनिद्देसे वुत्तनयेन एतेसं विनिच्छयकथा वेदितव्वा [१५।१-१६] ।

३९. अट्टारस धातुयो—चक्खुधातु, सोतधातु, घानधातु, जिह्वाधातु, कायधातु, रूपधातु, सद्धातु, गन्धधातु, रसधातु, फोड्डव्वधातु, चक्खुविज्ञाणधातु, सोतविज्ञाणधातु, घानविज्ञाणधातु, जिह्वाविज्ञाणधातु, कायविज्ञाणधातु, मनोधातु, धम्मधातु, मनोविज्ञाणधातु । [विमङ्ग १०१-१२७] ।

विमुद्धिमग्गे वुत्तनयेन एतासं वण्णना वेदितव्वा [१५।१८-४३] ।

४०. चत्तारि अरियसच्चानि—दुक्खं अरियसच्चं, दुक्खसमुदयं अरियसच्चं, दुक्खनिरोधं अरियसच्चं, दुक्खनिरोधगामिनीपटिपदा अरियसच्चं । [विमङ्ग १२७-१६१] ।

एतेस विचारकया विमुद्धिमग्गे पि आगता [१६।१३-१०४] ।

४१. एत्थ पन चेतसिक सुखुमरूप-निब्बानवसेन एकून-
सत्तति धम्मा धम्मायतनं धम्मधातू ति च सङ्गं गच्छन्ति ।
मनायतनमेव सत्तविज्जाणधातुवसेन भिज्जति ।

द्विपञ्चास चेतसिका [२।१] । सोळसविध सुखुमरूपं [६।८] ।

सङ्गहगाथ

४२. रूपञ्च वेदना सञ्जा सेसा चेतसिका तथा ।

विज्जाणमिति पञ्चेते पञ्चदखन्धा ति भासिता ॥

पञ्चुपादानखन्धा ति तथा तेभूमका मता ।

भेदाभावेन निब्बानं खन्धसङ्गहनस्सटं ॥

द्वारालम्बनभेदेन भवन्तायतनानि च ।

द्वारालम्बतदुप्पन्नपरियायेन धातुयो ॥

सेसा ति, वेदना सञ्जा ति इमे द्वे वज्जेत्वा सेसा पञ्चास चेतसिका,
सङ्गारखन्धो ति वेदितव्यो । तेभूमका ति कामावचर-रूपावचरा-
रूपावचरा । निब्बानं धम्मायतन-धम्मधातूहि सङ्गहित । तथा
पि त अतीतानागतादिकेन भेदाभावेन खन्धपरियापन्नं न होति ।
खन्धसङ्गहनस्सटं ति खन्धसङ्गहतो विनिम्मुत्त । छिन्नं द्वारानं, छिन्न
आरम्भणानञ्च वसेन द्वादसायतनानि वुत्तानि । द्वारानञ्च आरम्भणानञ्च
तदुप्पन्नविज्जाणानञ्च वसेन अट्ठारस धातुयो वुत्ता ।

४३ दुक्खं तेभूमकं वहं तएहा समुदयो भवे ।

निरोधो नाम निब्बानं मग्गे लोकुत्तरो मतो ॥

मगगयुत्ता फला चेव चतुसच्चविनिस्सटा ।

इति पञ्चप्पभेदेन पवुत्तो सब्बसङ्गहो ॥

तेभूमकं संसारवट्टं दुक्खसच्चं, तण्हा समुदयसच्चं, निब्बानं निरोध-
सच्चं, लोकुत्तरो लोकुत्तरमगगसम्पयुत्तो अट्ठङ्गिको मगगो मगगसच्चं
(दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा) । मगगयुत्ता ति तेन अट्ठङ्गिकेन
मगगेन सम्पयुत्ता फस्सादयो धम्मा । फला ति मगगफलानि । चतु-
सच्चविनिस्सटा ति अट्ठङ्गिकमगगसम्पयुत्ता चेतसिका मगगफलानि च
चतूहि अरियसच्चेहि विनिम्मुत्तानि होन्ति, न तेसु सच्चेसु समोधानं
गच्छन्ति । इति खन्ध-उपादानक्खन्ध-आयतन-धातु-सच्चवसेन पञ्चविधो
सब्बसङ्गहो वेदितव्वो ।

इति अभिधम्मन्थसङ्गहे समुच्चयसङ्गहविभागो नाम
सत्तमो परिच्छेदो ।

अष्टमो परिच्छेदो .

पञ्चयसङ्गहविभागो

१ येस सङ्गतधम्मानं ये धम्मा पञ्चया यथा ।

तं विभागमिहेदानि पक्खखामि यथारहं ॥

इदानीं इह, येस सङ्गतधम्मानं ये सङ्गतासङ्गतधम्मा यथा पञ्चया
होन्ति तथा तमेत विभागं यथारहं पक्खखामीति योजना ।

द्वे पञ्चयनया

२ पटिच्चसमुत्पादनयो पट्टाननयो चेति पञ्चयसङ्गहो
दुविधो वेदितव्यो ।

३ नरथ तंभावभाविभावाकारमत्तोपलक्खितो पटिच्च
समुत्पादनयो । पट्टाननयो एनं आहञ्चपञ्चयद्वितीमारब्धं
पनुच्चति । उभयं एनं वोमिस्सित्वा पपञ्चेन्ति आचरिया ।

तथाति तेषु द्वीषु नयेषु । तेषु भावे एते भवन्तीति तंभाव
भाविनो । तंभावभावीनं भावो अस्थिता । तेनेव आकारेण आकार-
मत्तेन उपलक्खितो विनिच्छितो पटिच्चसमुत्पादनयो । यथाह भगवा—
“तत्र भिक्खवे सुतवा अरियसावको पटिच्चसमुत्पादज्जेव साधुक
योनिस्सो भनसिक्करोति, इति इमस्मिं सति इदं होति, इमस्स उप्पादा इदं
उप्पजातं, इमस्मिं असति इदं न होति, इमस्स निरोधा इदं निरुज्झति,

यदिदं अविज्ञापञ्चया सङ्गारा ऽपे ऽ अविज्ञाय त्वेव असेसविरागनिरोधा
सङ्गारनिरोधो” ति [संयुक्त २।११५] ।

आहञ्चपञ्चयद्विति ति, आहञ्च आहनित्वा सङ्गंसेत्वा वत्तमाना
पञ्चया आहञ्चपञ्चया । यथा उपादारूपं पटिञ्चसमुप्यादो च. एवमयं
समाप्तो वेदितव्यो । तेसं आहञ्चपञ्चयानं ठिति आरब्ध सन्धाय
पट्टाननयो पञ्चति । तत्थ हि पञ्चया पञ्चयुप्पन्ने घंसेत्वा ठिता पञ्च-
युप्पन्नानं कारणं होन्ति, न तु तन्भावभाविभावाकारेण ।

उभयं पन वोमिस्सित्वा पपञ्चेन्ति आचरिया ति इदं बुद्ध-
घोसाचरियं सन्धायाह । तेन हि इदं उभयं विबुद्धिमग्गे पञ्चाभूमि-
निद्वेसे वोमिस्सित्वा पपञ्चितं । बहुवचनं आदरत्थं ।

पटिञ्चसमुप्यादनयो

४. तत्थ अविज्ञापञ्चया सङ्गारा. सङ्गारपञ्चया विज्झाणं,
विज्झाणपञ्चया नामरूपं, नामरूपपञ्चया सळायतनं, सळायतन-
पञ्चया फस्सो, फस्सपञ्चया वेदना, वेदनापञ्चया तण्हा, तण्हा-
पञ्चया उपादानं, उपादानपञ्चया भवो, भवपञ्चया जाति, जाति-
पञ्चया जरामरण-सोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सुपायासा सम्भ-
वन्ति, एवमेतस्स केवलस्स दुक्खक्खन्धस्स समुदयो होती
ति । अयमेत्थ पटिञ्चसमुप्यादनयो ।

अविज्ञापञ्चया सङ्गारा ति एवमादीन पदानं अत्यवर्णना सन्धा-
कारेण विबुद्धिमग्गे [१७।५८-२७२] आगतत्ता इध वित्थारं न करिस्ताम ।

५ तत्थ, तथो अद्धा, द्वादसङ्गानि, वीसताकारा, तिसान्धि, चतुसङ्गेपा, तीणि वट्टानि, द्वे मूलानि च वेदितव्यानि ।

६. कथं ? अविज्जासङ्गारा अतीतो अद्धा, जातिजरामरणं अनागतो अद्धा, मज्जे अट्ट पञ्चुप्पन्नो अद्धा ति तथो अद्धा ।

तत्थ, अद्धा ति काला । अतीतभवे अविज्जानुसयानुवत्तकेहि सङ्गारेहि कतकम्मेन इध पटिसन्धि होति, तस्मा अविज्जा च सङ्गारा च अतीतो अद्धा ति वुत्ता । जातिजरामरणानि आयतिं भविस्सन्ति, तस्मा तानि अनागतो अद्धा ति वुत्तानि । विज्जाणादीनि भवावसानानि अट्ट पञ्चुप्पन्ने भवे पवत्तन्ति, तस्मा तानि पञ्चुप्पन्नो अद्धा ति वुत्तानि [वि १७।२८७] ।

७ अविज्जा, सङ्गारा, विज्जाणं, नामरूपं, सळागृतनं, फस्सो, वेदना, तरुहा, उपादानं, भवो, जाति, जरामरणं ति द्वादसङ्गानि । सोकादिवचनं पनेत्थ निस्सन्दफलनिदस्सनं ।

जरामरण इमस्स भवचक्कस्स निस्सन्दो (निस्सन्द) अभिनिस्सन्दन । तस्स निस्सन्दस्स इदं फलं, यदिदं सोकादयो, तस्मा न ते भवचक्कस्स अङ्गानि भवन्ति [वि १७।२९७] ।

८ अविज्जासङ्गारगगहणेन पनेत्थ तरुहुपादानभवा पि गहिता भवन्ति, तथा तरुहुपादानभवगगहणेन च अविज्जा-

* सी. तत्थ ।

सङ्गारा, जातिजरामरणगहणेन च विज्जाणादिफलपञ्चकमेव गहितं ति कत्वा—

अतीते हेतवो पञ्च इदानी फलपञ्चकं ।

इदानी हेतवो पञ्च आयतिं फलपञ्चकं ति ॥

चीसताकारा, तिसन्धि, चतुसङ्केपा च भवन्ति ।

अविजाय सति तणहुपादानानि भवन्तेव, एवं सङ्गारेषु सन्तेषु कम्मभवो विजतेव । कम्मभवो ति हि पटिसन्धिजनकानं सङ्गारानमेतं अधिवचनं । तस्मा तेसु गहितेषु कम्मभवो गहितो व होति । एवं तणहुपादानभवगहणेन अविजासङ्गारा पि गहिता येव होन्ति । जातिजरा-मरणानि कस्स ? यं विज्जाणादिवेदनावसानं आयतिं उप्पज्जमानं फल-पञ्चकं, तस्स । तस्मा जातिजरामरणेषु गहितेषु तं फलपञ्चकं गहितमेव भवति । एवं अतीतभवे अविजादयो हेतवो पञ्च, इदानी इमस्मि भवे विज्जाणादि फलपञ्चकं, इदानी तणहुपादानभवाविजासङ्गारा पञ्च हेतवो, आयतिं अनागते भवे विज्जाणादिकं फलपञ्चकं ति एवमेते चीसति आकारा भवन्ति ।

एत्थ च सङ्गारानञ्च पटिसन्धिविज्जाणस्स च अन्तरा एको हेतुफल-सन्धि, वेदनाय च तण्हाय च अन्तरा एको फलहेतुसन्धि, भवस्स च जातिया च अन्तरा एको हेतुफलसन्धी ति तयो सन्धी भवन्ति । तेनेदं भवचक्रं तिसन्धी ति बुच्चति । चत्तारो चेत्य सङ्केपा—अविजासङ्गारा एको, 'विज्जाणनामरूपसळायतनफ़्सवेदना दुतियो,' तणहुपादानभवा

ततियो, जातिजरामरणानि चतुर्थो ति एवमिदं चतुसङ्घेप वेदितव्यं
[वि १७ । २८८-२९७] ।

६ अविजातएहुपादानां च किलेसवट्ठं कम्मभउसङ्गहातो
भवेकदेसो सङ्गारा च कम्मवट्ठं, उपपत्तिभउसङ्गहातो भवेकदेसो
अवसेसा च विपाकवट्ठं ति तीणि वट्ठानि । अविजातएहाउसेन
इं मूलानि च वेदितव्यानि ।

भवो दुविधो, कम्मभवो उपपत्तिभवो च [वि १७।२५०-२५५] ।
अवसेसा ति विञ्जाणुणामरूपसङ्खयतनफस्सवेदना जातिजरामरणानि
च । वट्ठं ति वट्ठुल (वटुल) । इमानि तीणि वट्ठानि चक्कानि विध
अञ्जमञ्ज पवत्तयन्ति । याव अविजादयो अनुपच्छिन्ना, ताव बालो
पटिसन्धिजनक कम्म करोति याव च त कम्म पवत्तति, ताव
विपाकस्स अनुपच्छेदो । एयं याव किलेसवट्ठं नुपच्छिज्जति, ताव कम्मवट्ठं
वत्तति, याव च कम्मवट्ठं ताव विपाकवट्ठं ति [वि १७।२९६] ।
अविजा तएहा चा ति एतानि इमस्स तिवट्ठस्स इं मूलानि [वि १७।२९५] ।

१०. तेसमेव च मूलानं निरोधेन निरुज्झति ॥

जरामरणमुच्छाय पीळितानं अभिरहसो ।

आसवानं समुप्पादा अविजा च पवत्तति ॥

वट्ठमावन्धमिच्चेवं तेभूकमनादिमं ।

पटिच्चसमुप्पादो ति पट्टपेसि महामुनि ॥

० सी पवट्ठति ।

तेसं अविजातएहासङ्गातानं मूलानं निरोधेन इदं वट्टं निरुज्झति ।
जरामरणमुच्छ्वाय अभिण्हसो पीळितानं सत्तानं आसवसमुप्पादेन अविजा
पवत्तति । इच्चेवं इदं तेभूमकं कामावचररूपावचरारूपावचरसङ्गातं
आदिरहितं चट्टं आवन्धं, इदं वट्टं चक्काकरेन सुनिट्ठितं भवति, तच्च
महामुनि भगवा पटिच्चसमुप्पादो ति पट्ठपेसि ।

पट्टाननयो

११. हेतुपच्चयो, आरम्भणपच्चयो, अधिपतिपच्चयो, अनन्तर-
पच्चयो, समनन्तरपच्चयो, सहजातपच्चयो, अञ्जमञ्जपच्चयो,
निरसयपच्चयो, उपनिरसयपच्चयो, पुरेजातपच्चयो, पच्छाजात-
पच्चयो, आसेवनपच्चयो, कम्मपच्चयो, विपाकपच्चयो, आहार-
पच्चयो, इन्द्रियपच्चयो, भानपच्चयो, मग्गपच्चयो, सम्पयुत्तपच्चयो,
विप्पयुत्तपच्चयो, अत्थिपच्चयो, नत्थिपच्चयो, विगतपच्चयो,
अविगंतपच्चयो ति । अयमेत्थ पट्टाननयो* ।

एतेसं पच्चयानं अत्थवरणना विमुद्धिमग्गे [१७।६६-१०१]
आगतनयेन वेदितव्वा । इमस्स पकरणत्स अन्ते तिकपट्टानतो पच्चयनिदो ।
च पञ्हावारविमङ्गो च दिन्ना, ते पि साधुकं पठितव्वा ।

१२. छुधा नामं तु नामस्स पञ्चधा नामरूपिनं ।

एकधा पुन रूपस्स रूपं नामस्स चेकधा ॥

पञ्जत्तिनामरूपानि नामस्स दुविधा द्वयं ।

द्वयस्स नवधा चेति छुविधा पच्चया कथं ॥

* सी. पट्टानपाठो । तत्थ ।

तत्थ नामं ति, वेदना सञ्जा सङ्कारा विञ्जण ति इमे चत्तारो अरूपिनो खन्धा । रूपं ति रूपकसन्धो एव [८।१२] । कदाचि निब्बानमि नामेन सङ्गहति । पञ्जत्ति उपरि शुत्तनयेनेव वेदितब्बा [८।१३-१६] । नामं नामस्स लुधा पच्चयो होति । नामं नामरूपानं पच्चधा पच्चयो होति । त पन रूपस्स एकधा व पच्चयो होति । रूपञ्च नामस्स एकधा व पच्चयो होति । पञ्जत्तिनामरूपानि दुविधा नामस्स पच्चया होन्ति । नामरूप ति इदं द्वयं नामरूपद्वयस्स नवधा पच्चयो होति । एवं लुब्बिधो पच्चयसङ्गहो । सो कथं होती ति कथेतुकम्यतापुब्बा ।

१३. अनन्तरनिरुद्धा चित्तचेतसिका धम्मा पच्चुप्पन्नानं चित्तचेतसिकानं धम्मानं अनन्तर-समनन्तर-नत्थि-विगत-वसेन, पुरिमानि जवनानि पच्छिमानं जवनानं आसेवनवसेन, सहजाता चित्तचेतसिका धम्मा अञ्जमञ्जं सम्पयुत्तवसेनेति च लुधा नामं नामस्स पच्चयो होति ।

अनन्तरनिरुद्धा ति अञ्जेन चित्तुपादेन अनन्तरिका हुत्वा पच्चुप्पन्नान पुब्बे एव निरुद्धा । पटुपन्नान ति मरम्मपाठो । सो पट्टाने आगतो । अत्यो पन अयमेव । समनन्तरनिरुद्धा चित्तचेतसिका धम्मा अनन्तर-समनन्तर नत्थि-विगतपच्चयेहि पच्चुप्पन्नानं चित्तचेतसिकानं धम्मानं पच्चया होन्ति । पुरिमानि जवनानि पच्छिमान आसेवनपच्चयेन पच्चया होन्ति । सहजाता चित्तचेतसिका धम्मा अञ्जमञ्ज सम्पयुत्त-पच्चयेन पच्चया होन्ति । एवं नामं अरूपिनो खन्धा, नामस्स अरूपीन खन्धान लुधा पच्चयो होति ।

१४. हंतुञ्जानङ्गमग्गङ्गानि सहजातानं नामरूपानं हेतादि-
वसेन, सहजाता चेतना सहजातानं नामरूपानं, नानाकलणिका
चेतना कम्माभिनिव्वत्तानं नामरूपानं कम्मवसेन, विपाक-
कलन्धा अञ्जमञ्जं सहजातानं रूपानं विपाकवसेनेति च
पञ्चधा नामं नामरूपानं पञ्चयो होति ।

हेतू ति छ हेतू [३।५] तेषु ये केचि यथासम्भवं सहजातानं चित्त-
चेतसिकानं रूपानञ्च पञ्चया होन्ति, एवं सत्त भानङ्गानि [७।१६],
द्वादस मग्गङ्गानि च [७।१७] । सहजाता चेतना ति येन केनचि
विज्जाणेन सम्पयुत्ता चेतना, अन्तमसो द्विपञ्चविज्जाणेनापि । सा पि,
“चेतनाहं भिक्खवे कम्मं वदामी” ति* [अङ्गुत्तर ३।४६३] इमिना
परियायेन कम्ममेव । नानाकलणिका चेतना ति यं किञ्चि विपाक-
दायकं कुसलाकुसलं कम्मं । कम्माभिनिव्वत्तानं ति पटिसन्धिनामस्स
च उपादिरणरूपस्स च ।

१५. पच्छाजाता चित्तचेतसिका धम्मा पुरेजातस्स इमस्स
कायस्स पच्छाजातवसेनेति एकधा व नामं रूपस्स
पञ्चयो होति ।

१६. छ वत्थूनि पवित्तयं सत्तन्नं विज्जाणधातूनं, पञ्चा-
रम्मणानि च पञ्चविज्जाणवीथिया पुरेजातवसेनेति एकधा व
रूपं नामस्स पञ्चयो होति ।

* छकनिपाते दुतियपण्णासके महावग्गस्स नवमे सुत्ते ।

चक्षुवत्थुआदीनि पञ्चन्न विज्जाणघातून, हृदयवत्थु मनोघातुमनो-
विज्जाणघातून ति सत्तन्न विज्जाणघातून । रूपादीनि पञ्चारम्भणानि
चक्षुविज्जाणादीन पञ्चन्न विज्जाणवीथीन ।

१७ आरम्भणवसेन उपनिस्सयवसेनेति द्विधा पञ्चत्ति
नामरूपानि नामस्सेव पच्चया होन्ति । तत्थ रूपादिवसेन
छुब्बिधं होति आरम्भणं ।

पञ्चत्ती ति इत्थिपुरिसादिका सेनासनादिका, कसिणादिका च
[८३२-३६] । सा च नामरूपानि च । हेट्ठा वुत्त रूप [८१६]
पुरेजातपच्चयेन एकधा व नामस्स पच्चयो होति । इध आरम्भणपच्चयेन
उपनिस्सयपच्चयेन च न केवल रूपमेव, अथ च पन नामम्पि पञ्चत्ति पि
नामस्स पच्चया होन्ति, तानि च न एकतो ति । रूपादिउसेना ति,
रूरा सद्दो, गन्धो, रसो फोट्ठं, धम्मा चा ति छुब्बिध ।

१८ उपनिस्सयो पन तिविधो हाति, आरम्भणपनिस्सयो,
अनन्तरूपनिस्सयो, पकतूपनिस्सयो चेति ।

१९ तत्थ आरम्भणमेव गरुक्कत आरम्भणपनिस्सया ।
अनन्तरनिरुद्धा चित्तचेतसिका धम्मा अनन्तरूपनिस्सयो ।
रागादयो पन धम्मा, सद्दादयो च, सुखं, दुक्खं, पुगग्लो
भोजनं, उतु, सेनासनञ्च यथारह अज्झत्तञ्च बहिद्दा च
कुसलादिधम्मानं, कम्म निस्सयो ।

तन्था ति तीसु उपनिस्तयेषु । रागादयो ति रागो, दोनो,
मोहो, मानो, दिट्ठि, पथना. दत्त अहुसलकम्मपया. पञ्च अनन्नरिय-
कम्मणि च । सद्धादयो ति सद्धा, तीलं, सुतं, चागो, पब्बा च । इमे
धम्मा पट्टाने पब्बावारविभङ्गं उपनिस्तययज्जनिदंमे वुत्तनयेन वेदितव्या ।

२०. अधिपति-सहजान - अञ्जमञ्ज - निरुमय - आहार-
इन्द्रिय-विषययुक्त-अन्धि-अचिगनवसेनेति यथागृहं नवधा नाम-
रूपानि नामरूपानं पञ्चया भवन्ति ।

२१. तत्थ गस्कतमारम्मणं आरम्मणाधिपतिवसेन ना-
मानं, सहजानाधिपतिचतुविधो पि सहजातवसेन सहजातानं
नामरूपानं ति च दुविधो होति अधिपतिपञ्चयो ।

अधिपति, आरम्मणाधिपति सहजाताधिपती ति दुविधो । गस्कतं
आरम्मणं आरम्मणाधिपति । ननारो अधिपती [७१२०] साह-
जानाधिपती । तेषु दो कोचि अधिपति सहजातानं नामरूपानं
सधिपतिवसेनेन पगसो होति ।

२४. चित्तचेतसिका धम्मा अञ्जमञ्जं सहजातरूपानञ्च महाभूता अञ्जमञ्जं उपादारूपानञ्च, छ वत्थूनि सत्तन्नं विञ्जाणधातूनं ति च तिविधो होति निस्सयपच्चयो ।

२५ कबलीकारो आहारो इमस्स कायस्स, अरूपिणं आहारा सहजातानं नामरूपानं ति च दुविधो होति आहार पच्चयो ।

अरूपिणो आहारा ति, कस्सो मनोसञ्चेतना विञ्जाण ति इमे तयो [७।२१] ।

२६ पञ्च पसादा पञ्चन्नं विञ्जाणानं, रूपजीवितिन्द्रियं उपादिणरूपानं, अरूपिणो इन्द्रिया सहजातानं नामरूपानं ति च तिविधो होति इन्द्रियपच्चयो ।

पञ्च पसादा ति चक्खादीनि पञ्चेन्द्रियानि । जीवितिन्द्रियस्स एको भागो रूपजीवितिन्द्रिय [७।२२] । अरूपिणो इन्द्रिया ति अरूपजीवितिन्द्रिय, मनिन्द्रियादीनि च अरूपिन्द्रियानि [७।१८] ।

२७ ओक्कन्तिकखण्णे वत्थु विपाकानं, चित्तचेतसिका धम्मा सहजातरूपानं सहजातवसेन, पञ्छाजाता चित्तचेतसिका धम्मा पुरेजातस्स इमस्स.कायस्स पञ्छाजातवसेन, छ वत्थूनि पवत्तिर्यं सत्तन्नं विञ्जाणधातूनं पुरेजातवसेनेति च तिविधो होति विप्पयुत्तपच्चयो ।

विप्पयुत्तपच्चयो सहजात पञ्छाजात पुरेजातवसेन तिधा विभत्तो । ओक्कन्तिकखण्णे ति पटिसन्धिकखण्णे । वत्थू ति हृदयवत्थु । तच्च

आरम्भणपच्चयादिसु चत्तसु पच्चयेसु सब्बे पच्चया समोधानं गच्छन्ति । तथा हि सहजात-पुरेजात पच्छाजात आहार इन्द्रियपच्चया मरूपेनेव अत्थिपच्चयेन सङ्गहिता । केचि पनेत्थ आरम्भण उपनिस्सयेसु पि समोधानं गच्छन्ति । हेतु अञ्जमञ्ज निस्सय विपाक भान भग-सम्पयुत्त-विप्पयुत्तपच्चया पि अत्थिपच्चये व समोधानं गच्छन्ति, केचि गरुक्तादियसेन उपनिस्सयपच्चये पि । अविगतपच्चयो अत्थिपच्चयो एव । अनन्तर-समनन्तर आसेवन-नत्थि-विगतपच्चया उपनिस्सयपच्चये समोधानं गच्छन्ति । अधिपतिपच्चयो आरम्भणाधिपति सहजाताधिपतिवसेन दुबेधो । तत्थ आरम्भणाधिपति उपनिस्सयपच्चये, सहजाताधिपति अत्थिपच्चये समोधानं गच्छन्ति । कम्मपच्चयो विमु येव गहितो ति । इदमेत्थ सुल्लमत्त । वित्थारो पट्टाने पट्टावारविभङ्गे आगतनयेन वेदितव्वो ।

३० सहजातरूपं ति पनेत्थ सम्बत्थापि पत्तत्ते चित्त समुट्ठानानं, पटिसन्धिधयं कटत्तारूपानञ्च वसेन दुविधं होती ति वेदितव्वं ।

एत्था ति इमस्मि पट्टानये ।

नामरूपपञ्चत्तियो

३१. इति तेकालिका धम्मा कालमुत्ता च सम्भया ।

अञ्जत्तञ्च वहिद्धा च सहतामहता तथा ॥

पञ्चत्तिनामरूपानं वसेन, निविध्या ठिता ।

पच्चया नाम पट्टाने चतुवीसति मव्वथा ॥

तेकालिका ति अतीतानागतपञ्चुष्यन्ना । पञ्जत्तिनिव्वानानि कालविमुत्तानि । चंखादिका अञ्जत्ता, रूपादिका बाहिरा । निव्वानं असङ्गतं, इतरे सङ्गता । ते पट्टाने वुत्ता चतुवीसति पच्चया पञ्जत्तिनामरूपवसेन सव्वथा तिधा ठिता ।

३२. तत्थ रूपधम्मा रूपखन्धो व । चित्तचेतसिक-सङ्गाता चत्तारो अरूपिनो खन्धा निव्वानञ्चेति पञ्चविधमिप अरूपं ति च नामं ति च पवुञ्चति । ततो अवसेसा पञ्जत्ति पत्तं पञ्जापियत्ता पञ्जत्ति, पञ्जापनतो पञ्जत्ती ति च दुविधा होति ।

पञ्जापियत्ता पञ्जत्ति

३३. कथं ? तं तं भूतविपरिणामाकारमुपादाय तथा तथा पञ्जत्ता भूमिपव्वतादिका, ससम्भारसन्निवेसाकारमुपादाय 'गेहरथसकटादिका, खन्धपञ्चकमुपादाय पुरिसपुग्गलादिका, चन्दवत्तनादिकमुपादाय दिसाकालादिका, असम्फुट्टाकार-मुपादाय कूपगुहादिका. तं तं भूतनिमित्तं भावनाविसेसञ्च उपादाय कसिणनिमित्तादिका चेति एवमादिप्पभेदा पत्तं परमत्थतो अविज्जमाना पि अत्थच्छायाकारेण चित्तुप्पादानं आरम्भणभूता तं तं उपादाय* उपनिधाय कारणं कत्वा तथा तथा परिकप्पियमाना सङ्गायति समञ्जायति वोहरि-

* सी. तं तं परिणामसन्निवेसादिआकारमुपादाय ।

यति पञ्जापियती ति पञ्जत्ती ति पञ्चति । अयं पञ्जत्ति
पञ्जापियत्ता पञ्जत्ति नाम ।

पञ्जापियत्ता पञ्जत्ति दस्सेति । चतुत्र महाभूतान विपरिणताकार
भूतत्रिपरिणामाकारं । भूमिपद्मतादिका पञ्जत्ति । कट्टादीन
सम्भारान उपकरणान सन्निवेशाकार सम्भारसन्निवेशाकारं ।
भूतनिमित्त ति पथवीकसिण्ण आपोकसिण्ण तेजोकसिण्ण वायोकसिण्ण
दिक् महाभूतनिमित्त । भात्रनाविसेस परिकम्मभावनादिभेद [१।४] ।
अत्थच्छायाकारेणा ति परमस्थान पटिभागाकारेण । सहायती
ति गणियति । अय अविजमाना पञ्जत्ति इतो पर वृत्तासु छु
पञ्जत्तिषु आगता एव ।

पञ्जापनतो छन्निधा पञ्जत्ति

३४ पञ्जापनतो पञ्जत्ति पन नाम नामकस्मादिनामेन
परिदोषिता । सा विजमानपञ्जत्ति, अविजमानपञ्जत्ति,
विजमानेन अविजमानपञ्जत्ति, अविजमानेन विजमान
पञ्जत्ति, विजमानेन विजमानपञ्जत्ति अविजमानेन अविज-
मानपञ्जत्ति चेति छन्निधा होति ।

नाम नामकस्मादिनामेना ति नाम, नामकम्म, नामधेय्य, निरुत्ति,
व्यञ्जन, अभिलापो ति इमेहि छद्दि नामेहि । नाम अन्वत्यरुद्धिद्वसेन
दुविध, सामञ्ज गुण क्रिया यदिच्छावसेन चतुन्निध । नामकम्म,
नामधेय्यं ति च तस्सेव वेवचनानि । सदसत्थानुसारेण नोहरिता

उत्ति निरुत्ति । अत्यसाधकं पदं व्यञ्जनं । अभिलाषो ति भासावोहारो,
मागधिकादयो भासा ।

३५. तत्थ यदा* परमत्थतो विज्जमानं रूपवेदनादिं एताय
पञ्ञापेन्ति, तदायं विज्जमानपञ्ञत्ति । .यदा पन परमत्थतो
अविज्जमानं भूमिपव्वतादिं एताय पञ्ञापेन्ति, तदायं अविज्ज-
मानपञ्ञत्ती ति पव्वुच्चति । उभिन्नं पन वोमिस्सकवसेन
सेसा यथाक्रमं, छल्लभिञ्ञो, इत्थिसद्दो, चक्खुविञ्ञाणं,
राजपुत्तो ति च वेदितव्वा ।

छहि अभिञ्ञाहि पुगलो दत्तितो. अभिञ्ञा विज्जमाना, पुगलो
अविज्जमानो, तस्मा छल्लभिञ्ञो ति विज्जमानेन अविज्जमानपञ्ञत्ति ।
इत्थि अविज्जमाना, सद्दो विज्जमानो, तस्मा इत्थिसद्दो ति अविज्जमानेन
विज्जमानपञ्ञत्ति । चक्खुमि विज्जमानं, विञ्ञाणमि विज्जमानं, तस्मा
चक्खुविञ्ञाणं ति विज्जमानेन विज्जमानपञ्ञत्ति । राजा पि अविज्ज-
मानो, पुत्तो पि अविज्जमानो, तस्मा राजपुत्तो ति अविज्जमानेन
अविज्जमानपञ्ञत्ति । एवं अञ्ञेसु पि ठानेसु यथासम्भवं एता पञ्ञत्तियो
येजेतव्वा ।

३६. वच्चीवोसानुसारेण सोतविञ्ञाणवीथिया ।

पवत्तानन्तरूपपन्न-मनोद्वारंस्स गोचरा ॥

अत्था यस्सानुसारेण विञ्ञायन्ति ततो परं ।

सायं पञ्ञत्ति विञ्ञेय्या लोकसङ्केतनिम्मिता ।

* म. यदा पन ।

सात्थक वचीघोस अनुसरित्वा सौतविज्झाणवीथियां पवत्तिया
अनन्तर या मनोद्वारवीथि पवत्तति, तस्सा अय विज्झत्ति गोचरा
आरम्भणभूता, यस्सा अनुसारेण ततो पर अज्झाय मनोद्वारवीथिया
अत्था पज्जायन्ति । साग्न पज्जत्ति लोकसङ्केतेन निम्मिना, उप्पादिता
ति विज्जेय्या ।

इति अभिधम्मत्थसङ्गहे पच्चयसङ्गहविभागो नाम
अट्ठमो परिच्छेदो ।

नवमो परिच्छेदो कम्मट्टानसङ्गहविभागो

१. समथविपस्सनानं भावनानं इतो परं ।

कम्मट्टानं पचक्खामि दुविधम्मि यथाक्कमं ॥

समथो ति समाधि, विपस्सना . ति पब्बा, तेषं भावनानं ।
योगानुकूलकम्मस्स ट्टानं साधनं ति कम्मट्टानं । रुळ्हित्तदो एसो ।
समथकम्मट्टानं विपस्सनाकम्मट्टानं ति दुविधम्मि कम्मट्टानं इतो परं
पच्चयसङ्गहतो परं पचक्खामी ति योजना ।

समथसङ्गहो

२. तत्थ समथसङ्गहे ताव, दस कसिणानि, दस असुभा,
दस अनुस्सतियो, चतस्सो अण्णमज्जाया. एका सज्जा,
एकं ववत्थानं, चत्तारो आरुणा चेति सत्तविधेन समथकम्म-
ट्टानसङ्गहो [१।६-११। वि ३।१०४-१०५] ।

३. रागचरिता, दोसचरिता. मोहचरिता. सद्धाचरिता.
बुद्धिचरिता, विनकचरिता चेति छुब्धिधेन चरितसङ्गहो
[वि ३।७४-१०२] ।

४. परिकम्मभावना. उपचारभावना. अण्णभायना
चेति तिस्रो भावना [१।१६-१७] ।

अप्पना ति पठमज्झानादिवसेन लद्धसमाधि । तस्सा भावना दुतियज्झानादिपटिलाभेन वड्डना अप्पनाभावना । अप्पनाय पुब्बभागे तस्सा परिकम्मभूता सम्भा पि भावना परिकम्मभावना । युत्तं होत पट्टाने उपनिस्सयपच्चयनिद्देसे—“पठमस्स भानस्स परिकम्म पठमस्स भानस्स उपनिस्सयपच्चयेन पच्चयो” ति [पब्बहावारविभङ्गे] । सा यन परिकम्मभावना इध, पथवीकसिणादिपरिकम्मनिमित्तस्स भावना परिकम्मभावना, अप्पनाय पुब्बभागे आसन्ता भावना उपचार-भावना ति द्विधा भिन्ना । उपचारस्स च अप्पनाय च विसेसो विमुद्धि-मग्गे युत्तनयेनेव वेदितव्वो [वि ४।३२-३३] ।

५. परिकम्मनिमित्तं, उग्गहनिमित्तं, पटिभागनिमित्तञ्चेति तीणि निमित्तानि च वेदितव्यानि [१।१५-१९] ।

परिकम्मनिमित्तं ति य किञ्चि पथवीकसिणादिकं दिट्ठ-उट्ठ सुतेन गहेतव्वं निमित्त [वि ३।११९] । त निमित्तं यदा मनोद्वारे उपट्ठाति, दिट्ठादिसदिसमेव खायति, तदा उग्गहनिमित्तं जातं नाम होति । त भावयतो तत्पटिभाग सुपरिमुद्ध पटिभागनिमित्तं उपपजति, उपपन्न-कालतो चस्स उपचारसमाधिना चित्त समाहितं होति [वि ४।३०-३१] । इदमेव निमित्तं अप्पनाय पि आरम्भण होति ।

• कम्मट्ठानसमुद्देशो •

६. कथं ? पथवोकसिणं, आपोकसिणं, तेजोकसिणं, वायोकसिणं, नीलकसिणं, पीतकसिणं, लोहितकसिणं,

श्रोदातकसिणं, आकासकसिणं, आलोककसिणञ्चेति इमानि दस कासिणानि नाम ।

विमुद्धिमगगे चतुत्थपञ्चमपरिच्छेदेसु इमानि कसिणानि वित्त्यारेन वणिणतानि ।

७. उद्धमातकं, विर्नालकं, विपुब्बकं, विच्छिद्दकं, विक्खायितकं, विक्खित्तकं, हतविक्खित्तकं. लोहितकं, पुल्लवकं, अट्टिकञ्चेति इमे दस असुभा नाम ।

एतेसं असुभानं अत्यवणणा विमुद्धिमगगे छट्ठे परिच्छेदे आगत-
नयेनेव वेदितव्वा ।

८. बुद्धानुस्सति, धम्मनुस्सति, सङ्गानुस्सति, सीला-
नुस्सति, चागानुस्सति, देवतानुस्सति, उपसमानुस्सति,
मरणानुस्सति, कायगतासति, आनापानस्सति चेति इमा
दस अनुस्सतियो नाम ।

बुद्धानुस्सतिआदयो छ अनुस्सती विमुद्धिमगगे सत्तमपरिच्छेदे, सेत्ता
च अट्टमपरिच्छेदे वित्त्यारेन वणिणता । तेसं अत्यवणणा ततो
वेदितव्वा ।

९. मेत्ता, करुणा, मुदिता, उपेक्खा चेति इमा चत्तस्सो
अप्पमञ्जायो नाम, ब्रह्मविहारा ति पि* बुच्चन्ति ।

एता विमुद्धिमगगे नवमपरिच्छेदे वणिणतनयेन जानितव्वा ।

१०. आहारं पटिकूलसञ्ज्ञा एका सञ्ज्ञा नाम । चतु
धातुववस्थानं एकं ववस्थानं नाम ।

इमानि द्वे कम्मट्टानानि विमुद्धिमग्गे एकादसमे परिच्छेदे वणिण्णतानि ।

११. आकासानञ्चायतनादयो चत्तारो आरुप्पा नामा ति
सञ्चया पि समथनिहेसे चत्तालीस कम्मट्टानानि भवन्ति ।

इमे चत्तारो आरुप्पा विमुद्धिमग्गे दसमपरिच्छेदे वित्थारितनयेन
वेदितव्वा ।

सप्पायभेदे

१२. चरित्तसु पन दस असुभा, कायगतासतिसङ्घाता
के।ट्टासभावना रागचरितस्स सप्पाया । चतस्सो अप्पमञ्जायो,
नीलादीनि च चत्तारि कसिणानि दोसचरितस्स । आनापानं
मोहचरितस्स वितक्कचरितस्स च । बुद्धानुस्सतिआदयो छ
सद्धाचरितस्स । मरण-उपसम-सञ्ज्ञा-ववस्थानानि बुद्धिचरि-
तस्स । सेसानि पन सव्वानि पि कम्मट्टानानि सव्वेसम्पि
सप्पायानि । तत्थापि कसिणेषु पुथुलं मोहचरितस्स, खुदकं
वितक्कचरितस्सेवा ति । अयमेत्थ सप्पायभेदे ।

नीलादीनी ति नील-पीत लोहित-ओदातकसिणानि । मरणानुस्सति,
उपसमानुस्सति, एका सञ्ज्ञा, एक चतुधातुववस्थानं ति इमानि चत्तारि
कम्मट्टानानि बुद्धिचरितस्स सप्पायानि । सेसानो ति पथवी-आपो-तेजा-
वायो-आकास-आलोककसिणानि, चत्तारो आरुप्पा ति इमानि दस

कम्मट्टानानि । तत्थापो ति तेषु दससु पि । पुथुलं ति महन्तं । अयं सप्पायभेदो विसुद्धिमग्गे [३।१२१] आगतनयेनापि वेदितव्वो ।

भावनाभेदो

१३. भावनासु पन सच्चत्थापि परिकम्मभावना लब्धतेव । बुद्धानुस्सतिआदिसु अट्टसु सञ्जावत्थानेषु चा ति दससु कम्मट्टानेषु उपचारभावना व सम्पज्जति, नत्थि अप्पना । सेसेसु पन समतिंसकम्मट्टानेषु अप्पनाभावना पि सम्पज्जति [वि ३।१०६] ।

१४. तत्थापि दस कस्सिणानि आनापानञ्च पञ्चक-
ज्झानिकानि, दस असुभा कायगतासति च पठमज्झानिका,
मेत्तादयो तयो चतुष्कज्झानिका, उपेक्खा पञ्चमज्झानिका ति
छुद्ध्योसति रूपावचरज्झानिकानि कम्मट्टानानि । चत्तारे
पन आरुप्पा आरुप्पज्झानिका ति । [वि ३।१०७] ।

अयमेत्थ भावनाभेदो ।

निमित्तभेदो

१५. निमित्तेसु पन परिकम्मनिमित्तं उग्गहनिमित्तञ्च
सच्चत्थापि यथारहं पग्गियायेन लब्धन्तेव । पट्टिभागनिमित्तं
पन कस्सिणासुभकोट्टासानापानेस्वेव लब्धति । तत्थ हि
पट्टिभागनिमित्तमारब्ध उपचारसमाधि अप्पनासमाधि च
पयनन्ति ।

सब्धत्थापी ति सब्धेषु कम्मट्टानेषु । यथारहं ति तस्स तस्स कम्मट्टानस्स अनुरूप । परियायेना ति, यथा पथवीकसिणमण्डलादीनि चक्खुना ओलोकेत्वा तेस परिकम्मनिमित्तं सका० उग्गएहत्तु, न तथा बुद्धानुस्सतिआदीनि । तेस हि निमित्तं सुत्वा व गद्देतब्बं हेति । तेसु पि आरम्भणेषु उपचारसमाधिना चित्तं समाधियति । तस्मा परियायेन तत्रापि उग्गहनिमित्तं लब्भति । पथवीकसिणादिसु पन तीणि पि निमित्तानि लब्भन्तेव । पट्टिभागनिमित्तं, दसकसिणानि, दस असुभानि, केट्ठासभावनासङ्घाता कायगतासति, आनापानसति चा ति इमेसु द्वाधीसतिकम्मट्टानेषु लब्भति ।

१६. कथं ? आदिकम्मिकस्स हि पथवीमण्डलादिसु निमित्तं उग्गएहन्तस्स तमारम्भणं परिकम्मनिमित्तं ति पबुच्चति । सा च भावना परिकम्मभायना नाम ।

१७. यदा पन तं निमित्तं चित्तेन समुग्गहितं होति, चक्खुना पस्सन्तस्सेव मनोद्वारस्स आपाथमागतं, तदा तमेवारम्भणं उग्गहनिमित्तं नाम । सा च भावना समाधियति ।

भावना समाधियती ति उग्गहनिमित्ततो पट्ठाय भावना समाधिमग्गगामिनी होति ।

१८. तथासमाहितस्स पनेतस्स ततो पर तस्मिं उग्गहनिमित्ते परिकम्मसमाधिना भावनमनुयुज्जन्तस्स यदा तप्पट्टिभागं वत्थुधम्मविमुच्चितं पज्जत्तिसङ्घातं भावनामयमारम्भणं चित्ते सन्निसिन्नं समप्पितं होति, तदा तं पट्टिभागनिमित्तं

समुपपन्नं ति पबुच्चति । ततो पट्टाय परिपन्थविप्पहीना कामा-
वचरसमाधिसङ्घाता उपचारभावना निष्फन्ना नाम होति ।

परितो कम्मं परिकम्मं, यं किञ्चि सिक्खात्तिप्पादीनि उग्गएहन्तस्स
पुनप्पुनं तस्मिं पयोगकरणं ति बुत्तं होति । तादिसेन पयोगभूतसमाधिना
परिकम्मसमाधिना । वत्थुधम्मविमुच्चित्तं ति कसिणदोषादि-
विमुच्चित्तं [वि ४।३१] । पञ्चत्तिसङ्घातं ति तच्च खो पञ्चत्तिमत्तं,
न चक्खुविब्बेज्यं, केवलं भावनामयं आरम्भणं ।

१६. ततो परं तमेव पट्टिभागनिमित्तं उपचारसमाधिना
समासेवन्तस्स रूपावचरपटमज्झानमप्पेति । ततो परं तमेव
पटमज्झानं, आवज्जनं समापज्जनं अधिट्टानं बुट्टानं* पच्च-
वेखणा चेति इमाहि पच्चहि वग्गिताहि वसीभूतं कत्वा
वितक्कादिकमोळारिकङ्गं पहानाय विचारादिसुखुमङ्गुप्पत्तिया
पददत्तो यथाकमं दुतियज्झानादयो यथारहमप्पेन्ति । इच्चैवं
पथवीकसिणादिसु छावीसतिकम्मट्टानंसु पट्टिभागनिमित्त-
मुपलब्धमिति ।

सीध समापज्जन समापज्जनावसी नाम । समापवज्झान यावदिच्छक
 ठपेतु समत्थता अधिद्वानवसी नाम । भानतो सीध बुट्ठातु समत्थता
 बुट्ठानवसी नाम । उक्त हेत पटिसम्भिदाय—‘वसी ति पञ्च वसियो,
 आवज्जनावसी, समापज्जनावसी, अधिद्वानवसी, बुट्ठानवसी, पच्चवेक्खणा-
 वसी । पठमज्झान यत्थिच्छक यदिच्छक यावतिच्छक आवज्जति,
 आवज्जनाय दन्धायितत्त नत्थी ति आवज्जनावसी । पठमज्झान
 यत्थिच्छक ८ पे ८ समापज्जति, समापज्जनाय दन्धायितत्त नत्थी ति
 समापज्जनावसी । पठमज्झान यत्थिच्छक ८ पे ८ अधिद्वान्ति अधिद्वाने
 दन्धायितत्त नत्थी ति अधिद्वानवसी । पठमज्झान यत्थिच्छक ८ पे ८
 बुट्ठान्ति, बुट्ठाने दन्धायितत्त नत्थी ति बुट्ठानवसी । पठमज्झान यत्थि
 च्छक ८ पे ८ पच्चवेक्खति, पच्चवेक्खणाय दन्धायितत्त नत्थी ति
 पच्चवेक्खणावसी” ति [१४७] ।

एत नयो दुतियज्झानादिषु । पदहतो ति वायमन्तस्स । एत्थ
 विसुद्धिमग्गे [४।१३१-१३८] आगतनयेनापि वसितान अत्यवण्णना
 वेदितव्वा ।

२० अवसेसेसु पन अप्पमज्जा सत्तपज्जत्तियं पयत्तन्ति ।

अवसेसेसु ति अट्ठारससु कम्मद्वानेसु, भेत्ता, करुणा, मुदिता,
 उपेक्खा ति इमा चतस्सो अप्पमज्जायो । सत्तपज्जत्तियं ति
 सत्तसङ्गाताय पज्जत्तिय । अप्पमाणा हि सत्ता एतास आरम्भण ।
 ते रूपादिवसेन आपाथ न आगच्छन्ति, केवल पज्जत्तिवसेन
 आरम्भण होन्ति ।

२१. आकासवज्जितकसिणेषु पन यं किञ्चि कसिणं
उग्घादेत्वा लद्धमाकासं अनन्तवसेन परिकम्मं करोन्तस्स
पठमारुप्पमप्पेति । तमेव पठमारुप्पविज्जाणं अनन्तवसेन
परिकम्मं करोन्तस्स दुतिथारुप्पमप्पेति । पठमारुप्प-
विज्जाणाभाचं* पन नत्थि किञ्ची ति परिकम्मं करोन्तस्स
तत्तिथारुप्पमप्पेति । तत्तिथारुप्पं सन्तमेतं पणीतमेतं ति
परिकम्मं करोन्तस्स चतुत्थारुप्पमप्पेति ।

आकासकसिणं परिच्छिन्नं होति । तं भावेत्वा अनन्तं कातुं न
सक्का । तस्मा तं वजेत्वा अवसेसेनु यं किञ्चि भावेत्वा अनन्तं कत्वा
तं उग्घादेति, अमनसिकारवसेन उद्धरति [वि १।०।७-८] । एतेसं
भावनाविधानं विमुद्धिमग्गे आरुप्पनिद्वेत्ते आगतनयेनेव वेदितव्यं ।

२२. अवसेसेसु च दससु कम्मट्टानेषु बुद्धगुणादिक-
मारम्भणमारम्भ परिकम्मं कत्वा तस्मि निमित्ते साधुक-
मुग्गहिते तत्थेव परिकम्मञ्च समाधियति, उपचारो च
सम्पज्जति ।

बुद्धानुत्सातआदिषु अट्टसु सज्जाववत्थानेषु चा ति दससु
[१।१।३] । एतेनं कम्मट्टानानं निमित्तं सुतवसेन गदेतव्यं होति ।
तदेव परिकम्मनिमित्तं सुभावितनेत्थ उग्गहनिमित्तं ति वेदितव्यं । एतेषु
च उपचारभावना च सम्पज्जात, नत्थि अप्पना [वि ३।१।०६] ।

* म. तमेव पठमारुप्प । † नी. उपपज्जति ।

पञ्च अभिञ्जायो

२३. अभिञ्जावसेन पवत्तमानं पन रूपावचरपञ्चमज्झानं अभिञ्जापादकपञ्चमज्झानां युट्ठहित्वा अधिद्वेय्यादिक-
मावज्जेत्वा परिकम्मं करोन्तस्स रूपादिषु आरम्भणेषु
यथारहमप्पेति ।

तत्थ, रूपावचरपञ्चमज्झानं, पादकपञ्चमज्झानं अभिञ्जापञ्चमज्झानं
ति दुविध । तत्थ पठमं पठमज्झानादिषु योगं कत्वा अनुकम्मेन चतुर्थ-
ज्झानं समापजित्वा उत्तरिं योगं करोन्तस्स सम्पज्जति । अभिञ्जापञ्चम-
ज्झानं पन भावेतुकामेन पठमं पञ्चमज्झानं समापजितव्वं होति ।
ततो परं ताय ताय अभिञ्जाय अनुकूलं यं किञ्चिदधिष्ठातव्वं, तं
आवज्जेत्वा परिकम्मं करोन्तस्स अभिञ्जापञ्चमज्झानं सम्पज्जति । इध पठमं
पञ्चमज्झानं अभिञ्जाय पादभूतत्तां पादकपञ्चमज्झानं ति बुच्चति ।
रूपादिषु आरम्भणेषू ति. यदा 'एको हुत्वा बहुधा पि होती' ति
एवमादिकं इद्विविधं करोति, हत्थिरथास्सपाकारपञ्चातादयो वा मापेति,
तदा तं तं रूपं आरम्भणं होति । यदा दिव्वाय सोतधातुया सह सुणाति,
तदा सहारम्भणं । एव अज्जेसु पि आरम्भणेषु यथासम्भवं योजेतव्वं ।

२४. अभिञ्जा चं नाम—

इद्विविधं दिव्वसोतं परचित्तविज्ञानं ।

पुव्वेनिवासानुस्सति दिव्वचक्खू ति पञ्चधा ॥

“(१) सो अनेकविदितं इद्विविधं पचनुमोति, एवे पि हुत्वा बहुधा पि
होति, बहुधा पि हुत्वा एको पि होति ८ पे ८ याव ब्रह्मलोका पि कायेन वस

वर्त्तन्ति । (२) सो दिव्याय सोतधातुया विसुद्धाय अतिक्रान्तमानुसिकाय उभो सद्दे मुष्णाति दिव्ये च मानुसे च, ये दूरे ये सन्तिके च । (३) सो परसत्तानं परपुग्गलानं चेतसा चेतो परिच पजानाति, सरागं वा चित्तं सरागं चित्तं ति पजानाति ८ पे ८ अविमुत्तं वा चित्तं अविमुत्तं चित्तं ति पजानाति । (४) सो अनेकविहितं पुब्बेनिवासं अनुत्सरति । सेय्यधिदं, एकम्पिजातिं ८ पे ८ अनेके पि संवट्टविचट्टकप्पे । अमुत्ताति एवंनामो एवंगोत्तो ८ पे ८ इति साकारं सउदेसं अनेकविहितं पुब्बेनिवासं अनुत्सरति । (५) सो दिव्येन चक्खुना विसुद्धेन अतिक्रान्तमानुसदेन सत्ते पस्सति चवमाने उपजमाने हीने पणीते ८ पे ८ यथाकम्मूपगे सत्ते पजानाती”ति इमिना नयेन एता अभिञ्जायो दीधनिकाये सामब्जफल-मुत्ते बुत्ता । तासं वित्थारकया विसुद्धिमगो द्वादसमे च तेरसमे च परिच्छेदे आगता ।

अयमेत्थ गोचरभेदो । निट्ठितो च समथकम्मट्टाननयो ।

गोचरभेदो ति उपचारण्यनानं आरम्मणभेदो ।

विपस्सनाकम्मट्टानं

२५. विपस्सनाकम्मट्टाने पन, सीलविमुद्धि, चित्त-विमुद्धि, दिट्ठिविमुद्धि, कक्षाविनरणविमुद्धि, मग्गामग्गजाण-दस्सनविमुद्धि, पट्टिपदाजाणदस्सनविमुद्धि, जाणदस्सन-विमुद्धि चेति सत्तविधेन विमुद्धिसत्तहो ।

इमा सत्त विमुद्धियो, पञ्जाविमुद्धि विमुत्तिविमुद्धि चा ति इमादि
तीति विमुद्धीदि नदि, नव पारिमुद्धिपधानियत्तानी ति दीधनिकाये

दमुत्तरमुत्ते बुत्ता । मज्झिमनिकाये रथविनीतमुत्ते पन इमा सत्तेव बुत्ता ।
एतास सङ्केपवण्णना इतो पर बुत्तनयेनेव वेदितव्वा [९।३०-३६] ।
वित्थारकथा पन विमुद्धिमग्गे आगता । तस्सा ठानानि यथारह उपरि
दस्सेस्साम ।

२६. अनिच्चलक्खणं, दुक्खलक्खणं, अनत्तलक्खणञ्चेति
तीणि लक्खणानि ।

. २७. अनिच्चानुपस्सना, दुक्खानुपस्सना, अनत्तानुपस्सना
चेति तिरसो अनुपस्सना ।

२८. सम्मसन्नञ्जाणं, उदयव्ययञ्जाणं, भङ्गञ्जाणं, भयञ्जाणं,
आदीनवञ्जाणं, निव्विदाञ्जाणं मुञ्चितुकम्यताञ्जाणं, पटि-
सङ्गाञ्जाणं सङ्गारूपेक्खाञ्जाणं, अनुलोमञ्जाणञ्चेति दस
विपस्सनाञ्जाणानि ।

सम्मसन्नञ्जाणं ति रूपारूपधम्मान अनिच्चादिवत्तेन सम्मसने
जाण । तं विमुद्धिमग्गे वीसतिमे परिच्छेदे वित्थारेन वणिणत ।
रूपारूपधम्मान उदयव्ययदस्सन येन जाणेन सम्मा सम्पज्जति, त
उदयव्ययञ्जाणं । चित्तस्स भङ्गमेव जातुं समत्थ जाणं भङ्गञ्जाणं ।
सङ्गारान निरोध दिस्वा उप्पज्जमानं जाण भयञ्जाणं । सङ्गारेसु
आदीनवदस्सनञ्जाण . आदीनवञ्जाणं । तेषु एव निव्विन्दन
निव्विदाञ्जाणं । सङ्गारेहि मुञ्चितु इच्छा मुञ्चितुकम्यताञ्जाणं ।
अनिच्चदुक्खानत्तलक्खणारोपनेन सङ्गारे परिगएहन्तस्स उप्पज्जमान
जाण पटिसङ्गाञ्जाण । सव्वसङ्गारेसु उदासीनताय उप्पन्नं जाणं

सद्धारुपेकखात्राणं । अनुलोमत्राणं ति लोक्कुत्तरज्ज्ञानानं परिकम्मं ।
इमानिं जाणानि विमुद्धिमग्गे एकवीसतिमे परिच्छेदे वित्थारेन वणिणतानि ।

२६ सुञ्जतो विमोक्खो, अनिमित्तो विमोक्खो, अप्प-
णिहितो विमोक्खो चेति तयो विमोक्खा । सुञ्जतानु-
पस्सना, अनिमित्तानुपस्सना, अप्पणिहितानुपस्सना चेति
तीणि विमोक्खमुखानि च वेदितव्यानि [१।३७] ।

विमुद्धिमेदो

३०. कथं ? पातिमोक्खसंवरसीलं इन्द्रियसंवरसीलं,
आजीवपारिसुद्धिसीलं, पच्चयसन्निसितसीलञ्चेति चतुपारि-
सुद्धिसीलं सीलविमुद्धि नाम ।

कथं ति विमुद्धिआदीनं मेदं दस्सेतुं वुत्तं । चतुपारिसुद्धिसीलं
विमुद्धिमग्गे वणिणतनयेनेव वेदितव्यं [१।४२-६७] ।

३१. उपचारसमाधि अप्पनासमाधि चेति दुविधो पि
समाधि चित्तविमुद्धि नाम ।

नो दुविधो पि समाधि हेट्ठा वुत्तो एव [१।१३, १८, १९] ।

३२. लक्खणरसपच्चुपट्टानपदट्टानवसेन नामरूपपरिगहो
दिट्ठिविमुद्धि नाम ।

धम्मनं पनत्तभावो लक्खणं नाम, किञ्चं वा सन्नं वा
रसो नाम, उअट्टानाकारो पच्चुपट्टानं नाम, असाधारणं आनन्दकारणं
पदट्टानं नाम [वि १।२०-२२] । नामरूपपरिगहो विमुद्धिमग्गे
अट्टारसने परिच्छेदे वुत्तनयेन वेदितव्यो ।

३३. तेसमेव नामरूपानं पच्चयपरिग्गहो कङ्खावितरण-
विसुद्धि नाम ।

नामरूपान अविज्जादयो पच्चये सम्मा परिग्गहित्वा अतीतानागतपञ्चु-
प्पन्नेसु अद्वासु कङ्ख वितरित्वा ढित जाण कङ्खावितरणविसुद्धि । तस्सा
वित्थारकया विसुद्धेमग्गे एकूनवी सतिमे परिच्छेदे आगतनयेन वेदितव्वा ।

३४ ततो परं तथापरिग्गहितेसु सप्पच्चयेसु तेभूमक
सङ्खारेसु अतीतादिभेदभिन्नेसु खन्धादिनयमारब्भ कलापवसेन
सङ्घिपित्वा, अनिच्चं खयट्ठेन, दुक्ख भयट्ठेन, अनत्ता असारक-
ट्ठेना ति अद्धानवसेन, सन्ततिवसेन, खणवसेन या सम्म-
सनजाणेन लक्खणत्तयं सम्मसन्तस्स, तेस्वेव पच्चयवसेन
खणवसेन च उदयव्वयजाणेन उदयव्वयं समनुपस्सन्तस्स च—

ओभासो पीति पस्सद्धि अधिमोक्खो च पग्गहो ।

सुख जाणमुपट्ठानमुपेक्खा च निकन्ति चेति ॥

ओभासादियिपस्सनुपक्खिलेसपरिपन्थपरिग्गहवसेन* मग्गा
मग्गलङ्खणवत्थानं मग्गामग्गजाणदस्सनविसुद्धि नाम ।

अतीतादिभेदभिन्नेसू ति अतीतानागतपञ्चुप्पन्नमेदेहि भिन्नेसु ।
खन्धादिनयं ति, पञ्चक्खन्धा, छ दारानि, छ आरम्मणानि, छ विज्जा
णानि, छ फस्सा, छ वेदना, छ सञ्जा, छ चेतना, छ तण्हा, छ वित्का,
छ विचारा, छ घातुयो, दस कसिणानि, द्दन्तिस्स कोट्ठासा, द्वादसायत-

नानि, अट्टारस धातुयो, वावीसति इन्द्रियानि, तिस्सो धातुयो, नव भवा,
चत्तारि भानानि, चतस्सो अण्मज्जा, चतस्सो समापत्तियो, पटिच-
समुत्पादज्ञानी ति इमेसं धम्मरासीनं वसेन नयं गहेत्वा तमारब्ध ते धम्मे
कलापवसेन सहिपित्वा कलापतो रासिं कत्वा । अनिच्चं
खयट्ठेना ति, रूपादिकं यमतीतं कलापं, तं तत्येव खीणं, यं पञ्चुप्पन्नं
तामि तथेव खीयिस्सती ति एवं खयट्ठेन अनिच्चं । भयट्ठेना ति
भयावहत्ता । असारकट्ठेना ति, निवासी कारको वेदको ति एवं
परिकप्पितस्स अत्तसारद्वय अभावेन [वि २. १६-१६] । अज्झान-
वसेना ति, पटिसन्धितो पुब्बे अतीतो अद्वा, चुतितो उद्धं अनागतो
अद्वा, उभिन्नमन्तरे पञ्चुप्पन्नो अद्वा ति एवं तिण्णं अद्धानं वसेन ।
ज्जन्ततिवसेना ति, समागएकउतुआहारादिरूपसन्तति, एकवीथि-
परियापन्ना अरूपसन्तती ति इमामं द्विजं सन्ततीनं वसेन । खण-
वसेना ति उत्पादट्ठितिभद्ववसेन [वि १. ४१. ८७, १८८, १९०. १९७] ।

ओभास ? ति विपस्सुनोभासो । पीती ति विपस्सनालाभवेन
उपपन्ना पीति । पस्सद्धी ति तेनेव कारणेन सत्ता पस्सद्धि ।
अधिमोक्खो ति सत्ता । पग्गतो ति विपस्सनात्तम्यमुत्तं विरिय ।
सुखं ति पि विपस्सुनासुखमेव । ज्ञाणं ति अतिविस्सदं तिमिणं विपस्सना-
नाणं । उपट्ठानं ति विपस्सनात्तम्यमुत्ता सुवट्ठिता मति । उपेक्खया
ति सम्पत्तज्ञानेसु सम्भक्तभूता विपस्सनुपेक्खया । निदग्गती ति विपस्स-
नायं आत्ययकमेव उपपज्जमाना सुवृत्ता गन्ताकारा निदग्गति (तत्तदा) ।
एतेसु ओभासादयो विपस्सुनान् परिपग्गत्ता उपपज्जेना ति इमा ।

निकन्ति पन उपक्विलेसो चेव विप्पस्सनाय च परिपन्थो । तेसु यस्मिं
कस्मिञ्चि उपपत्ते योगावचरो, अय अमग्गो ति, एतेहि विप्पमुत्त विपस्सना
जाण मग्गो ति मग्गामग्गलक्खणप्रवत्थानं करोति । तदेव
मग्गामग्गजाणदस्सचिसुद्धि नाम [वि २०।१०५-१२९] ।

३५ तथापरिपन्थविमुत्तस्स पन तस्स उदयव्वयजाणतो
पट्टाय यावानुलोमा तिलक्खण विपस्सनापरम्पराय
पट्ठिपज्जन्तस्स नव विपस्सनाजाणानि पट्ठिपदाजाणदस्सना-
चिसुद्धि नाम ।

यावानुलोमा ति याव अनुलोमजाणा । तिलक्खण आरोपेत्वा
पट्ठिपज्जन्तस्सा ति सम्बन्धो । नव विपस्सनाजाणानी ति हेट्ठा
वुत्तानि [१।२८] उदयव्वयजाणादीनि नव जाणानि ।

३६. तस्सेत्रं पट्ठिपज्जन्तस्स पन विपस्सना परिपाकमागम्म
इदानी अप्पना उप्पज्जिस्सती ति भवङ्गं वोच्छिन्दित्वा उप्पन्न
मनोद्वारानन्तर द्वे तीणि विपस्सनाचित्तानि य किञ्चि
अनिच्चादिलक्खणमारब्ध परिकम्मोपचारानुलोमनामेन प-
वत्तन्ति । या सिखापत्ता, सा सानुलोमा सङ्खारुपेस्खा
बुट्टानगामिनी विपस्सना ति च वुच्चति । ततो परं गोत्रभु-
चित्तं निव्वानमालम्बित्वा पुथुज्जनगोत्तमभिभवन्तं अरिय-
गोत्तमभिसम्भोन्तुव्व पवत्तति । तस्सानन्तरमेव मग्गो
दुक्खसत्त्वं परिजानन्तो, समुदयसत्त्वं पज्जहन्तो, निरोधसत्त्वं

सच्छिक्करोन्तो, मग्गसच्चं भावनावसेनः अप्पनावीथि-
सोतरति । ततो परं द्वे तीणि फलचित्तानि पवत्तित्वाः
भवद्गपातो व होति । पुन भवद्गं वोच्छिन्दित्वा पच्चवेक्खण-
वाणानि पवत्तन्ति ।

मग्गं फलञ्च निव्वानं पच्चवेक्खति परिडतो ।

हीने किलेसे सेसे च पच्चवेक्खति वा न वा ॥

द्विविसुद्धिकमेनेवं भावेतव्वो चतुव्विधो ।

वाणदस्सन्नविसुद्धि नाम मग्गो पवुच्चति ॥

अप्पना ति सोतापत्तिमग्गसमाधि । उप्पन्नमनोद्वारानन्तरं
ति मनोद्वारावजनचित्ते उप्रजित्वा निरुदे । तीणि विपस्सनाचित्तानी
ति मग्गभावनाय तीणि परिकम्मचित्तानि । तेषु पटमं परिकम्मं,
दुतियं उपचारं, ततियं अनुलोमं ति बुधति [वि २१।१२९-१३३] ।
अनिष्ठादित्थद्वयणं ति, अनिच्चं दुक्खं अनत्ता ति इमेसु एकं लक्षणं ।

समुदय तएह पजइन्तो, निरोध निब्बान सन्धिक्करोन्तो, अट्ठङ्गिकञ्च मग्ग भावेन्तो [वि २२।१२-१३] । पच्चवेक्खणञ्जाणानी ति पच्चवेक्खण-
चित्तानि । तेस आरम्भणानि दस्सेन्तो, मग्गं फलञ्चा ति आदिमाह ।
पणिडतो सो सोतापन्नो अरियो मग्ग फल निब्बानञ्च पच्चवेक्खति,
पहीने किलेसे, अवसेसे किलेसे च पच्चवेक्खति वा न वा पच्चवेक्खति
[वि २२।१९-२१] । एव सीलविसुद्धिं आदिं कत्वा पटिपदाञ्जाण-
दस्सनपरियोत्ताना छुब्धिस्सुद्धिकमेन यो, सोत्तापत्तिमग्गो, सकदागामि
मग्गो, अनागामिमग्गो, अरहत्तमग्गो चा ति एवं चतुब्बिधो मग्गो
भावेतब्बो, सो जाणदस्सनविसुद्धिं नाम पवुच्चति ।

अयमेत्थ विसुद्धिभेदो ।

विमोक्खभेदो

३७. तत्थ अनत्तानुपस्सना अत्ताभिनिवेसं मुञ्चन्ती
सुञ्जतानुपस्सना नाम विमोक्खमुखं होति । अनिञ्चानुपस्सना
विपल्लासनिमित्तं मुञ्चन्ती अनिमित्तानुपस्सना नाम विमोक्ख-
मुखं । दुक्खानुपस्सना तएहापणिधिं मुञ्चन्ती अप्पणिहितानु-
पस्सना नाम विमोक्खमुखं । तस्मा, यदि बुद्धानगामिनी
विपस्सना अनत्ततो विपस्सति, सुञ्जतो विमोक्खो
नाम होति मग्गो, यदि अनिञ्चतो विपस्सति, अनिमित्तो
विमोक्खो नाम, यदि दुक्खतो विपस्सति, अप्पणिहितो
विमोक्खो नामा ति च मग्गो विपस्सनागमनवसेन तीणि
नामानि लभति, तथा फलञ्च मग्गागमनवसेन मग्गवीथियं ।

तत्था ति तासु अनुपस्सनासु । विमोक्खमुखं ति विमोक्खस्स
कारणं । सुब्जताकारेण निब्बानं आरम्भणं कत्वा पवत्तो मग्गो सुब्जतो
विमोक्खो । अनिमित्ताकारेण निब्बानं आरम्भणं कत्वा पवत्तो मग्गो
अनिमित्तो विमोक्खो । अप्पणिहित्तकारेण निब्बानं आरम्भणं कत्वा
पवत्तो मग्गो अप्पणिहित्तो विमोक्खो [वि २१।७१] । विपस्स-
नागमनवसेना ति विपस्सनाय आ गमनवसेन । यदि विपस्सना
अत्ताभिनिवेसं मुञ्चिस्वा सुब्जताकारेण सङ्गारे अनुपस्सति, मग्गो तेनेवा-
कारेण निब्बानं आरम्भणं करोति, एवं विपस्सनातो आगमनवसेन,
सुब्जतो विमोक्खो ति नामं लभति । ए वं सेसविमोक्खद्वये पि । तथा
मग्गवीथियं फलम्पि मग्गतो आगमनवसेन, सुब्जतो विमोक्खो ति
एवमादीनि नामानि लभति ।

३८. फलसमापत्तिवीथियं पनं यथावुत्तनयेन विपस्स-
न्तानं यथासकं फलमुप्पज्जमानम्पि विपस्सनागमनवसेनेव
सुब्जतादिविमोक्खो ति च पवुच्चति । आरम्भणवसेन पन
सरसवसेन च नामत्तयं सव्वत्थ सव्वेसम्पि सममेव ।

फलसमापत्तिवीथियं मग्गतो आगमनं नयि, विपस्सनावसेनेव
आगमनं । तत्त्मा तेनेव कारणेन फलम्पि, सुब्जतो विमोक्खो ति एवमादीनि
नामानि लभति । आरम्भणवसेना ति सव्वेसं मग्गानं फलानञ्च
निब्बानमेवारम्भणं । सरसवसेना ति सकनभाववसेन । इमानि
मग्गफलानि सुब्जतं अनिमित्तं अप्पणिहित्तं निब्बानं आरम्भणं कत्वा
पवत्तन्ति, रागदोतमोहेदि मुब्भानि, रागादीनं निमित्तविरट्ठितानि,

९।३८-४०]

अभिधम्मत्थसङ्गहो

तण्हापणिधिमुत्तानि च होन्ति, तस्मा आरम्भणवसेनापि सरसवसेनापि इमानि तीणि नामानि लभन्तेव । सञ्चत्था ति मग्गवीथियम्पि फलवीथियम्पि । नामत्तयं सञ्चेस मग्गान फलानञ्च सममेव एकसमानमेव ।

अयमेत्थ विमोक्खभेदो ।

पुगलभेदो

३६. एत्थ पन सोतापत्तिमग्गं भावेत्वा दिट्ठिविचिकिञ्छा पहानेन पहीनापायगमनो सत्तक्खत्तुपरमो सोतापन्नो नाम होति ।

दससु सयोजनेषु [७।१०] दिट्ठि (सकायदिट्ठि), विचिकिञ्छा, सीलब्बतपरामासो ति इमानि तीणि सयोजनानि पढममग्गवज्झानि । सीलब्बतपरामासो ति दिट्ठि येव, तस्मा दिट्ठिविचिकिञ्छापहानेना ति आह । पहीनापायगमनो ति यस्स अपायगमन पहीन, यो अपायेसु न उपपज्जति । सत्तक्खत्तुपरमो ति उक्कसतो सत्तक्खत्तुं देवेषु च मनुस्सेषु च ससरित्वा दुक्खस्सन्त करोति, अट्ठमभवं न उपादियति ।

४०. सकदागामिमग्गं भावेत्वा रागदोसमोहानं तनुकरत्ता* सकदागामी नाम होति, सकिदेव इमं लोकं आगन्ता ।

० सी० तनुत्ता, एवं निकायेसु पि । † म. आगन्त्वा ।

तनुकरत्ता ति . तनुकरणेन । सकिदेवा ति एकवारमेव ।
 आगन्त्वा ति मरम्मपाठो । आगन्ता ति सुदृढतरो । 'आगन्तारो
 इत्थत्तं' ति हि चतुष्कनिपाते वुत्तं [अंगुत्तर २।२१५] । तस्मि
 येव सुत्ते 'आगन्ता इत्थत्तं,' 'अनागन्ता इत्थत्तं' ति पि पाठो दित्तति ।

४१. अनागामिमग्गं भावेत्वा कामरागव्यापादानं
 अनवसेसुप्पहानेन अनागामी नाम होति, अनागन्ता इत्थत्तं ।

अनागन्त्वा ति मरम्मपाठो । अनागन्ता ति सुन्दरतरो ।
 'अनागन्तारो इत्थत्तं' ति हि वुत्तं [अङ्गुत्तर २।२१५] । इत्थत्तं
 ति इमं भवं । तां सुद्धावाप्तभवे येव परिनिव्वायति ।

४२. अरहत्तमग्गं भावेत्वा अनवसेसकिलेसुप्पहानेन
 अरहा नाम होति खीणासुखो लोके अरगदक्खिण्यो ।

इमेसं सेक्खसिक्खानं नित्तविनेसो चतुग्घपरिच्छेदे [४ २२-२३]
 आगतनयेनेव वेदितव्यो ।

४४. तत्थ यथाकमं पठमज्झानघदिमहग्गतसमापत्तिं समापजित्वा बुद्धाय तत्थगते सहारधम्मे तत्थ तत्थेव विपं हसन्तो याव आकिञ्चायतनं गत्वा ततो परं अधिद्वेय्यादिकं पुब्बकिञ्चं कत्वा नेवसज्झानामज्जायतनं समापज्जति । तस्स द्विन्नं अप्पनाजवनानं परतो घोच्छिज्जति वित्तसन्तति । ततो निराधसमापन्नो नाम होति ।

तस्सा निरोधसमापत्तिया समापज्जन दस्सेति । इमिना योगावचरेन सद्धिं य एकावद्ध न होति, त निवासगेहादिक सत्ताहम्भन्तरे मा विनस्सतू ति अधिद्वैतव्य भवति । त अधिद्वेय्यं नाम । अधिद्वेय्य, सङ्खपटिमानन, सत्युप्पकोसन, जीवितद्धानपरिच्छेदावज्जनञ्चेति इदं चतुर्विधं अधिद्वेय्यादिक पुब्बकिञ्च । तस्स वरणना विमुद्धिमगो आगतनयेनेव वेदितव्वा [वि २३, ३४-४३] ।

४५ बुद्धानकाले एन अनागामिनो अनागामिफलचित्तं, अरहतो अरहत्तफलचित्तं एरुवारमेव पवत्तित्वा भवङ्गपाता होति । ततो परं पञ्चवेस्खणमाणं पवत्तति ।

अयमेत्थ समापत्तिभेदो ।

निद्रितो च विपस्सनाकम्मट्टाननयो ।

४६. भावेतव्वं पनिच्चेवं भावनाद्वयमुत्तमं ।

पटिपत्तिरसस्सादं पत्थयन्तेन सासने ॥

समथो च विपस्सना चाति इदं उत्तम भावनाद्वयं । परियत्ति-पटिपत्तिवसेन सासनं दुविधं । तत्थ परियत्ती ति बुद्धवचनस्स परिया-

पुणनं, उगएहनं ति. अत्यो । पटिपत्ती ति सीलादीनि विसोधेत्वा
हेट्टावुत्तसत्तविमुद्धिकमेन अरहत्तलाभाय उस्सकनं । इमस्मिं बुद्धसासने
त्तस्सा पटिपत्तिया निरामिसस्स रसस्स अस्सादं पत्थयन्तेन इच्छन्तेन
इति एवं इदं भावनाद्वयं भावेतव्वं ति योजना ।

इति अभिधम्मसत्थसङ्गहे कम्मट्ठानसङ्गहविभागो नाम
नवमो परिच्छेदो ।

निगमनं

चारित्तसोभितविसालकुलोदयेन
संद्धाभिवुड्ढपरिसुद्धगुणोदयेन ।
नम्बव्हयेन पण्णिधाय परानुकम्पं
यं पत्थितं पकरणं परिनिट्ठितं तं ॥
पुञ्ञेन तेन विपुलेन तुमूलसोमं
धञ्ञाधिवासमुदितोदितमायुगन्तं ।
पञ्ञावदातगुणसोभितलल्लिभिक्खू
मञ्ञन्तु पुञ्ञविभवोदयमङ्गलाय ॥

चारित्तेन कुलाचारेण सोभितं जातिमित्तभोगसम्पत्तिया वित्तालं
कुलं, तस्मिं उदयो निव्रत्ति यस्त तेन, सदाय अभिवुड्ढानं सील-
हिरोत्तप्पसुतचारणपञ्ञागुणानं उदयो अब्भुवति यस्मिं, तेन नम्बव्हयेन
नम्बनामकेन परानुकम्पं पण्णिधाय उप्पादेत्वा यं पकरणं पत्थितं
अभियाचितं तं परिनिट्ठितं ।

अभिधम्मत्थसङ्ग्रहो

तेन पकरणकरणलङ्घेन विपुलेन पुञ्जेन, पञ्चावदातेन अरिय-
मग्गपञ्जाय परिसुद्धेन सीलादिगुणसोभिता लज्जी हिरौत्तप्पसम्पन्ना
भिक्खू धञ्जान पुञ्जवन्तानं अधिवासभूत उदितोदितं अचन्तपाकट
इम तुमूलसोमनामव विहार पुञ्जविमवोदयमङ्गलाय पुञ्जसम्पत्तीन
अभिवुद्धिसङ्घातमङ्गलत्थ आयुगन्तं युगपरियन्त मञ्जन्तु । एतादिसा
भिक्खू, 'इमस्मि विहारे वासो फामुको ति मञ्जन्तु ।

इति अनुरुद्धाद्यरियेन रचितं अभिधम्मत्थसङ्ग्रहं नाम
पकरणं ।

उभिन्नमपि टीकान सारमादाय या कता ।

नवनीतटीका नाम इति सा परिनिष्ठिता ॥

अकुसल विवज्जेत्वा वड्ढेत्वा कुसलं सदा ।

मेत्तादिभावनायुत्ता मुत्ता कलहविग्गहा ।

सत्ता भवन्तु सुखिनो सन्धे सन्बद्धिते रता ॥

तिकपट्टानं

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

पच्चयुद्देशो

हेतुपच्चयो, आरम्भणपच्चयो, अधिपतिपच्चयो, अनन्तर-
पच्चयो, समनन्तरपच्चयो, सहजातपच्चयो, अञ्जमञ्जपच्चयो,
निस्सयपच्चयो, उपनिस्सयपच्चयो, पुरंजातपच्चयो, पच्छाजात-
पच्चयो, आसेवनपच्चयो, कम्मपच्चयो, विपाकपच्चयो, आहार-
पच्चयो, इन्द्रियपच्चयो, भानपच्चयो, मग्गपच्चयो, सम्पयुत्तपच्चयो,
विप्पयुत्तपच्चयो, अत्थिपच्चयो, नत्थिपच्चयो, विगतपच्चयो,
अविगतपच्चयो ति ।

पच्चयुद्देशो ।

पच्चयनिर्देशो

१. हेतुपच्चयो ति । ऐतं हेतुसम्ययुत्तकानं धम्मानं तं
समुद्धानानञ्च रूपानं हेतुपच्चयेन पच्चयो ।

२. आरम्भणपच्चयो ति । रूपायतनं चक्षुर्विज्जाणधातुया
तंसम्पयुत्तकानञ्च धम्मानं आरम्भणपच्चयेन पच्चयो । रूपायतनं
चक्षुर्विज्जाणधातुया तंसम्पयुत्तकानञ्च धम्मानं आर० ५. ५० ।
गन्धायतनं घानविज्जाणधातुया (१) पे (१) रूपायतनं चक्षुर्विज्जाणधातुया

५ पे ५ फोट्टुब्बायतन कायविज्जाणधातुया तसम्पयुत्तकानञ्च धम्मान
आर० प० प० । रूपायतन सहायतन गन्धायतन, रसायतन फोट्टुब्बा
यतन मनोधातुया तसम्पयुत्तकानञ्च धम्मान आर० प० प० । सम्बे धम्मा
मनोविज्जाणधातुया तसम्पयुत्तकानञ्च धम्मान आर० प० प० । य य
धम्म आरम्भ ये ये धम्मा उप्पज्जन्ति, चित्तचेतसिका धम्मा, ते ते
धम्मा तेस तेस धम्मान आरम्भणपच्चयेन पच्चयो ।

३ अधिपतिपच्चयो ति । छन्दाधिपति छन्दासम्पयुत्तकान
धम्मान तसमट्ठानानञ्च रूपान अधिपतिपच्चयेन पच्चयो । विरियाधिपति
विरियसम्पयुत्तकान धम्मान तसमट्ठानानञ्च रूपान चित्ताधिपति
चित्तसम्पयुत्तकान धम्मान तसमट्ठानानञ्च रूपान बीमसाधिपति
बीमससम्पयुत्तकान धम्मान तसमट्ठानानञ्च रूपान अधिपतिपच्चयेन
पच्चयो । य य धम्म गरु कत्वा ये ये धम्मा उप्पज्जन्ति, चित्त
चेतसिका धम्मा ते ते धम्मा तेस तेस धम्मान अधिपतिपच्चयेन पच्चयो ।

४ अनन्तरपच्चयो ति । चक्खुविज्जाणधातु तसम्पयुत्तका
च धम्मा मनोधातुया तसम्पयुत्तकानञ्च धम्मान अनन्तरपच्चयेन पच्चयो ।
१ मनोधातु तसम्पयुत्तका च धम्मा मनोविज्जाणधातुया तसम्पयुत्तकानञ्च
धम्मान अन० प० प० । २ सीतविज्जाणधातु ५ पे ५ धानविज्जाणधातु
जिह्वाविज्जाणधातु कायविज्जाणधातु तसम्पयुत्तका च धम्मा
मनोधातुया तसम्पयुत्तकानञ्च धम्मान अन० प० प० । मनोधातु
तसम्पयुत्तका च धम्मा मनोविज्जाणधातुया तसम्पयुत्तकानञ्च धम्माने
अन० प० प० । पुरिमा पुरिमा कुसला धम्मा पब्धिमान पब्धिमान

कुसलानं धम्मानं...पुरिमा पुरिमा कुसला धम्मा पच्छिमानं पच्छिमानं
अव्याकतानं धम्मानं...पुरिमा पुरिमा अकुसला धम्मा पच्छिमानं
पच्छिमानं अकुसलानं धम्मानं...पुरिमा पुरिमा अकुसला धम्मा
पच्छिमानं पच्छिमानं अव्याकतानं धम्मानं...पुरिमा पुरिमा अव्याकता
धम्मा पच्छिमानं पच्छिमानं अव्याकतानं धम्मानं...पुरिमा पुरिमा
अव्याकता धम्मा पच्छिमानं पच्छिमानं कुसलानं धम्मानं...पुरिमा
पुरिमा अव्याकता धम्मा पच्छिमानं पच्छिमानं अकुसलानं धम्मानं अन०
प० प० । येसं येसं धम्मानं अनन्तरा ये ये धम्मा उण्यज्जन्ति चित्त-
चेतसिका धम्मा. ते ते धम्मा तेसं तेसं धम्मानं अनन्तरपञ्चयेन
पञ्चयो ।

५. समनन्तरपञ्चयो ति । चक्खुविज्जाणधातुं तंसम्पयुत्तका
च धम्मा मनोधातुया तंसम्पयुत्तकानञ्च धम्मानं समनन्तरपञ्चयेन
पञ्चयो । मनोधातु तंसम्पयुत्तका च धम्मा मनोविज्जाणधातुया
तंसम्पयुत्तकानञ्च धम्मानं...सोतविज्जाणधातु ५ पे ५ धानविज्जाणधातु,
जिह्वाविज्जाणधातु, कायविज्जाणधातु, मनोधातु तंसम्पयुत्तका च
धम्मा मनोविज्जाणधातुया तंसम्पयुत्तकानञ्च धम्मानं सम० प० प० ।
पुरिमा पुरिमा कुसला धम्मा पच्छिमानं पच्छिमानं कुसलानं धम्मानं...
पुरिमा पुरिमा कुसला धम्मा पच्छिमानं पच्छिमानं अव्याकतानं
धम्मानं...पुरिमा पुरिमा अकुसला धम्मा पच्छिमानं पच्छिमानं
अकुसलानं धम्मानं...पुरिमा पुरिमा अकुसला धम्मा पच्छिमानं
पच्छिमानं अव्याकतानं धम्मानं...पुरिमा पुरिमा अव्याकता धम्मा

पच्छिमान पच्छिमान अब्याकतान धम्मान...पुरिमा पुरिमा अब्याकता
धम्मा पच्छिमान पच्छिमान कुसलान धम्मान...अकुसलान धम्मान
सम० प० प० । येस येस धम्मान समनन्तरा ये ये धम्मा उप्पज्जन्ति,
चित्तचेतसिका धम्मा, ते ते धम्मा तेस तेस धम्मान समनन्तर-
पच्चयेन पच्चयो ।

६. सहजातपच्चयो ति । चत्तारो खन्धा अरूपिनो अञ्जमञ्जं
सहजातपच्चयेन पच्चयो । चत्तारो महाभूता अञ्जमञ्ज . ओक्कन्तिकखण्णे
नामरूप अञ्जमञ्ज . चित्तचेतसिका धम्मा चित्तसमुट्टानानं रूपानं
महाभूता उपादारूपान सह० प० प० । रूपिनो धम्मा अरूपीन धम्मान
किञ्चिकाले सहजातपच्चयेन पच्चयो, किञ्चिकाले न सहजातपच्चयेन पच्चयो ।

७. अञ्जमञ्जपच्चयो ति । चत्तारो खन्धा अरूपिनो अञ्ज-
मञ्जपच्चयेन पच्चयो । चत्तारो महाभूता अञ्जमञ्जपच्चयेन पच्चयो ।
ओक्कन्तिकखण्णे नामरूप अञ्जमञ्जपच्चयेन पच्चयो ।

८. निस्सयपच्चयो ति । चत्तारो खन्धा अरूपिनो अञ्जमञ्ज
निस्सयपच्चयेन पच्चयो । चत्तारो महाभूता अञ्जमञ्ज नि० प० प० ।
ओक्कन्तिकखण्णे नामरूप अञ्जमञ्ज नि० प० प० । चित्तचेतसिका
धम्मा चित्तसमुट्टानान रूपानं नि० प० प० । महाभूता उपादारूपान
नि० प० प० । चक्खायतन चक्खुविज्जाणधातुया तसम्पयुत्तकानञ्च
धम्मान नि० प० प० । सोत्तायतन...धानायतनं...जिह्वायतनं...
कायायतन कायविज्जाणधातुया तसम्पयुत्तकानञ्च धम्मान नि० प० प० ।

१०. पुरेजातपच्चयो ति । चक्खायतन चक्खुविज्जाणधातुया तसम्पयुत्तकानञ्च धम्मान पुरेजातपच्चयेन पच्चयो । सोत्तायतन घानायतन जिह्वायतन कायायतन कायविज्जाणधातुया तसम्पयुत्तकानञ्च धम्मान पु० प० प० । रूपायतन चक्खुविज्जाणधातुया तसम्पयुत्तकानञ्च धम्मान पु० प० प० । सहायतन . गन्धायतन रसायतन .. फोट्टब्बायतन कायविज्जाणधातुया तसम्पयुत्तकानञ्च धम्मान पु० प० प० । रूपायतन सहायतन गन्धायतन रसायतन फोट्टब्बायतन मनोधातुया तसम्पयुत्तकानञ्च धम्मान पु० प० प० । य रूप निस्माय मनोधातु च मनोविज्जाणधातु च वनन्ति त रूप मनोधातुया तसम्पयुत्तकानञ्च धम्मान पु० प० प०, मनोविज्जाणधातुया त० ध० किञ्चि काले पु० प० प० किञ्चिकाले० न पुरेजातपच्चयेन पच्चयो । . ६

११ पच्छाजातपच्चयो ति । पच्छानाता चित्तचेतसिका धम्मा पुरेजातस्स इमस्स कायस्स पच्छाजातपच्चयेन पच्चयो । .

१२ आसेवनपच्चयो ति । पुरिमा पुरिमा कुसला धम्मा पञ्चिमान पञ्चिमान कुसलान धम्मान आसेवनपच्चयेन पच्चयो । पुरिमा पुरिमा अकुसला धम्मा पञ्चिमान पञ्चिमान अकुसलान धम्मान आ० प० प० । पुरिमा पुरिमा किरियान्याकता धम्मा पञ्चिमान पञ्चिमान किरियान्याकतान धम्मान आसेवनपच्चयेन पच्चयो ।

० किञ्चित्तान ति प टसन्धिस्मरणे । तत्थ हि हृदयगतु मनो विज्जाणधातुया सङ्गजातपच्चयेन पच्चयो होति । .

१३. कम्मपच्चयो ति । कुसलाकुसलं कम्मं विपाकानं खन्धानं कटत्ता च रूपानं कम्मपच्चयेन पच्चयो । चेतना सम्पयुत्तकानं धम्मानं तंसमुट्टानानञ्च रूपानं कम्मपच्चयेन पच्चयो ।

१४. विपाकपच्चयो ति । विपाका चत्तारो खन्धा अरूपिनो अब्जमब्जं विपाकपच्चयेन पच्चयो ।

१५. आहारपच्चयो ति । कवलीकारो आहारो इमस्स कायस्स आहारपच्चयेन पच्चयो । अरूपिनो आहारा सम्पयुत्तकानं धम्मानं तंसमुट्टानानञ्च रूपानं आहारपच्चयेन पच्चयो ।

१६. इन्द्रियपच्चयो ति । चक्खुन्द्रियं चक्खुविञ्जाणधातुया तंसम्पयुत्तकानञ्च धम्मानं इन्द्रियपच्चयेन पच्चयो । सोत... धान... जिह्वा... कायिन्द्रियं कायविञ्जाणधातुया तंसम्पयुत्तकानञ्च धम्मानं इ० प० प० । रूपजीवितिन्द्रियं कटत्तारूपानं इ० प० प० । अरूपिनो इन्द्रिया सम्पयुत्तकानं धम्मानं तंसमुट्टानानञ्च रूपानं इन्द्रियपच्चयेन पच्चयो ।

१७. भानपच्चयो ति भानङ्गानि भानसम्पयुत्तकानं धम्मानं तंसमुट्टानानञ्च रूपानं भानपच्चयेन पच्चयो ।

१८. मग्गपच्चयो ति । मग्गङ्गानि मग्गसम्पयुत्तकानं धम्मानं तंसमुट्टानानञ्च रूपानं मग्गपच्चयेन पच्चयो ।

१९. सम्पयुत्तपच्चयो ति चत्तारो खन्धा अरूपिनो अब्जमब्जं सम्पयुत्तपच्चयेन पच्चयो ।

२०. विप्पयुत्तपच्चयो ति । रूपिनो धम्मा अरूपीनं धम्मानं वि० प० प० । अरूपिनो धम्मा रूपीनं धम्मानं विप्पयुत्तपच्चयेन पच्चयो ।

२१. अत्थिपच्चयो ति । चत्तारो खन्धा अरूपिनो अञ्जमञ्ज
अ० प० प० । चत्तारो महामूता अञ्जमञ्ज अ० प० प० ।
ओक्कन्तिकखणे नामरूप अञ्जमञ्ज अ० प० प० । चित्तचेतसिका धम्मा
चित्तसमुट्ठानान रूपान अ० प० प० । महामूता उपादारूपान अ०
प० प० । वक्कायतन चक्खुविज्झाणधातुया तसम्पयुत्तकानञ्च धम्मान
अ० प० प० । सोत्तायतन.. धानायतन ..जिह्वायतन...कायायतन
कायविज्झाणधातुया तसम्पयुत्तकानञ्च धम्मान अ० प० प० । रूपा-
यतनं चक्खुविज्झाणधातुया तसम्पयुत्तकानञ्च धम्मान अ० प० प० ।
सहायतन . गन्धायतन ..रसायतन फोट्टन्नायतन कायविज्झाणधातुया
तसम्पयुत्तकानञ्च धम्मान* अ० प० प० । रूपायतन सुहायतन
गन्धायतन रसायतन फोट्टन्नायतन मनोधातुया तसम्पयुत्तकानञ्च धम्मान
अ० प० प० । यं रूपं निरसाय मनोधातु च मनोविज्झाणधातु च
वसन्ति, तं रूप मनोधातुया च मनोविज्झाणधातुया च तसम्पयुत्त-
कानञ्च धम्मान अत्थिपच्चयेन पच्चयो ।

२२. नत्थिपच्चयो ति । समनन्तरनिरुद्धा चित्तचेतसिका धम्मा
पटुप्पन्नान* चित्तचेतसिकान धम्मानं नत्थिपच्चयेन पच्चयो ।

२३. विगतपच्चयो ति । समनन्तर विगता चित्तचेतसिका धम्मा
पटुप्पन्नान चित्तचेतसिकान धम्मान विगतपच्चयेन पच्चयो ।

* पटुप्पन्नान ति पञ्चुरन्नानं (पटि + उप्पन्नान) ।

अकुसलो धम्मी अकुसलस्स धम्मस्स हेतुपच्चयेन पच्चयो । अकुसला हेतु सम्पयुत्तकान खन्धान हे० प० प० । अकुसलो धम्मो अन्याकतस्स धम्मस्स हे० प० प० । अकुसला हेतु चित्तसमुट्ठानान रूपान हे० प० प० । अकुसलो धम्मो अकुसलस्स च अन्याकतस्स च धम्मस्स हे० प० प० । अकुसला हेतु सम्पयुत्तकान खन्धान चित्तसमुट्ठानानञ्च रूपान हे० प० प० ।

अन्याकतो धम्मो अन्याकतस्स धम्मस्स हे० प० प० । विपाका न्याकता किरियान्याकता हेतु सम्पयुत्तकान खन्धान चित्तसमुट्ठानानञ्च रूपान हे० प० प० । पटिसन्धिक्खण्णे विपाकान्याकता हेतु सम्पयुत्त कान खन्धान कटत्ता च रूपान हेतुपच्चयेन पच्चयो ।

(२ आरम्भणपच्चयो)

कुसलो धम्मो कुसलस्स धम्मस्स आरम्भणपच्चयेन पच्चयो । दान दत्त्वा सीलं समादियित्वा उपोसथक्कम्म कत्त्वा त पच्चवेक्खसि, पुण्ये सुचि-

अकुसलचित्तानि । अन्याकता धम्मा, विपाकान्याकता, किरियान्याकता ति दुविधा होन्ति । तथ, तेवीसति कामावचरविपाकानि, नव महम्मगतविपाकानि, चत्तारि च लोकुच्चरत्तचित्तानी ति छत्तिम विपाकचित्तानि, विपाकान्याकता धम्मा ति पुनरिति । तीणि अहेतुकक्रियाचित्तानि, अट्ट कामावचरक्रियाचित्तानि, नव च महम्मग क्रियाचित्तानी ति इमेष चित्तान वसेन बीसति क्रियान्याकता धम्मा वेदेतव्या । रूपं, पञ्चसि, निम्मानं ति इमे नि धम्मा अन्याकता ।

रूपानि पचयेत्स्वति, भाना वुट्टित्वा भानं पचयेत्स्वति, सेक्खा गोवधुं*
 पचयेत्स्वन्ति, वीदान पचयेत्स्वन्ति, सेक्खा मग्गा वुट्टित्वा मग्गं पच-
 येत्स्वन्ति, सेक्खा वा पुथुज्जना वा कुसलं अनञ्चतो दुक्खतो अनत्ततो
 विपस्सन्ति, चेतोपरियजाणेन कुसलचित्तसमद्वित्स चित्तं जानन्ति ।
 आकासानञ्जायतनकुसलं विज्जाणञ्चायतनकुसलस्स आर० ५० ५० ।
 आकिञ्चञ्जायतनकुसलं नेवसज्जानात्तज्जानतनकुसलस्स आर० ५०
 ५० । कुसला खन्धा इद्विधिज्जाणस्स चेतोपरियजाणस्स पुब्बेनिवासा-
 नुत्तमतिज्जाणस्सं यथाकम्भूपगजाणस्स अनागगंसजाणस्स आ० ५० ५० ।

समङ्गिस्त चित्त जानाति । सेक्खा वा पुथुञ्जना वा कुसलं अनिघतो दुक्खतो अनत्ततो विपरसन्ति, कुसले निरुद्धे विपाको तदारम्भणता उपपज्जति । कुसल अस्तादेति अभिनन्दति, त आरम्भ रागो ॥ पे ॥ दोमनस्सं उपपज्जति, अकुसले निरुद्धे विपाको तदारम्भणता उपपज्जति । आकासानञ्जायतनकुसल विञ्जानञ्जायतनविपाकस्स च किरियस्स च आर० प० प० । आकिञ्चञ्जायतनकुसल नेवसञ्जानासञ्जायतन विपाकस्स च किरियस्स च आर० प० प० । कुसला खन्धा चेतो परियञ्जाणस्स पुब्बेनिवासानुस्सतिञ्जाणस्स यथाकम्मूपगञ्जाणस्स अनागतसञ्जाणस्स आवञ्जनाय आर० प० प० ।

अकुसलो धम्मो अकुसलस्स धम्मस्स आर० प० प० । राग अस्मादेति अभिनन्दति । त आरम्भ रागो -- ॥ पे ॥ दोमनस्स उपपज्जति । दिट्ठि अस्तादेति अभिनन्दति, त आरम्भ रागो ॥ पे ॥ दोमनस्सं उपपज्जति । विचिकिञ्छ आरम्भ विचिकिञ्छा उपपज्जति, दिट्ठि उपपज्जति, उदच्च उपपज्जति, दोमनस्स उपपज्जति । उदच्च आरम्भ उदच्चं उपपज्जति दिट्ठि...विचिकिञ्छा --दोमनस्सं उपपज्जति । दोमनस्सं आरम्भ दोमनस्स ...दिट्ठि...विचिकिञ्छा...उदच्च उपपज्जति ।

अकुसलो धम्मो कुसलस्स धम्मस्स आर० प० प० । सेक्खा पहीने किलेसे पधवेस्सन्ति, विक्खत्तम्मिउे किलेसे पधवेस्सन्ति, पुब्बे सनुदाचिये किलेसे जानन्ति, सेक्खा वा पुथुञ्जना वा अकुसल अनिघतो दुक्खतो अनत्ततो विपरसन्ति, चेतोपरियञ्जाणेन अकुसल चित्तसमङ्गिस्त चित्त जानन्ति, अकुसला खन्धा चेतोपरियञ्जाणस्स

पुब्बेनिवासानुत्ततिजाणस्स यथाकम्मूपगजाणस्स अनागतंसजाणस्स
आर० ५० ५० ।

अकुत्तलो धम्मो अव्याकतस्स धम्मस्स आर० ५० ५० । अरहा
पहीने किलेसे पच्चवेक्खति, पुब्बे सनुदाचिण्णे किलेसे जानाति, अकु-
त्तलं अनिच्चतो दुक्खतो अनत्ततो विपस्सति, चेतोपरियजाणेन अकुत्तल-
चित्तसमङ्गिस्स चित्तं जानाति । सेक्खा वा पुथुज्जना वा अकुत्तलं
अनिच्चतो दुक्खतो अनत्ततो विपस्सन्ति, अकुत्तले निरुद्धे विपाको तदा-
रम्मणता उप्पजति । अकुत्तलं अत्तादेति अभिनन्दति, तं आरब्ध
रागो ऽ पे ऽ दोमनस्सं उप्पजति । अकुत्तले निरुद्धे विपाको तदारम्मणता
उप्पजति । अकुत्तलां खन्धा चेतोपरियजाणस्स पुब्बेनिवासा-
नुत्ततिजाणस्स यथाकम्मूपगजाणस्स अनागतंसजाणस्स आवज्जनाय
आर० ५० ५० ।

अव्याकतो धम्मो अव्याकतस्स धम्मस्स आर० ५० ५० । अरहा
फलं पच्चवेक्खति, निब्बानं पच्चवेक्खति, निब्बानं फलस्स आवज्जनाय
आर० ५० ५० । अरहा चक्खुं अनिच्चतो दुक्खतो अनत्ततो विपस्सति,
सोतं, धानं, जिब्हं, कायं, रूपे, सद्दे, गन्धे, रसे, फोट्ठवे, वत्थुं, ,
विपाकाव्याकते किरियाव्याकते खन्धे अनिच्चतो...विपस्सति, दिव्वेन
चक्खुना रूपं पस्सति, दिव्वाय सोतधातुया सद्दं सुणाति, चेतोपरियजाणेन
विपाकाव्याकतकिरियाव्याकतचित्तसमङ्गिस्स चित्तं जानाति । आका-

सानञ्चायतनकिरिय विञ्जाणञ्चायतनकिरियस्स आर० प० प० । आकिञ्च-
ञ्चायतनकिरिय नेवसञ्जानासञ्जायतनकिरियस्स आर० प० प० ।
रूपायतन चक्खुविञ्जाणस्स आर० प० प० । सहायतन सातविञ्जाणस्स,
५ पे ५ फोट्टव्वायतन कायविञ्जाणस्स आर० प० प० । अव्याक्ता
खन्धा इद्धिविधजाणस्स चेतोपरियञ्जाणस्म पुब्बेनिवासानुस्सतिजाणस्स
अनागतसजाणस्स आवज्जाय आर० प० प० ।

अव्याक्तो धम्मो कुसलस्स धम्मस्स आर० प० प० । सेक्खा
पल पच्चवेक्खन्ति, निब्बान पच्चवेक्खन्ति । निब्बान गोत्रभुस्स, बोधानस्स,
मग्गस्स आर० प० प० । नेक्खा वा पुद्गुज्जा वा चक्खु ५ पे ५ वयु,
'विपाकाव्याकते किरियाव्याकते एण्हे अनिच्चतो दुक्कलतो अनूत्ततो
विपस्सन्ति, दिब्बेन चक्खुना रूप पस्सन्ति, दिब्बाय स्रोतधातुया सह
सुणन्ति, चेतोपरियञ्जाणेन विपाकाव्याकतकिरियाव्याकतचित्तसमद्भिस्स
चित्त जानन्ति । आव्याकना खन्धा इद्धिविधजाणस्स, चेतोपरियञ्जाणस्स,
पुब्बेनिवासानुस्सतिजाणस्स, अनागतसजाणस्स आर० प० प० ।

अव्याक्तो धम्मो अकुसलस्म धम्मस्स आर० प० प० । चक्खु
अस्सादेति अभिनन्दति, त आरम्भ रागो ५ पे ५ दोमनस्स उत्पज्जति ।
स्रोत ५ पे ५ किरियाव्याकते एण्हे अस्मादेति अभिनन्दति, त आरम्भ
रागो ५ पे ५ दोमनस्स उत्पज्जति ।

(३. अधिपतिपञ्चयो)

• कुसलो धम्मो कुसलस्स धम्मस्म अधिपतिपञ्चयेन पचयो ।
आरम्भणाधिपति, सहजाताधिपति । आरम्भणाधिपति—दानं दत्त्वा सील

समादित्वा उपोसथकर्मं कत्वा तं गरुं कत्वा पञ्चवेक्खति, पुञ्चे
 सुचिरणानि गरुं कत्वा पञ्चवेक्खति, भाना बुट्ठित्वा भानं गरुं
 कत्वा पञ्चवेक्खति । सेक्खा गोत्रभुं गरुं कत्वा पञ्चवेक्खन्ति, वोदानं
 गरुं कत्वा पञ्चवेक्खन्ति । सेक्खा मग्गा बुट्ठित्वा मग्गं गरुं कत्वा
 पञ्चवेक्खन्ति । सहजाताधिपति—कुसलाधिपति सम्पयुत्तकानं खन्धानं
 अधि. प० प० ।

देति अभिनन्दति । त गहं कत्वा रागो उप्पज्जति, दिट्ठि उप्पज्जति ।
दिट्ठि गहं कत्वा ॥ पे ॥ रागो उप्पज्जति, दिट्ठि उप्पज्जति । सहजाता-
धिपति - अकुसलाधिपति सम्पयुत्तकान् खन्धानं अधि० प० प० ।

अकुसलो घम्भो अन्याकतस्स धम्मस्स अधि० प० प० । सहजाता-
धिपति - अकुसलाधिपति चित्तसमुद्धानान् रूपान् अधि० प० प० ।

अकुसलो घम्भो अकुसलस्स च अन्याकतस्स च धम्मस्स अधि०
प० प० । सहजाताधिपति - अकुसलाधिपति सम्पयुत्तकान् खन्धान्
चित्तसमुद्धानान् रूपान् अधि० प० प० ।

अन्याकतो घम्भो अन्याकतस्स धम्मस्स अधि० प० प० ।
आरम्भणाधिपति, सहजाताधिपति । आरम्भणाधिपति अरहा फल
गहं कत्वा पद्यवेक्खति, निब्बानं गहं कत्वा पद्यवेक्खति । निब्बान
फलस्स अधि० प० प० । सहजाताधिपति - विपाकाभ्याकतकिरिया-
भ्याकताधिपति सम्पयुत्तकान् खन्धान् चित्तसमुद्धानान् रूपान्
अधि० प० प० ।

अन्याकतो घम्भो कुसलस्स धम्मस्स अधि० प० प० । आरम्भणा-
धिपति - सेक्खा फलं गहं कत्वा पद्यवेक्खन्ति, निब्बानं गहं कत्वा
पद्यवेक्खन्ति । निब्बानं गोश्रमुस्स, बोदानस्स, मगस्स अधि० प० प० ।

अन्याकतो घम्भो अकुसलस्स धम्मस्स अधि० प० प० । आरम्भणा-
धिपति - चक्खुं गहं कत्वा अस्सादेति अभिनन्दति, त गहं कत्वा रागो
उप्पज्जति, दिट्ठि उप्पज्जति । सोत ॥ पे ॥ किरियाभ्याकते खन्धे गहं
कत्वा अस्सादेति अभिनन्दति ॥ पे ॥ दिट्ठि उप्पज्जति ।

(४. अनन्तरपञ्चयो)

कुसलो धम्मो कुसलस्स धम्मस्स अनन्तरपञ्चयेन पञ्चयो । पुरिमा पुरिमा कुसला खन्धा पच्छिमानं पच्छिमानं कुसलानं खन्धानं अन० प० प० । अनुलोमं गोत्रमुस्स, अनुलोमं वोदानस्स, गोत्रभू मग्गस्स, वोदानं मग्गस्स अन० प० प० ।

कुसलो धम्मो अव्याकतस्स धम्मस्स अन० प० प० । कुसलं वुट्ठानस्स, मग्गो फलस्स, अनुलोमं सेक्खाय फलसमापत्तिया, निरोधा वुट्ठान्तस्स नेवसब्बानासब्बायतनकुसलं फलसमापत्तिया अन० प० प० ।

अकुसलो धम्मो अकुसलस्स धम्मस्स अन० प० प० । पुरिमा पुरिमा अकुसला खन्धा पच्छिमानं पच्छिमानं अकुसलानं खन्धानं अन० प० प० ।

अकुसलो धम्मो अव्याकतस्स धम्मस्स अन० प० प० । अकुसलं वुट्ठानस्स अन० प० प० ।

अव्याकतो धम्मो अव्याकतस्स धम्मस्स अन० प० प० । पुरिमा पुरिमा विपाकाव्याकता किरियाव्याकता खन्धा पच्छिमानं पच्छिमानं विपाकाव्याकतान किरियाव्याकतान खन्धानं अन० प० प० । भवद्दं आवज्जनाय, किरियं वुट्ठानस्स, अरहतो अनुलोमं फलसमापत्तिया, निरोधा वुट्ठान्तस्स नेवसब्बानासब्बायतनकिरियं फलसमापत्तिना अन० प० प० ।

* वुट्ठानन्ना ति विगाकस्स, तदारम्मणस्स वा भवद्दस्स वा ति अण्यो ।

अन्याकतो धम्मो कुसलस्स धम्मस्स अन० प० प० । आवज्जना
कुसलान खन्धान अन० प० प० ।

अन्याकतो धम्मो अकुसलस्स धम्मस्स अन० प० प० । आवज्जना
अकुसलान खन्धान अन० प० प० ।

(५ समनन्तरपद्यो)

कुसलो धम्मो कुसलस्स धम्मस्स समनन्तरपद्येन पद्यो । पुरिमा
पुरिमा कुसला खन्धा ॥५॥ (यथा अनन्तरपद्ये) वोदान मगस्स
सम० प० प० ।

कुसलो धम्मो अन्याकतस्स धम्मस्स सम० प० प० । कुसल
वुट्टानस्स ॥५॥ फलसमापत्तिया सम० प० प० ।

अकुसलो धम्मो अकुसलस्स धम्मस्स सम० प० प० । पुरिमा
पुरिमा अकुसला खन्धा ॥५॥ सम० प० प० ।

अकुसलो धम्मा अन्याकतस्स धम्मस्स सम० प० प० । अकुसल
वुट्टानस्स सम० प० प० ।

अन्याकतो धम्मो अन्याकतस्स धम्मस्स सम० प० प० । पुरिमा
पुरिमा विगाका-वाकता ॥५॥ फलसमापत्तिया सम० प० प० ।

अन्याकतो धम्मो कुसलस्स धम्मस्स सम० प० प० । आवज्जना
कुसलान खन्धान सम० प० प० ।

अन्याकतो धम्मो अकुसलस्स धम्मस्स सम० प० प० । आवज्जना
अकुसलान खन्धान सम० प० प० ।

(६. सहजातपञ्चयो)

कुसलो धम्मो कुसलस्स धम्मस्स सहजातपञ्चयेन पञ्चयो । कुसलो एको खन्धो तिण्णन्नं खन्धानं सह० प० प० । तयो खन्धा एकस्स खन्धस्स सह० प० प० । द्वे खन्धा द्विन्नं खन्धानं सह० प० प० ।

कुसलो धम्मो अव्याकतस्स धम्मस्स सह० प० प० । कुसला खन्धा चित्तसमुट्ठानानं रूपानं सह० प० प० ।

कुसलो धम्मो कुसलस्स च अव्याकतस्स च धम्मस्स सह० प० प० । कुसलो एको खन्धो तिण्णन्नं खन्धानं चित्तसमुट्ठानानञ्च रूपानं सह० प० प० । तयो खन्धा ॥ पे ॥ द्वे खन्धा द्विन्नं खन्धानं चित्तसमुट्ठानानञ्च रूपानं सह० प० प० ।

अकुसलो धम्मो अकुसलस्स धम्मस्स सह० प० प० । अकुसलो एको खन्धो तिण्णन्नं खन्धानं सह० प० प० । तयो खन्धा ॥ पे ॥ द्वे खन्धा द्विन्नं खन्धानं सह० प० प० ।

अकुसलो धम्मो अव्याकतस्स धम्मस्स सह० प० प० । अकुसला खन्धा चित्तसमुट्ठानानं रूपानं सह० प० प० ।

अकुसलो धम्मो अकुसलस्स च अव्याकतस्स च धम्मस्स सह० प० प० । अकुसलो एको खन्धो तिण्णन्नं खन्धानं चित्तसमुट्ठानानञ्च रूपानं सह० प० प० । तयो खन्धा ॥ पे ॥ द्वे खन्धा द्विन्नं खन्धानं चित्तसमुट्ठानानञ्च रूपानं सह० प० प० ।

अव्याकतो धम्मो अव्याकतस्स धम्मस्स सह० प० प० । विपाकाव्याकतो किरियाव्याकतो एको खन्धो ॥ पे ॥ द्वे खन्धा द्विन्नं खन्धानं

चित्तसमुद्धानानश्च रूपान सह० प० प० । पटिसन्धिकरणे वि
 व्याकतो एको खन्धो ॥ पे ॥ कटत्ता च रूपान सह० प० प० । २
 वत्थुस्स सह० प० प० । वत्थु खन्धान सह० प० प० । एक मह
 तिण्णन्न महाभूतान सह० प० प० । तयो ॥ पे ॥ द्वे महाभूता
 महाभूतान सह० प० प० । महाभूता चित्तसमुद्धानान रूपान, क
 रूपान, उपादारूपान सह० प० प० । बाहिर एक महाभूत ति
 ॥ पे ॥ द्विन्न महाभूतान सह० प० प० । महाभूता उपादार
 सह० प० प० । आहारसमुद्धान एक महाभूत ॥ पे ॥ द्विन्न महाभू
 सह० प० प० । महाभूता उपादारूपान सह० प० प० । उतुसमु
 एक महाभूत ॥ पे ॥ द्विन्न महाभूतान सह० प० प० । महा
 उपादारूपान सह० प० प० । असञ्जसत्तान एक महाभूत ॥ पे
 द्विन्न महाभूतान सह० प० प० । महाभूता कटत्तारूपान उपाद
 पान सह० प० प० ।

कुसलो च अन्याकतो च धम्मा अन्याकतस्स धम्मस्स सह० प० प०
 कुसला खन्धा च महाभूता च चित्तसमुद्धानान रूपान सह० प० प०

अकुसलो च अन्याकतो च धम्मा अन्याकतस्स धम्मस्स सह० प० प०
 अकुसला खन्धा च महाभूता च चित्तसमुद्धानान रूपान सहजातपचयेन पच

(७ अञ्जमञ्जपचयो)

कुसलो धम्मो कुसलस्स धम्मस्स अञ्जमञ्जपचयेन पचय
 कुसलो एको खन्धो तिण्णन्न खन्धान तयो खन्धा एकरम द्वे ख
 द्विन्न खन्धान अञ्ज० प० प० ।

अकुसलो धम्मो अकुसलस्स धम्मस्स अञ्ज० प० प० । अकुसलो एको खन्धो तिण्णन्नं...तयो खन्धा एकस्स...द्वे खन्धा द्विन्नं खन्धानं अञ्ज० प० प० ।

अव्याकतो धम्मो अव्याकतस्स धम्मस्स अञ्ज० प० प० । विपाकाव्याकतो किरियाव्याकतो एको खन्धो तिण्णन्नं...तयो खन्धा एकस्स...द्वे खन्धा द्विन्नं खन्धानं अञ्ज० प० प० । पटिसन्धिकखणे विपाकाव्याकतो एको खन्धो तिण्णन्नं खन्धानं वत्थुस्स च अञ्ज० प० प० । तयो खन्धा ॥ पं ॥ द्वे खन्धा द्विन्नं खन्धानं वत्थुस्स च अञ्ज० प० प० । खन्धा वत्थुस्स अञ्ज० प० प० । वत्थु खन्धानं अञ्ज० प० प० । एकं महाभूतं तिण्णन्नं महाभूतानं अञ्ज० प० प० । तयो महाभूता एकस्स...द्वे महाभूता द्विन्नं महाभूतानं अञ्ज० प० प० । बाहिरं, आहारसमुट्ठानं, उतुसमुट्ठानं, असञ्जसत्तानं एकं महाभूतं...तयो महाभूता...द्वे महाभूता द्विन्नं महाभूतानं अञ्जमञ्जपच्चयेन पच्चयो । ५

(८. निस्सयपच्चयो)

कुसलो धम्मो कुसलस्स धम्मस्स निस्सयपच्चयेन पच्चयो । कुसलो एको खन्धो तिण्णन्नं...तयो खन्धा एकस्स...द्वे खन्धा द्विन्नं खन्धानं नि० प० प० ।

• कुसलो धम्मो अव्याकतस्स धम्मस्स नि० प० प० । कुसला खन्धा चित्तसमुट्ठानानं रूपानं नि० प० प० ।

कुसलो धम्मो कुसलस्स च अव्याकतस्स च धम्मस्स नि० प० प० । कुसलो एको खन्धो तिण्णन्नं खन्धानं चित्तसमुट्ठानानञ्च रूपानं नि०

प० प० । तयो खन्धा एकस्स द्वे खन्धा द्विन्न खन्धान चित्त
समुट्ठानानञ्च रूपान नि० प० प० ।

अकुसलो धम्मो अकुसलस्स धम्मस्स नि० प० प० । अकुसलो एको
खन्धो तिण्णन्न तयो खन्धा एकस्स द्वे खन्धा द्विन्न खन्धान
नि० प० प० ।

अकुसलो धम्मो अब्याकतस्स धम्मस्स नि० प० प० । अकुसलो
खन्धा चित्तसमुट्ठानान रूपान नि० प० प० ।

अकुसलो धम्मो अकुसलस्स च अब्याकतस्स च धम्मस्स नि० प०
प० । अकुसलो एको खन्धो तिण्णन्न खन्धान चित्तसमुट्ठानानञ्च
रूपान नि० प० प० । तयो खन्धा एकस्स द्वे खन्धा द्विन्न खन्धान
चित्तसमुट्ठानानञ्च रूपान नि० प० प० ।

अव्याकतो धम्मो अव्याकतस्स धम्मस्स नि० प० प० । विपाका
व्याकतो किरियाव्याकतो एको खन्धो तिण्णन्न खन्धान चित्तसमुट्ठानानञ्च
रूपान नि० प० प० । तयो खन्धा द्वे खन्धा द्विन्न खन्धान चित्त
समुट्ठानानञ्च रूपान नि० प० प० । पटिसन्धिक्खण्णे विपाकाव्याकतो
एको खन्धो तिण्णन्न खन्धान कटत्ता च रूपान नि० प० प० । तयो
खन्धा द्वे खन्धा द्विन्न खन्धान कटत्ता च रूपान नि० प० प० । खन्धा
वत्थुस्स नि० प० प० । वत्थु खन्धान नि० प० प० । एकं महाभूतं
तिण्णन्न तयो महाभूता एकस्स द्वे महाभूता द्विन्न महाभूतान
नि० प० प० । महाभूता चित्तसमुट्ठानान रूपान, कटत्तारूपान
उपादारूपान नि० प० प० । बाहिर, आदारसमुट्ठान, उतुसमुट्ठानं

असञ्जसत्तानं एकं महाभूतं पे ॥ द्वे महाभूता द्विन्नं महाभूतानं
नि० ५० ५० । महाभूता कट्ठासत्तानं उगादासत्तानं नि० ५० ५० ।
चक्खायतनं चक्खुविञ्जाणस्स नि० ५० ५० । सोतायतनं... वानायतनं...
जिह्वायतनं .. कायायतनं कायविञ्जाणस्स नि० ५० ५० । वत्थु विमाका-
व्याकतानं किरियाव्याकतानं खन्धानं नि० ५० ५० । .

अव्याकतो धम्मो कुसलस्स धम्मस्स नि० ५० ५० । वत्थु कुसलानं
खन्धानं नि० ५० ५० ।

अव्याकतो धम्मो अकुसलस्स धम्मस्स नि० ५० ५० । वत्थु
अकुसलानं खन्धानं नि० ५० ५० ।

कुसलो च अव्याकतो च धम्मा कुसलस्स धम्मस्स नि० ५० ५० ।
कुसलो एको खन्धो च वत्थु च तिरिण्णन्नं खन्धानं नि० ५० ५० ।
तयो खन्धा च वत्थु च... द्वे खन्धा च वत्थु च द्विन्नं खन्धानं
नि० ५० ५० ।

कुसलो च अव्याकतो च धम्मा अव्याकतस्स धम्मस्स नि० ५० ५० ।
कुसला खन्धा च महाभूता च तिससत्तानानं सत्तानं नि० ५० ५० ।

अकुसलो च अव्याकतो च धम्मा अकुसलस्स धम्मस्स नि० ५० ५० ।
अकुसलो एको खन्धो च वत्थु च तिरिण्णन्नं सत्तानं पे ॥ द्वे सत्ता
च वत्थु च द्विन्नं सत्तानं नि० ५० ५० ।

(६. उपनिस्तयपञ्चयो)

कुसलो घम्मो कुसलस्स घम्मस्स उपनिस्तयपञ्चयेन पञ्चया ।
 आरम्मणूपनिस्तयो, अनन्तरूपनिस्तयो, पक्कूपनिस्तयो । आरम्मणूप
 निस्तयो—दानं दत्त्वा सीलं समादियित्वा उपोसथकम्मं कत्वा तं गहं
 कत्वा पञ्चवेक्खति, पुण्वे सुचिण्णानि गहं कत्वा पञ्चवेक्खति, भानां
 बुद्धित्वा भानं गहं कत्वा पञ्चवेक्खन्ति, सेक्खा गोत्रं गहं कत्वा
 पञ्चवेक्खन्ति, वोदानं गहं कत्वा पञ्चवेक्खन्ति । सेक्खा मग्गा बुद्धि-
 त्वा मग्गं गहं कत्वा पञ्चवेक्खन्ति । अनन्तरूपनिस्तयो—पुरिमं
 पुरिमां कुसलां खन्धां पञ्चिमानं पञ्चिमानं कुसलानं खन्धानं उप०
 प० प० । अनुलोमं गोत्रं गहं कत्वा, अनुलोमं वोदानं गहं कत्वा, गोत्रं मग्गं गहं
 कत्वा, वोदानं मग्गं गहं कत्वा पञ्चवेक्खन्ति । पक्कूपनिस्तयो—सद्दं उपनिस्तायं दानं
 देति, सीलं समादियति, उपोसथकम्मं करोति, भानं उप्पादेति, विपस्सं
 उप्पादेति, मग्गं उप्पादेति, अभिञ्जं उप्पादेति समापत्तिं उप्पादेति । सीलं,
 सुतं, चागं, पञ्जा उपनिस्तायं दानं देति ॥ पे ॥ समापत्तिं उप्पादेति ।
 सद्दं, सीलं, सुतं, चागो, पञ्जा सद्दाय, सीलस्स, सुतस्स, चागरं
 पञ्जाम् उप० प० प० । पठमस्स भानस्स परिकम्मं पठमस्स भानस्स
 उप० प० प० । दुतियस्स भानस्स परिकम्मं ॥ पे ॥ चतुत्थस्स भानस्स
 परिकम्मं चतुत्थस्स भानस्स उप० प० प० । आकासानञ्जायतनस्स
 परिकम्मं ॥ पे ॥ नेवसञ्जानासञ्जायतनस्स परिकम्मं नेवसञ्जानासञ्जा-
 यतनस्स उप० प० प० । पठमं भानं दुतियस्स भानस्स ॥ पे ॥
 चतुर्थं भानं आकासानञ्जायतनस्स ॥ पे ॥ आकिञ्चनञ्जायतनं नेवसञ्जा-

रागं गरुं कत्वा अस्सादेति अभिनन्दति । तं गरुं कत्वा रागो...दिट्ठि
उप्यजति । दिट्ठि गरुं कत्वा ॥ पे ॥ रागो...दिट्ठि उप्यजति ।
अनन्तरूपनिस्सयो—पुरिमा पुरिमा अकुसला खन्धा पच्छिमानं पच्छिमानं
अकुसलानं खन्धानं उप० प० प० । पकनूपनिस्सयो—रागं उपनिस्साय
पाणं हनति, अदिन्नं आदियति, मुसा भणति, पिसुण भणति, फरुसं
भणति, सम्फं पलपति, सन्धि छिन्दति, निल्लोप हरति, एकागारिकं करोति,
परिपन्थे तिट्ठति, परदारं गच्छति, गामघातं, निगमघातं करोति, मातर
जीविता वोरोपेति, पितरं जीविता वोरोपेति, अरहन्तं जीविता वोरोपेति,
दुट्ठेन चित्तेन तथागतस्स लोहितं उप्पादेति, संघं भिन्दति । दोसं,
मोहं, मानं, दिट्ठि, पत्थनं उपनिस्साय पाणं हनति ॥ पे ॥ संघं भिन्दति ।
रागो, दोसो, मोहो, मानो दिट्ठि, पत्थना रागस्स, दोसस्स, मोहस्स,
मानस्स, दिट्ठिया, पत्थनाय उप० प० प० । पाणातिपातो पाणाति-
पातस्स, अदिन्नादानस्स, कामेसु मिच्छाचारस्स, मुसावादस्स, पिसुणाय
वाचाय, फरुसाय, वाचाय, सम्फपलापस्स अभिज्झाय, व्यागदस्स,
मिच्छादिट्ठिया उप० प० प० । अदिन्नादानं अदिन्नादानस्स ॥ पे ॥
मिच्छादिट्ठिया, पाणातिपातम्म उप० प० प० । चक्रं वन्धितव्यं ।
कामेसु मिच्छाचारो ॥ पे ॥ मिच्छादिट्ठि मिच्छादिट्ठिया उप० प० प० ।
मिच्छादिट्ठि पाणातिपातस्स ॥ पे ॥ व्यापादस्स उप० प० प० । मातु-
घातिकम्मं मातुघातिकम्मस्स, पितुघातिकम्मस्स, अरहन्तघातिकम्मस्स,

अब्बेन कतं मातुघातिकम्मं अगरेण कतस्स मातुघातिकम्मस्स,
एवं पितुघातिकम्मं पितुघातिकम्मस्स ।

रुद्रिहृत्पादकम्मस्स, सधभेदकम्मस्स, नियतमिच्छादिट्टिया, मातुघातिकम्मस्स उप० प० प० । अरहन्तघातिकम्मस्स ॥ पे ॥ नियतमिच्छादिट्टिया, मातुघातिकम्मस्स उप० प० प० । अरहन्तघातिकम्मस्स ॥ पे ॥ नियतमिच्छादिट्टि नियतमिच्छादिट्टिया, मातुघातिकम्मस्स ॥ पे ॥ संघभेदकम्मस्स उप० प० प० । चक्रं कातम्ब । अकुसलो धम्मो कुसलस्स धम्मस्स उप० प० प० । पक्कूपनिस्सयो— राग उपनिस्साय दानं देति, सीलं समादियति, उपोसथकम्मं करोति, भ्रान्तं उप्पादेति, विपस्सन्नं उप्पादेति, मग्गं उप्पादेति, अभिज्झं उप्पादेति, समापत्तिं उप्पादेति । दोष, मोहं, मानं, दिट्ठिं, पत्थनं उपनिस्साय दानं देति ॥ पे ॥ समापत्तिं उप्पादेति । रागो ॥ पे ॥ पत्थना सद्धाय, सीलस्स, सुतस्स, चागस्स, पज्जाय उप० प० प० । पाणं हत्त्वा तस्स पटिघातत्थाय दानं देति ॥ पे ॥ समापत्तिं उप्पादेति । अदिन्नं आदियित्वा, मुसा भणित्वा, पिमुणं भणित्वा, पक्कं भणित्वा, सक्कं पलपित्वा, सन्धिं छिन्दित्वा, निल्लोपं हरित्वा, एकागारिकं करित्वा, परिपण्ये उक्त्वा, परदारं गन्त्वा, गामघातं करित्वा, निगमघातं करित्वा तस्स पटिघातत्थाय दानं देति ॥ पे ॥ समापत्तिं उप्पादेति । मातरं जीवितां वीरोपेत्या ॥ पे ॥ पितरं जीवितां वीरोपेत्या, अरहन्तं जीवितां वीरोपेत्या, दुट्ठेन चित्तेन तथागतस्स लोहितं उप्पादेत्वा, संघं भिन्दित्वा तस्स पटिघातत्थाय दानं देति, सीलं समादियति, उपोसथकम्मं करोति ।

अकुसलो धम्मो अन्याकतस्स धम्मस्स उप० प० प० । अनन्तरूपनिस्सयो, पक्कूरूपनिस्सयो । अनन्तरूपनिस्सयो—अकुसलं कुट्टानस्स

उप० प० प० । पक्तूपनिस्तयो—रागं उपनिस्ताय अत्तानं आतापेति परितापेति, परियेष्टिमूलकं दुक्खं पच्चनुभोति । दोसं, मोहं, मान, दिट्ठि, पथनं उपनिस्ताय अत्तानं आतापेति परितापेति, परियेष्टिमूलकं दुक्खं पच्चनुभोति । रागो ऽपे ऽपत्यना कायिकस्स सुखस्स, कायिकस्स दुक्खस्स, फलसमापत्तिया उप० प० प० । अकुसलं कम्मं विपाकन्त उप० प० प० ।

अव्याकतो धम्मो अव्याकतस्स धम्मस्स उप० प० प० । आर-
म्मणूपनिस्तयो, अनन्तरूपनिस्तयो, पक्तूपनिस्तयो । आरम्मणूप-
निस्तयो—अरहा फलं गरं कत्वा पच्चवेक्खति, निब्बानं गरं कत्वा
पच्चवेक्खति । निब्बानं फलस्स उप० प० प० । अनन्तरूपनिस्तयो—
पुरिमा पुरिमा विपाकाव्याकता किरियाव्याकता खन्धा पच्छिमानं पच्छि-
मानं विपाकाव्याकतानं किरियाव्याकतानं खन्धानं उप० प० प० ।
भवङ्गं आवज्जनाय, किरियं बुट्टानस्स, अरहतो अनुलोमं फलसमापत्तिया
निरोधा बुट्टहन्तस्स नेवसब्बानात्तब्बयायतनकिरियं फलसमापत्तिया उप०
प० प० । पक्तूपनिस्तयो—कायिकं सुखं कायिकस्स सुखस्स, कायि-
कस्स दुक्खस्स, फलसमापत्तिया उप० प० प० । कायिकं दुक्खं
कायिकस्स सुखस्स, कायिकस्स दुक्खस्स, फलसमापत्तिया उप० प० प० ।
उतु कायिकस्स सुखस्स ऽपे ऽपत्यना फलसमापत्तिया उप० प० प० । भोजनं...
सेनासनं कायिकस्स सुखस्स ऽपे ऽपत्यना फलसमापत्तिया उप० प० प० ।
कायिकं सुखं, कायिकं दुक्खं, उतु, भोजनं, सेनासनं कायिकस्स सुखस्स
ऽपे ऽपत्यना फलसमापत्तिया उप० प० प० । फलसमापत्ति कायिकस्स सुखस्स

उप० प० प० । अरहा कायिक सुख उपनिस्साय अनुष्पन्न किरिय समापत्ति उप्पादेति, उप्पन्न समापज्जति, सङ्खारे अनिच्चतो विपस्सति । कायिक दुक्ख ॥ पे ॥ सेनासन उपनिस्साय ॥ पे ॥ अनत्ततो विपस्सति ।

अन्याकतो धम्मो कुसलस्स धम्मस्स उप० प० प० । आरम्मणूप-
निस्सयो, अनन्तरूपनिस्सयो, पक्कूपनिस्सयो । आरम्मणूपनिस्सयो—
सेकरा पल गह कत्वा पच्चवेक्खन्ति, निम्बान गह कत्वा पच्चवेक्खन्ति,
निम्बान गोत्रभुस्स, वोदानस्स, भग्गस्स उप० प० प० । अनन्तरूप-
निस्सयो—आवज्जना कुसलान खन्धान उप० प० प० । पक्कूप-
निस्सयो—कायिक सुख उपनिस्साय दान देति ॥ पे ॥ समापत्ति उप्पा-
देति । कायिक दुक्ख, उदु, भोजन, सेनासन उपनिस्साय दान देति
॥ पे ॥ समापत्ति उप्पादेति । कायिक सुख, कायिक दुक्ख, उदु,
भोजन, सेनासन संदाय, सीलस्स, सुतस्स, चागस्स, पज्जाय उप०
प० प० ।

अन्याकतो धम्मो अकुसलस्स धम्मस्स उप० प० प० । आरम्मणूप-
निस्सयो, अनन्तरूपनिस्सयो, पक्कूपनिस्सयो । आरम्मणूपनिस्सयो—
चक्खु गह कत्वा अस्सादेति अभिनन्दति । त गह कत्वा रामो
उप्पज्जति, दिट्ठि उप्पज्जति । सोत, धान, जिब्ब, काय, रूपे, सद्दे, गन्धे,
रसे, फोटुब्बे, वत्थु विपाकान्याकते किरियाव्याकते गन्धे गह कत्वा
अस्सादेति अभिनन्दति ॥ पे ॥ दिट्ठि उप्पज्जति । अनन्तरूपनिस्सयो—
आवज्जनु अकुसलानं खन्धान उप० प० प० । पक्कूपनिस्सयो—

कायिकं सुखं उपनिस्साय पाणं हनति ॥ पे ॥ संघं भिन्दति । कायिकं दुःखं, उदु, भोजनं, सेनासनं उपनिस्साय पाणं हनति ॥ पे ॥ संघं भिन्दति । कायिकं सुखं ॥ पे ॥ सेनासनं रागस्स, दोसस्स, मोहस्स, मानस्स, दिट्ठिया, पत्थनाय उपनिस्सयपच्चयेन पच्चयो ।

(१०. पुरेजातपच्चयो)

अव्याकतो धम्मो अव्याकतस्स धम्मस्स पुरेजातपच्चयेन पच्चयो । आरम्भणपुरेजातं, वत्थुपुरेजातं । आरम्भणपुरेजातं—अरहा, चक्खुं अनिच्चतो दुक्खतो अनत्ततो विपस्सति । सोतं, धानं, जिह्वं, कायं ॥ पे ॥ वत्थुं अनिच्चतो ॥ पे ॥ विपस्सति । दिव्वेन चक्खुना रूपं पस्सति, दिव्वाय सोतधातुया सहं सुणाति । रूपायतनं चक्खुविञ्जाणस्स ॥ पे ॥ फोट्ठव्वायतनं कायविञ्जाणस्स पुरे० प० प० । वत्थुपुरेजातं—चक्खायतनं चक्खुविञ्जाणस्स ॥ पे ॥ कायायतनं कायविञ्जाणस्स पुरे० प० प० । वत्थु विनाकाव्याकतानं किरियाव्याकतानं खन्धानं पुरे० प० प० ।

अव्याकतो धम्मो कुसलस्स धम्मस्स पुरे० प० प० । आरम्भणपुरेजातं, वत्थुपुरेजातं । आरम्भणपुरेजातं—सेक्खा वा पुथुज्जना वा चक्खुं अनिच्चतो ॥ पे ॥ विपस्सन्ति । सोतं ॥ पे ॥ वत्थुं अनिच्चतो ॥ पे ॥ विपस्सन्ति । दिव्वेन चक्खुना रूपं पस्सन्ति । दिव्वाय सोतधातुया सहं सुणन्ति । वत्थुपुरेजातं—वत्थु कुसलानं खन्धानं पुरे० प० प० ।

अव्याकतो धम्मो अकुसलस्स धम्मस्स पुरे० प० प० । आरम्भणपुरेजातं, वत्थुपुरेजातं । आरम्भणपुरेजातं—चक्खुं अत्तादेति अभि-

नन्दति । त आरम्भ रागो उत्पजति, दिष्टि उत्पजति, विचिकिञ्छा उत्पजति, उद्धञ्च उत्पजति, दोमनस्स उत्पजति । सोत ८ पे ८ वत्थु अस्सादेति अभिनन्दति ८ पे ८ दोमनस्स उत्पजति । वत्थु-पुरेजात — वत्थु अकुसलान खन्धान पुरेजातपच्चयेन पच्चयो ।

(११. पञ्छाजातपच्चयो)

कुसलो धम्मो अब्याकतस्स धम्मस्स पञ्छाजातपच्चयेन पच्चयो । पञ्छाजाता कुसला खन्धा पुरेजातस्स इमस्स कायस्स पञ्छा० प० प० ।
अकुसलो धम्मो अब्याकतस्स धम्मस्स पञ्छा० प० प० । पञ्छा-जाता अकुसला खन्धा पुरेजातस्स इमस्स कायस्स पञ्छा० प० प० ।
अव्याकतो धम्मो अब्याकतस्स धम्मस्स पञ्छा० प० प० । पञ्छा-जाता विपाकाव्याकता किरियाव्याकता खन्धा पुरेजातस्स इमस्स कायस्स पञ्छाजातपच्चयेन पच्चयो ।

(१२. आसेवनपच्चयो)

कुसलो धम्मो कुसलस्स धम्मस्स आसेवनपच्चयेन पच्चयो । पुरिमा पुरिमा कुसला खन्धा पञ्चिमानं पञ्चिमानं कुसलान खन्धान आसे० प० प० । अनुलोम गोत्रभुस्स, अनुलोम वोदानस्स, गोत्रभू मग्गस्स, वोदान मग्गस्स आसे० प० प० ।

अकुसलो धम्मो अकुसलस्स धम्मस्स आसे० प० प० । पुरिमा पुरिमा अकुसला खन्धा पञ्चिमानं पञ्चिमानं अकुसलान खन्धान आसे० प० प० ।

अव्याकतो धम्मो अव्याकतस्स धम्मस्स आसे० प० प० । पुरिमा पुरिमा किरियाव्याकता खन्धा पच्छिमानं पच्छिमानं किरियाव्याकतानं खन्धानं आसेवनपच्चयेन पच्चयो । ४

(१३. कम्मपच्चयो)

कुसलो धम्मो कुसलस्स धम्मस्स कम्मपच्चयेन पच्चयो । कुसला चेतना सम्पयुत्तकानं खन्धानं कम्मप० प० ।

कुसलो धम्मो अव्याकतस्स धम्मस्स कम्मप० प० । सहजाता (चेतना) नानाक्खणिका (चेतना) । सहजाता कुसला चेतना चित्तसमुट्ठानानं रूपानं कम्मप० प० । नानाक्खणिका कुसला चेतना विपाकानं खन्धानं कटत्ता च रूपानं कम्मप० प० ।

कुसलो धम्मो कुसलस्स च अव्याकतस्स च धम्मस्स कम्म० प० प० । कुसला चेतना सम्पयुत्तकानं खन्धानं चित्तसमुट्ठानानञ्च रूपानं कम्मप० प० ।

अकुसलो धम्मो अकुसलस्स धम्मस्स कम्मप० प० । अकुसला चेतना सम्पयुत्तकानं खन्धानं कम्मप० प० ।

अकुसलो धम्मो अव्याकतस्स धम्मस्स कम्मप० प० । सहजाता, नानाक्खणिका । सहजाता अकुसला चेतना चित्तसमुट्ठानानं रूपानं कम्मप० प० । नानाक्खणिका अकुसला चेतना विपाकानं खन्धानं कटत्ता च रूपानं कम्मप० प० ।

अकुसलो धम्मो अकुलस्स च अव्याकतस्स च धम्मस्स कम्म-

प० प० । अकुसला चेतना सम्पयुक्तकानं सन्धानं चित्तसमुद्धानानश्च रूपान कम्मप० प० ।

अव्याकतो धम्मो अव्याकतस्स धम्मस्स कम्मप० प० । विपाकाव्याकता किरियाव्याकता चेतना सम्पयुक्तकानं सन्धानं चित्तसमुद्धानानश्च रूपान कम्मप० प० । पटिसन्धिकल्लणे विपाकाव्याकता चेतना सम्पयुक्तकानं सन्धानं कटत्ता च रूपानं कम्मप० प० । चेतना वत्थुस्स कम्मपचयेन पचये ।

(१४. विपाकपचयो)

अव्याकतो धम्मो अव्याकतस्स धम्मस्स विपाकपचयेन पचये । विपाकाव्याकतो एको सन्धो तिण्णत्तं सन्धानं चित्तसमुद्धानानश्च रूपानं विपाकप० प० । तयो सन्धा एकस्स सन्धस्स चित्तसमुद्धानानश्च रूपानं विपाकप० प० । द्वे सन्धा द्विजं ऽ पे ऽ रूपानश्च विपाकप० प० । पटिसन्धिकल्लणे विपाकाव्याकतो एको सन्धो ऽ पे ऽ कटत्ता च रूपानं विपाकप० प० । सन्धा वत्थुस्स विपाकपचयेन पचये ।

(१५. आहारपचयो)

कुमलो धम्मो कुसलस्स धम्मस्स आहारपचयेन पचये । कुसला आहारा सम्पयुक्तकानं सन्धानं आहारप० प० ।

कुमलो धम्मो अव्याकतस्स धम्मस्स आहारप० प० । कुमला आहारा चित्तसमुद्धानानं रूपान आहारप० प० ।

कुमलो धम्मो कुसलस्स च अव्याकतस्स च धम्मस्स आहारप०

प० । कुसला आहारा सम्पयुत्तकानं खन्धानं चित्तसमुद्धानानञ्च रूपानं
आहारप० प० ।

अकुसलो धम्मो अकुसलस्स धम्मस्स आहारप० प० । अकुसला
आहारा सम्पयुत्तकानं खन्धानं आहारप० प० ।

अकुसलो धम्मो अव्याकतस्स धम्मस्स आहारप० प० । अकुसला
आहारा चित्तसमुद्धानानं रूपानं आहारप० प० ।

अकुसलो धम्मो अकुसलस्स च अव्याकतस्स च धम्मस्स आहारप०
प० । अकुसला आहारा सम्पयुत्तकानं खन्धानं चित्तसमुद्धानानञ्च
रूपानं आहारप० प० ।

अव्याकतो धम्मो अव्याकतस्स धम्मस्स आहारप० प० । विपा-
काव्याकता किरियाव्याकता आहारा सम्पयुत्तकानं खन्धानं चित्तसमु-
द्धानानञ्च रूपानं आहारप० प० । पटिसन्धिक्खण्णे विपाकाव्याकता
आहारा सम्पयुत्तकानं खन्धानं कटत्ता च रूपानं आहारप० प० ।
कवलीकारो आहारो इमस्स कायस्स आहारपच्चयेन पच्चयो ।

(१६. इन्द्रियपच्चयो)

कुसलो धम्मो कुसलस्स धम्मस्स इन्द्रियपच्चयेन पच्चयो । कुसला
इन्द्रिया सम्पयुत्तकानं खन्धानं इ० प० प० ।

कुसलो धम्मो अव्याकतस्स धम्मस्स इ० प० प० । कुसला इन्द्रिया
चित्तसमुद्धानानं रूपानं इ० प० प० ।

कुसलो धम्मो कुसलस्स च अव्याकतस्स च धम्मस्स इ० प० प० ।
कुसला इन्द्रिया सम्प० खन्धानं चित्तसमुद्धानानञ्च रूपानं इ० प० प० ।

अकुसलो धम्मो अकुलस्स धम्मस्स इ० प० प० । अकुसला
इन्द्रिया सम्प० खन्धान इ० प० प० ।

अकुसलो धम्मो अब्याकतस्स धम्मस्स इ० प० प० । अकुसला
इन्द्रिया चित्तसमुट्ठानान रूपान इ० प० प० ।

अकुसलो धम्मो अकुलस्स च अब्याकतस्स च धम्मस्स इ० प०
प० । अकुसला इन्द्रिया सम्प० खन्धान चित्तसमुट्ठानानञ्च रूपान
इ० प० प० ।

अव्याकतो धम्मो अब्याकतस्स धम्मस्स इ० प० प० । विपाका-
व्याकता किरियाव्याकता इन्द्रिया सम्प० खन्धान चित्तसमुट्ठानानञ्च
रूपान इ० प० प० । पटिसन्धिकस्ये विपाकाव्याकता इन्द्रिया सम्प०
खन्धान कटत्ता च रूपान इ० प० प० । चक्षुन्द्रिय चक्षुर्विम्भाणस्स
॥ ५ ॥ कायिन्द्रिय कायविम्भाणस्स इ० प० प० । रूपजीवितिन्द्रिय
कटत्तारूपान इन्द्रियपचयेन पचये ।

॥

(१७. भानपचये)

कुसलो धम्मो कुसलस्स धम्मस्स भानपचयेन पचये । कुसलानि
भानज्ञानि सम्प० खन्धान भानप० प० ।

कुसलो धम्मो अब्या० धम्मस्स भानप० प० । कुसलानि
भानज्ञानि चित्तसमुट्ठानान रूपान भानप० प० ।

कुसलो धम्मो कुसलस्स च अब्या० च धम्मस्स भानप० प० ।
कुसलानि भानज्ञानि सम्प० खन्धान चित्तसमुट्ठानानञ्च रूपान भान
प० प० ।

अकुसलो धम्मो अकुसलस्स धम्मस्स भानप० प० । अकुसलानि
भानङ्गानि सम्प० खन्धानं भानप० प० ।

अकुसलो धम्मो अव्या० धम्मस्स भानप० प० । अकुसलानि
भानङ्गानि चित्तस० रूपानं भानप० प० ।

अकुसलो धम्मो अकुसलस्स च अव्या० च धम्मस्स भानप० प० ।
अकुसलानि भानङ्गानि सम्प० खन्धानं चित्तसमुट्ठानानञ्च रूपानं
भानप० प० ।

अव्याकतो धम्मो अव्याकतस्स धम्मस्स भानप० प० ।
विपाकाव्याकतानि किरियाव्याकतानि भानङ्गानि सम्पयुत्तकानं खन्धानं
चित्तसमुट्ठानानञ्च रूपानं भानप० प० । पटिसन्धिक्कल्लो विपा-
काव्याकतानि भानङ्गानि सम्प० खन्धानं कटत्ता च रूपानं
भानपच्चयेन पच्चयो ।

(१८. मग्गपच्चयो)

कुसलो धम्मो कुसलस्स धम्मस्स मग्गपच्चयेन पंचयो । कुसलानि
मग्गङ्गानि सम्प० खन्धानं मग्गप० प० ।

कुसलो धम्मो अव्याकतस्स धम्मस्स मग्गप० प० । कुसलानि
मग्गङ्गानि चित्तस० रूपानं मग्गप० प० ।

कुसलो धम्मो कुसलस्स च अव्या० च धम्मस्स मग्गप० प० ।
कुसलानि मग्गङ्गानि सम्प० खन्धानं चित्तसमुट्ठानानञ्च रूपानं मग्गप० प० ।

अकुसलो धम्मो अकुसलस्स धम्मस्स मग्गप० प० । अकुसलानि
मग्गङ्गानि सम्प० खन्धानं मग्गप० प० ।

अकुसलो धम्मो अन्या० धम्मस्स मग्गप० प० । अकुसलानि
मग्गङ्गानि चित्तस० रूपानं मग्गप० प० ।

अकुसलो धम्मो अकुसलस्स च अन्या० च धम्मस्स मग्गप० प० ।
अकुसलानि मग्गङ्गानि सम्प० खन्धान चित्तस० च रूपान मग्गप० प० ।

अन्याकतो धम्मो अन्या० धम्मस्स मग्गप० प० । विपाका
न्याकतानि किरियान्याकतानि मग्गङ्गानि सम्प० खन्धान चित्तस० च
रूपान मग्गप० प० । पटिसन्धिकखण्ये विपाकान्याकतानि मग्गङ्गानि
सम्प० खन्धान कटत्ता च रूपान मग्गपच्चयेन पच्चयो ।

(१६. सम्पयुत्तपच्चयो)

कुसलो धम्मो कुसलस्स धम्मस्स सम्पयुत्तपच्चयेन पच्चयो । कुसलो
एको खन्धो तिण्णञ्ज ऽपे ऽद्वे खन्धा द्विज्ज खन्धानं सम्प० प० प० ।

अकुसलो धम्मो अकुसलस्स धम्मस्स सम्प० प० प० । अकुसलो
एको खन्धो ऽपे ऽद्वे खन्धा द्विज्ज खन्धानं सम्प० प० प० ।

अन्याकतो धम्मो अन्या० धम्मस्स सम्प० प० प० । विपाका-
न्याकतो किरियान्याकतो एको खन्धो ऽपे ऽद्वे खन्धा द्विज्ज खन्धानं
सम्प० प० प० । पटिसन्धिकखण्ये विपाकान्याकतो एको खन्धो ऽपे ऽद्वे
खन्धा द्विज्ज खन्धानं सम्पयुत्तपच्चयेन पच्चयो ।

(२०. विप्पयुत्तपच्चयो)

कुसलो धम्मो अन्या० धम्मस्स विप्पयुत्तपच्चयेन पच्चयो । सहजात,
पन्धाजात । सहजाता कुसला खन्धा चित्तस० रूपान विप्प० प० प० ।
पन्धाजाता कुसला खन्धा पुरेजातस्स इमस्स कायस्स विप्प० प० प० ।

कुसलो धम्मो कुसलस्स च अन्या० च धम्मस्स अतिथ० प० ।
कुसलो एको खन्धो ॥ पे ॥ द्वे खन्धा द्विज खन्धान चित्तसमुट्ठानानञ्च
रूपान अतिथ० प० ।

अकुसलो धम्मो अकुसलस्स धम्मस्स अतिथ० प० । अकुसलो एको
खन्धो ॥ पे ॥ द्वे खन्धा द्विज खन्धान अतिथ० प० ।

अकुसलो धम्मो अन्या० धम्मस्स अतिथ० प० । सहजात,
पञ्चाजात । सहजाता अकुसला खन्धा चित्तस० रूपान ..पञ्चाजाता
अकुसला खन्धा पुरेजातस्स इमस्स कायस्स अतिथ० प० ।

अकुसलो धम्मो अकुसलस्स च अन्या० च धम्मस्स अतिथ०
१० । अकुसलो एको खन्धो ॥ पे ॥ द्वे खन्धा द्विज खन्धान चित्त
समुट्ठानानञ्च रूपान अतिथ० प० ।

* अन्याकतो धम्मो अन्या० धम्मस्स अतिथ० प० । सहजात,
पुरेजात, पञ्चाजात, आहार, इन्द्रिय । सहजातो विषाकान्याकतो
किरियान्याकतो एको खन्धो ॥ पे ॥ द्वे खन्धा द्विज खन्धान चित्तस०
च रूपान अतिथ० प० । पटिसन्धिकत्वणे विषाकान्याकतो एको
खन्धो ॥ पे ॥ द्वे खन्धा द्विज खन्धान कटत्ता च रूपान अतिथ० प० ।
खन्धा च धुस्स वत्थु खन्धान अतिथ० प० । एक महाभूत ॥ पे ॥
द्वे महाभूता द्विज महाभूतान अतिथ० प० । महाभूता चित्तस०
रूपान, षट्चारूपान, उगाररूपान अतिथ० प० । बाहिर, आहार
समुट्ठान, उतुत्तमुट्ठानं, अस्सञ्जसत्ता एक महाभूत ॥ पे ॥ द्वे महाभूता
द्विज महाभूतान अतिथ० प० । महाभूता कटत्तारूपानं, उगारा

कुसलो च अन्याकतो च धम्मा कुसलस्स धम्मस्स अत्थिप० प० ।
सहजात, पुरेजात । सहजातो कुसलो एको खन्धो च वत्थु च तिएणनं
खन्धान अत्थिप० प० । अपेअ द्वे खन्धा च वत्थु च द्विन्नं खन्धानं
अत्थिप० प० ।

कुसलो च अन्याकतो च धम्मा अन्याकतस्स धम्मस्स अत्थिप०
प० । सहजातं, पञ्चाजात, आहार, इन्द्रियं । सहजाता कुसला
खन्धा च महाभूता च चित्तसमुट्ठानानं रूपान अत्थिप० प० । पञ्चा-
जाता कुसला खन्धा च कवळीकारो आहारो च इमस्स कायस्स अत्थि-
प० प० । पञ्चाजाता कुसला खन्धा च रूजोवित्तिन्द्रियञ्च कटत्तारूपानं
अत्थिप० प० ।

अकुसलो च अन्याकतो च धम्मा अकुसलस्स धम्मस्स अत्थिप०
प० । सहजात, पुरेजात । सहजातो अकुसलो एको खन्धो च
वत्थु च तिएणनं खन्धान अपेअ द्वे खन्धा च वत्थु च द्विन्नं
खन्धान अत्थिप० प० ।

अकुसलो च अन्याकतो च धम्मा अन्याकतस्स धम्मस्स अत्थि-
प० प० । सहजातं, पञ्चाजातं, आहार, इन्द्रियं । सहजाता अकु-
सला खन्धा च महाभूता च चित्तसमुट्ठानानं रूपान अत्थिप० प० ।
पञ्चाजाता अकुसला खन्धा च कवळीकारो आहारो च इमस्स कायस्स
अत्थिप० प० । पञ्चाजाता अकुसला खन्धा च रूजोवित्तिन्द्रियञ्च
कटत्तारूपान अत्थिपथयेन पथयो ।

(२२. नत्थिपच्चयो)

कुसलो धम्मो कुसलस्स धम्मस्स नत्थिपच्चयेन पच्चयो । पुरिमा पुरिमा कुसला खन्धा पच्छिमानं पच्छिमानं कुसलानं खन्धानं नत्थि-
प० प० । सङ्घित्तं । यथा अनन्तरपच्चयं, एवं वित्थारेतव्वं ।

(२३. विगतपच्चयो)

कुसलो धम्मो कुसलस्स धम्मस्स विगतपच्चयेन पच्चयो । पुरिमा पुरिमा कुसला खन्धा पच्छिमानं पच्छिमानं कुसलानं खन्धानं विगत-
पच्चयेन पच्चयो । सङ्घित्तं । यथा अनन्तरपच्चयं, एवं वित्थारेतव्वं ।

(२४ अविगतपच्चयो)

कुसलो धम्मो कुसलस्स धम्मस्स अविगतपच्चयेन पच्चयो । कुसलो
एको खन्धो तिण्णन्नं खन्धानं अवि० प० प० । तयो खन्धा एकस्स
एके द्वे खन्धा द्विन्नं खन्धानं अविगतपच्चयेन पच्चयो । सङ्घित्तं ।
यथा अत्थिपच्चयं, एवं वित्थारेतव्वं ।

पञ्चावारस्स विभङ्गो ।

पञ्चावारविभङ्गस्त

सङ्क्षेपवर्णना

१. हेतुपञ्चयो

हेतु च सो पञ्चयो चा ति हेतुपञ्चयो । हेतुं दृत्वा पञ्चयो, हेतुभावेन पञ्चयो ति युक्तं होति । आरम्भणपञ्चयादिसु पि एतेव नयो । यो धम्मो य धम्म अपञ्चकत्वाय तिष्ठति वा उपपज्जति वा तस्स धम्मस्स सो उपसारको धम्मो पञ्चयो ति वेदितव्यो [वि १७।६७ ६८] । तस्य, तयो अकुसलहेतू, तयो कुसलान्याकतहेतू ति छ्म हेतू । तेषु ये ये यस्मिं यस्मिं चित्ते सविज्रन्ति, ते ते तस्स तस्स चित्तस्स सेतरान चेतसिजान चित्तसमुट्ठानानञ्च रूपान हेतुपञ्चयेन पञ्चया होन्ति ।

अन्ते, पटिसन्धिपस्सणे त्रिपाकाद्याकता हेतू सम्पयुक्तज्ञानं मन्धानं कटत्ता च रूपानं हेतुपञ्चयेन पञ्चयो ति युक्तं । एत्थ पटिमन्धी ति सहेतुककामावचररूपावचरा पटिसन्ध अधिपेता । पटि सन्धिपस्सणे चत्तारो अरूपस्सन्ध्या अप्पतिट्ठितवत्पुक्ता दुग्घना होन्ति । तस्मा तेषु यो कोचि धम्मो चित्तसमुट्ठानरूपानं पञ्चयो न भवति ।

कटत्तारूपानं पन सव्वे पि अरूपधम्मा यथासंभवं हेतादिवत्तेन तस्मिं खणे पच्चया भवन्तेव । पटमभवङ्गमुपादाय ते विपाकधम्मा चित्त-समुट्ठानरूपानं पच्चया होन्ति [६।२५] ।

२. आरम्भणपच्चयो

तत्थ, गोत्रभू ति सोतापत्तिमग्गस्स गोत्रभू । वोदानं ति सकदागामिअनागामिमग्गानं गोत्रभू । इमस्मिं पट्टानपकरणे केवलं सोतापत्तिमग्गस्स पुव्वभागे उप्पजमानं चित्तं गोत्रभू ति वुत्तं । तं हि पुत्थुजनगोत्तं अभिभवित्वा अरियगोत्तमभिसम्भोन्तं पवत्तति [१।३६] । सकदागामिअनागामिमग्गानं पुव्वङ्गमं पन तदेव चित्तं किलेसानं वोदपनट्टेन वोदानं ति वुत्तति । फलसमापत्तियं गोत्ताभिभवनस्स वा किलेसानं वा वोदपनस्स अभावा इदमेव चित्तं केवलं अनुलोमं ति वुत्तति । विमुद्धिमग्गं अप्पनाय आसन्नं अनुलोमचित्तं अविसेसेन गोत्रभू ति पि वुत्तं [वि ४।७४] ।

कुसले निरुद्धे विपाको तदारम्भणता ति तदारम्भणताय विपाको, तदारम्भणतानामको वा विपाको, तदारम्भणचित्तं ति वुत्तं होति । तं कामावचरभवे कामावचरधम्मेसु आरम्भणभूतेसु कामा-वचरानमेव जवनानमन्ते उप्पजति [४।१७-१८] ।

आवज्जनाया ति, पञ्चद्वारावजन-मनोद्वारावजनवत्तेन दुविधा आवज्जना । तासु एत्थ मनोद्वारावज्जना अधिप्पेता ।

चित्तचेतसिकरूपपव्जत्तिनिव्वानसङ्खाता सव्वे पि धम्मा एकून-नवुत्तिचित्तानं यथासम्भवं इमिना पच्चयेन पच्चया भवन्तेव । ते पन

कटत्तारूपानं पन सव्वे पि अरूपधम्मा यथासंभवं हेतादिवसेन तस्मिं खणे पच्चया भवन्तेव । पटमभवङ्गमुपादाय ते विपाकधम्मा चित्त-समुट्ठानरूपानं पच्चया होन्ति [६।२५] ।

२. आरम्भणपच्चयो

तत्थ, गोत्रभू ति सोतापत्तिमग्गस्स गोत्रभू । वोदानं ति सकदागामिअनागामिमग्गानं गोत्रभू । इमस्मिं पट्टानपकरणे केवलं सोतापत्तिमग्गस्स पुव्वभागे उप्पजमानं चित्तं गोत्रभू ति बुत्तं । तं हि पुथुजनगोत्तं अभिभवित्वा अरियगोत्तममिसम्भोन्तं पवत्तति [१।३६] । सकदागामिअनागामिमग्गानं पुव्वङ्गमं पन तदेव चित्तं किलेसानं वोदपनट्ठेन वोदानं ति बुच्चति । फलसमापत्तियं गोत्ताभिभवनस्स वा किलेसानं वा वोदपनस्स अभावा इदमेव चित्तं केवलं अनुलोमं ति बुच्चति । विसुद्धिमग्गे अप्यनाय आसन्नं अनुलोमचित्तं अविसेसेन गोत्रभू ति पि बुत्तं [वि ४।७४] ।

कुसले निरुद्धे विपाको तदारम्भणता ति तदारम्भणताय विपाको, तदारम्भणतानामको वा विपाको, तदारम्भणचित्तं ति बुत्तं होति । तं कामावचरभवे कामावचरधम्मेषु आरम्भणभूतेषु कामा-वचरानमेव जवनानमन्ते उप्पजति [४।१७-१८] ।

आवज्जनाया ति, पञ्चद्वारावज्जन-मनोद्वारावज्जनवज्जेन दुविधा आवज्जना । तामु एत्थ मनोद्वारावज्जना अधिप्पेता ।

चित्तचेतसिकरूपयव्वज्जतिनिव्वानसङ्गाता सव्वे पि धम्मा एकून-नबुत्तिचित्तानं ययासम्भवं इमिना पच्चयेन पच्चया भवन्तेव । ते पन

आरम्भणसङ्गहे^१ वृत्तनयेन [३।१९-२२] सङ्क्षेपतो, इध विस्थारतो च वेदितव्या ।

३. अधिपतिपञ्चयो

आरम्भणाधिपति छुन्दोधिपतीति अधिपतिपञ्चयो दुविधो । तत्थ गरुक्कत आरम्भण आरम्भणाधिपति । छुन्दो, विरिय, चित्त, वीमसाति [७।२०] इमेसु यो कोचि एको सहजाताधिपति । तत्थ कामावचरो, रुसावचरो, अरूपावचरो वा कुमलो धम्मो अट्ठन्न कामावचरानकुसलान, अट्ठन्न वा लोभसहगतान अकुसलान आरम्भणाधिपञ्चयवसेन पञ्चयो होति । अकुसलेसु, 'रागो उप्पज्जति, दिट्ठि उप्पज्जती'ति इत्थमेव वृत्तता, गरुक्कतारम्भण पटिषचित्तान वा मोमूहचित्तान वा आरम्भण न होतीति वेदितव्य । लोक्कुत्तरो धम्मो आणसम्पयुत्तानमेव कामावचरकुसलक्रियाचित्तान आरम्भणाधिपञ्चयेन पञ्चयो होति । अकुसलेसु लोभसहगतचित्तुपादो व अस्मादवसेन आरम्भणाधिपतिभाव गच्छति । पटिषचित्तेसु वा मोमूहचित्तेसु वा अस्सादना नत्थि । गरुक्कतानि वत्थारम्भणानि निस्साय रागो वा दिट्ठि वा उप्पज्जति, तस्मा तानि लोभसहगतानमेव चित्तान आरम्भणाधिपतिवसेन पञ्चया होन्ति ।

सहजाताधिपतिषु वीमसाधिपति तिहेतुकजवनेस्वेव लब्धमिति । इतरे तथो^२ अञ्जसमाना । ते सञ्चेस्वपि द्विहेतुकतिहेतुकजवनेसु यथासम्भव लब्धमन्ति, न खा पन एकतो । एतेसु चणसु एकस्मि चित्ते एको व अधिपति होति । अधिपति नाम जेट्ठकट्ठेन उपकारको धम्मो । न च एकस्मि किञ्चे बहु जेट्ठका

उपकारका । तस्मां वुत्तं—“द्विहेतुकतिहेतुकजवनेस्वेव यथासम्भवं अधिपति एको व लब्धती” ति [७।२३] ।

४. अनन्तरपञ्चयो

अनन्तरभावेन उपकारको घम्मो अनन्तरपञ्चयो । स्वेव समनन्तर-
पञ्चयो । व्यञ्जनमत्तमेव हेत्थ नानं, अत्थतो मन नानं नत्थि
[वि १७।७३-७४] ।

निरोधा बुट्टहन्तस्स नेवसञ्ज्ञानासञ्जायतनकुसलं फल-
समापत्तिया ति इदं अनागामिनें सन्धाय वुत्तं । सेखेसु सो व निरोध-
समापत्तिं समापज्जति [९।४३, वि २३।१८] । एत्थ कालानन्तरता
नत्थि, चित्तानन्तरता व अधिप्पेत्ता । अनागामिनो च अरहन्तो च
सत्ताहम्पि निरोधसमापत्तिं समापज्जित्वा अचित्तका हुत्वा विहरन्ति ।
निरोधस्स आसन्नं तेसं तं नेवसञ्ज्ञानासञ्जायतनचित्तं निरोधा बुट्ट-
हन्तानं अनागामिकलस्स वा अरहत्तकलेस्स वा अनन्तरपञ्चयेन पञ्चयो
होति [८।४४-४५] ।

भवङ्गं आवज्जनाया ति, पञ्चद्वारावजनं मनोद्वारावजनं ति
दुविधाय पि आवज्जनाय भवङ्गं अनन्तरपञ्चयेन पञ्चयो होति ।

सहजातपञ्चयादयो उत्तानत्था एव ।

९. उपनिस्सयपञ्चयो

वलवकारणभावेन उपकारको घम्मो उपनिस्सयपञ्चयो । सो,
आरम्भणुपनिस्सयो, अनन्तरुपनिस्सयो, पकनूपनिस्सयो ति तिविधो ।
तत्थ आरम्भणुपनिस्सयो आरम्भणाधिपतिना सद्धिं एकत्तं गच्छति ।

प० ९, १२-१३, १५] पञ्चावारविभङ्गस्त

अनन्तरूपनिस्सया अनन्तरपच्चयसदिसो २ । पकटूपनिस्सयो सद्धासीलादि-
वसेन विभत्तो ।

१२ आसेवनपच्चयो

गन्थादिसु पुरिमपुरिमाभियोगो विय अनन्तरान जवनान पगुण-
भावाय उपकारको घम्मो आसेवनपच्चयो । सो तेभूमकजवनेस्वेव
लभति । लोउत्तरजवनेसु मग्गा एकक्खणिका तस्मा तेसु आसेवन
नत्थि । मग्गान विपाकभूतत्ता फलेसु पि आसेवनस्त अभवो बुत्तो ।

१३. कम्मपच्चयो

सहजाता चेतना, नानाक्खणिका चेतना ति कम्मपच्चयो दुविधो
होति । तत्थ सहजाता चेतना सम्बचित्तसाधारणा सम्बेस्वपि एकून
नउत्तिचित्तेसु उपलभति [१।२] नानाक्खणिका चेतना ति पटिसन्धि-
दायक कुसलाकुसल कम्म । सा सहजातान चित्तचेतसिकान चित्त-
समट्टानरूपानञ्च, पटिसन्धिय विपाकक्खन्धान कटत्तारूपानञ्च कम्मपच्चयेन
पच्चयो होति । एत्थ सहजाता सम्वा पि चेतना अत्थिपच्चये समोधान
गच्छति । या पन नानाक्खणिका विपाकान खन्धान कटत्ता च रूपान
पच्चयो होति, सा न अब्जस्मि पच्चये समोधान गच्छति [८।२६ टीका] ।

१५ आहारपच्चयो

चत्तारो आहारा [७।२१] । तेसु कबलीकारो आहारो रूपघम्मो
व । इतरे तयो सम्बचित्तसाधारणा, सम्बेस्वपि चित्तेसु सविजन्ति,
अरूपक्खन्धानञ्च आहारपच्चयेन पच्चया होन्ति ।

१६. इन्द्रियपञ्चयो

सो, 'इत्थिन्द्रियपुरिसिन्द्रियवज्जानं समवीसतिया इन्द्रियानं वसेन
ठितो । इत्थिन्द्रियपुरिसिन्द्रियानि हि किञ्चापि इत्थिलिङ्गादीनं बीज-
भूतानि, कललादिकाले पन विजमानेनु पि तेनु इत्थिपुरिसिलिङ्गादीनं
अभावमावा तानि नेव तेसं न अब्जेसं इन्द्रियपञ्चयतं फरन्ति ।
इन्द्रियपञ्चयो हि अत्तनो विजमानकल्लगे अविनिष्मुत्तवम्मानं इन्द्रिय-
पञ्चयतं अफरन्तो नाम नत्थि । तस्मा तानि (इत्थिन्द्रियपुरिसिन्द्रियानि)
इन्द्रियपञ्चयो न होन्ति" [पट्टानट्टकथा] । इतरेषु चक्खादीनि
पञ्चिन्द्रियानि पञ्चन्नं विव्खाणधातूनं, रुरजीवित्तिन्द्रियं कटत्तारूपानं,
अरुग्गिन्द्रियानि च यथासम्भवं अरुपीनं खन्वानं पञ्चया होन्ति [८।२६] ।

१७. भानपञ्चयो

सो सत्तन्नं भानङ्गानं वसेन वेदितव्यो [७।१६] । "पञ्चन्नं पन
विव्खाणकायानं अभिनिपातमत्तत्ता तेनु विजमानानि उपेक्खानुखदुक्खानि
उपनिष्मानाकारस्स अभावतो भानङ्गानी ति न उद्वटानि" [पट्टान-
ट्टकथा] । तस्मा, "पञ्चविव्खाणेषु भानङ्गानि न लब्धन्ती" ति
बुत्तं [७।२३] । एतेषु भानङ्गेषु दोमनत्वं एकन्ताकुसलं, वीनु
पट्ठिघसम्भयुत्तचित्तेस्वेव उपलब्धमिति । इतरानि अब्जसमानानि कुसला-
कुसलाव्याकतचित्तेषु यथासम्भवं लब्धन्ति ।

१८. मग्गपञ्चयो

सो द्वादसन्नं मग्गङ्गानं वसेन बुत्तो [७।१७] । तत्थ, सम्मा-
दिट्ठि, सम्मावाचा, सम्माकम्मन्तो, सम्माआजीवो सम्मासति चा ति

इमानि पञ्च अङ्गानि सोमनानि, सोमनचित्तेस्वेव यथासम्भव उप-
लब्धन्ति । मिच्छादिदृष्टि चतसु दृष्टिगतचित्तेस्वेव लब्धति । सङ्कप्पो,
घायामो, समाधी ति इमानि तीणि अञ्जसमानानि कुसलाकुसलाभ्या
कतेसु यथासम्भव उपलब्धन्ति ।

१९. सम्पयुत्तपञ्चयो

यस्मा नाम रूपेन, रूपञ्च नामेन सम्पयोग न गच्छति, तस्मा अय
पञ्चयो कैवल्य अरूपीन खन्धान वसेनेव वृत्तो ।

२० विपयुत्तपञ्चयो

नामञ्च रूपेन रूपञ्च नामेन सम्पयोग अगन्त्वा पि अञ्जमञ्ज
इमिना पञ्चयेन पञ्चया होन्ति ।

२१-२४ अतिथिपञ्चयादयो

अतिथिपञ्चयो अविगतपञ्चयो ति इमे द्वे पि पञ्चया एकत्वा व, व्यञ्जन
मेवेत्थ नान । एव नतिथिविगतपञ्चया । निहेतवारे नतिथिपञ्चये
“समनन्तरनिवृद्धा” ति, विगतपञ्चये “समनन्तरविगृता” ति च वृत्त,
तस्मि एकस्थमेव ।

कालचिनिच्छयो

‘एतेसु हि, हेतुपञ्चयो सहजात-अञ्जमञ्ज निस्सप पुरेजात-पञ्छा-
जात विपाक आहार-इन्द्रिय भान मग्ग सम्पयुत्त विपयुत्त अतिथि अविगत
पञ्चयो ति इमे पञ्जरस पञ्चया पञ्चुप्पन्नधम्मो व होन्ति । अनन्तर
पञ्चयो समनन्तर-आसेवन नतिथि विगतपञ्चयो ति इमे पञ्च अतीता येव
होन्ति । एको पन कम्मपञ्चयो ते पञ्चुप्पन्नातीते द्वे पि काले निस्सितो

सङ्क्षेपवर्णना

होति । सेसा, आरम्भणपच्चयो, अधिपतिपच्चयो, उपनिस्तयपच्चयो ति इमे तयो पच्चया तेकालिका पि हान्ति, पञ्जत्तिया सद्धिं निव्वानस्स सङ्गहितत्ता कालविमुत्ता पी” ति [पट्टानट्टकथा, उद्देसवारखण्णना] ।

एत्थ पच्चुपन्नघम्मेसु पच्चयेसु चुद्धस पच्चया अत्थिपच्चये समोधानं गच्छन्ति । कम्मपच्चये सहजाता पच्चुप्पन्ना चेतना पि इमस्मिं येव पच्चये सङ्गहेतव्या । एवं सहजाताधिपति पि । अतीता पन्न पि पच्चया अनन्तरूपनिस्तये समोधानं गच्छन्ति । आरम्भणाधिपति आरम्भणप-
निस्तयसदिसो व । इमेसं द्विन्नं आरम्भणपच्चयस्स चा ति तिण्णं पच्चयानं वसेनेव निव्वानं यथारहं अरूपानं खन्धानं पच्चयो होति । पञ्जत्ति पन इमेसं तिण्णं पक्कनूपनिस्तयस्स चा ति चतुन्नं पच्चयानं वसेन पच्चयो होति ।

• एतादयो ये ये पच्चया चित्तसमुट्ठानानं वा कटत्तारूपानं वा पच्चया ति तुत्ता ते ते कामलोके रूपलोके त्वेव वेदितव्या । अरूपलोके पन रूपस्स नत्थिताय ते सम्मपुत्ताननेव पच्चया होन्ति ।

अज्ञाताविन्द्रिय] अभिधम्मत्यसङ्गहस्स [अनारम्भण

अज्ञाताविन्द्रिय ७. १८ २२	अधिद्वेय्यादिक ९. २३, ४४
अञ्जिन्द्रिय ७. १८ २२	अधिपति ७. २०, २३, २४।
अट्टिक ९ ७	—पच्चय ८. ११, २०, २१
अतप्प ५. ६, १५	अधिमोक्ख २. ३. ११, २७।
अतिइट्ठ ४. १६	९ ३४
अतिरंरित्त ४. ७, ९	अनञ्जातञ्जस्सामीतिन्द्रिय ७ १८,
अतिमहन्त ४ ७, ६, १८	२२
अतीत ८ ६, ८।—आदिभेद ९.	अनत्त ९. ३४, ३७।—अनुपस्सना
३४।—आरम्भण ५ ३७।	९. २७, ३७।—लक्खण ९. २६
अत्तवादिपादान ७. ७	अनन्तर ४. ८, १३।—उपनिस्सय
अत्ताभिनिवेस ९. ३७	८ १८, १९।—निव्वद ८. १३,
अत्यञ्ज्ञायाकार ८. ३३	१९।—पच्चय ८. ११, १३
अत्थियपच्चय ८. ११, २०, २८, २९	अनरिय ५. ८
अदिस्सादान ५. २१	अनवत्तेम ९. ४१, ४२
अदुक्खमसुर ३. ०	अनागत ८. ६
अदोम २. ५। ३. ५, ८। ७ १५	अनागामि ४. १९। ५. ३१। ९.
अद्दा ८ ५. ६	४१, ४३।—पुगल ४ २२।
अद्दान ९. ३४	—फल ४. १९।—फलचित्त १.
अद्भुव ५ ४१	२६। ९. ४५।—मग्ग १. ३०।
अद्धारस्स ६. ८	९. ४१—मग्गचित्त १. २५
अधिट्ठान ९. १९	अनारम्भण ६. ७

अपहातम्]

अभिधम्मसङ्गहस्त

[अविज्ञा

अपहातम् ६. ७	अरिय ४. २२। ५. ८।-गोत
अपहोन्त ४. ९	९. ३६।-सच ७. ४०
अव्योच्छिन्न ४. २६। ५. ४०।	अरूप ३. १०, २४। ४. २५।
६. २५	६. २७, २६। ७. २२।-पटि-
अव्याकत ३. ८	सन्धिक ५. ३८।-भूमि ५.
अभिज्झा ५. २३, २४। ७. ६	७।-रागसंयोजन ७. १०।
अभिज्जा ३. २२। ४. १६, २०।	-लोक ३. २४।-विपाक ६. १२
६. १२। ९. २३, २४।-कुसल	अरूपावचर १. २।-कुसल ५.
३. २२।-जवन ४. १६।	१९, २६, ३२।-कुसलचित्त
-पादकपञ्चमज्झान ९. २३	१. २१।-क्रियाचित्त १. २१।
अभिधम्म ७. ११।-अत्य १.	-पटिसन्धि ५. ९।-भूमि ४.
१।-अत्यसङ्गह १. १	२४। ५. ३।-विपाकचित्त
अभिनीहार ४. १३	१. २२
अभिसङ्गत ६. ११	अरूपि ८. २५, २६, ३२
अमोह ३. ५, ८,	अलोभ ७. ५। ३. ५, ८। ७. १५
अरह ९. ४२, ४३	अवत्युक्त ५. ३६
अरहत्त ४. १६।-फल ४. १४,	अवत्युरूप ६. ८
१६।-फलचित्त १. २६। ९.	अविगतसंयय ८. ११, २०, २८
४५।-फलनाण ७. २२।	अविजमान ८. ३३, ३५।
-मगा ९. ४२।-मगाचित्त १.	-पञ्जत्ति ८. ३४, ३५
२५, ३०	अविज्ञा ८. ४, ६-१०।-अनुसय ५.
= ३६	

- ३६ । ७. ६।-आसव ७. ३ । असुर ५. ११, १२ ।-काय ५. ४
 -ओष ७. ४ ।-नीवरण ७. ८ । असेकल ४. २३
 -योग ७. ५ ।-संयोजन ७. १०, ११ ।-वह्नि ७. ११
 अविनिम्भोगरूप ६. ८, १५, १८. अहेतु ५. ३६
 १९ अहेतुक १. १० । २. ११, १८
 अविभूत ४. ७, ११, १३ २९ । ३. ६, ८ । ४. २१ । ५.
 अविरिय ७. २३ २९ । ६. ७ । ७. २३ ।-क्रिया-
 अविह ५. ६, १५ चित्त १. ९ ।-चित्त ३. ६ ।
 असङ्गत ६. ३१ । ८. ३१ -पटिसन्धियुगल २. २९ ।
 असङ्गार ५. ३० -विपाक ५. २८
 असङ्गारिक १. ३, १२-१४ । अहोसिकम् ५. १६
 २. २५
 असञ्जभूमि ५. ८ आ
 असञ्जसत्त ४. २४ । ५. ६, १४, आकार ८. ५ ।-भेद ६. ३०
 १५, ३१, ३८ । ६. २८ आकास ६. २३ ।-कसिण ६.
 असञ्जि ६. २८, २९ ६ ।-घातु ६. ५, १५ ।-वजित-
 असम्पत्त ६. ८ ९. २१
 असम्कुटाकार ८. ३३ आकासानञ्जायतन ।-आदि ९.
 असारकट्ट ९. ३४ ११ ।-उपग ५. १५ ।-कुसल-
 अनुभ ९. २, ७, १२, १४, १५ चित्त १. २१ ।-क्रियाचित्त १.

आत्मासान्ध्यायतन] अभिधम्मत्थसङ्गहस्स

[आवज्जन

२३ ।-भूमि ५. ७ ।-विपाक-
चित्त १. २२

५. ३४।-प्पमाण ५. १५, १७ ।
-प्पमाणगणना ५. १२

आकिञ्चञ्जायतन ९. ४४ । उपग
५. १७ ।-कुसलचित्त १. २१ ।
-क्रियाचित्त १. २३ ।-भूमि ५.
७ ।-विपाकचित्त १. २२

आरम्भण ३. १, ९, १६, २१,
२२ । ४. २, ४, ८, ६, ११,
१६-१८ । ५. ३५-३८, ४० ।
८. १६, १७, १९, २१ । ६.

आचिण ५. १९

१६-१८, २२, २३, ३८

आजीव ७ १७, ३१ ।-पारि-
सुद्धिसील ६ ३०

-अधिपति ८. २१ ।-उपनिस्सय
८. १८, १६ ।-पच्चय ८ ११, २६ ।

आदिकम्मिक ४ १६ । ६. १६

-भूत ४. ६, १७ । ६. ३० । ८. २३ ।

आदीनवजाण ६ २८

-मेद ५. २६ ।-सङ्गह ३. १९

आनापान ६. १२, १४, १५ ।-स्सति
६. ८

आरुप १. २६, ३१ । ३. २२,
२५, २६ । ६. २ ११, १४,

आपाय ४. ८, ६, ११ । ५. ३७ ।
६. १७

२१ ।-सुति ५. ३६ ।-पटिमग्घ
५. १६, ३८ ।-मानस १.

आपोकसिण ६. ६

२४ ।-विराक ३. २५ ।-सन्धि

आपोधानु ६. ४

५. ३९

आमस्सर ५. ६, १५, ३१

आलोककसिण ६. ६

आयतन ६ ८ । ७. ३८, ४२

आवज्जन ३ ६, ९-११, १५, २५ ।

आयति ८. ८

४. ८, ११ । ६. १६ ।-किण ३.

आयु ४. ८ ।-क ६. २५ ।-कलय

१० ।-द्वयवज्जित ३. १० ।

आसन्न ५. १९	२६ ।-रूप ६. १५ ।-संवर-
आसव ७. ३, १३, १४ । ८. १०	सील ९. ३०
आसेवनपचय ८. ११, १३	इरियापय ६. १२
आहार ६. ४, ६, १०, १४, १५,	इत्सा २. ४, १३, १७, २६ ।
२३ । ७. २१, २४ । ८. २०,	-संयोजन ७. ११
२५, २८ ।-ज ६. २६ ।	उ
-जकलाप ६. २८ ।-पचय ८.	उकट्ट ५. २९ । ६. २४
११, २५ ।-रूप ६. ४ ।-समुद्रान	उगहनिमित्त ९. ५, १५, १७,
६. १४, २१, २५ .	१८
आहारे पटिक्कूलसञ्जा ९ १० ।	उतु ६. १०, १३, १५ । ८. १९ ।
इ	-क ६. १६, २३ ।-ज ६.
इट्ट ४. १६	१५
इत्थत्त ६. ४ । ९. ४१	उतुसमुद्रान ६. २५ ।-कलाप ६.
इत्थि ।-इन्द्रिय ७. १८ ।-भाव-	२०, २२ ।-रूप ६. १३, २८ ।
दसक ६. १८ ।-सद ८.-३५	-रूपपरम्परा ६. २६
इदं सञ्चाभिनिवेश ७. ६, १३	उदयव्यजाण ९. २८, ३४, ३५
इद्धिपाद ७. २७	उद्धच्च २. ४, १३, २७ । ५. १२ ।
इद्धिविध ६. २४	-कुक्कुचनीवरण ७. ८ ।
इन्द्रिय २. २. । ६. ४, ८ । ७.	-रहित ५. २७ ।-संयोजन ७.
१८, २२, २३, २८ ।-धम्म	१० ।-सम्पयुक्त १. ५ ।
७. २४ ।-पचय ८. ११, २०,	-सहगत २. २७

उद्धृमातक]

अभिधम्मत्यसङ्गहस्स

[एक

उद्धृमातक ९. ७

उपधातक ५. १९

उपचय ६. ५

उपचार ४. १३ । ९. २२, ३६ ।

—भावना ९. ४, १३, १८ ।

—समाधि ९. १५, १६, ३१

उपच्छेदककम्म ५. ३४

उपट्टान ९. ३४

• उपड्डकण ५. १५

उपत्थम्भक ५. १९

उपनिस्सयपच्चय ८. ११, १७, १८,
२९

उपपजवेदनीय ५. १६

उपपत्ति ६. २९ ।-भव ८. ६

उपसीलक ५. १६

उत्तम ९. १२ ।-अनुस्सति ९. ८

उपादान ७. ७, १४ । ८. ४,

७-९ ।-कलन्य ७. ३७, ४२

उपादारूप ८. २२, २४

उपादिणरूप ६. ८ । ८. २६

उपायास ८. ४

उपेक्खा १. ३० । ३. २-४,

१०, ११, १७ । ७. १६, ३३,

३४ । ९. ६, १४, ३४ ।

—इन्द्रिय ७. १८ ।-एकगता-

सहित १. १७-१६, ३० ।

—सम्बो-भङ्ग ७. ३०

उपेक्खासहगत १. ३, ५, ७-९,

१२-१४ । २. १५, १६ । ४.

१४, १६, १७ । ५. १०, ११ ।

—म्रियाजवन ४. १६ ।-चित्त

३. ३ ।-जवन ४. १६ ।

—सन्तीरण ३. १०, ११, १७ ।

४. १७

उप्पाद २. १, २७ । ४. ८

ए

एक ।-अगता १. १७-१९,

३० ।-चित्तकलण ४. ८, ९ ।

—चित्तकलणिक ४. १६ ।-द्वारिक-

चित्त ३. १८ ।-निरोध ६.

१७ ।-निस्सय ६. १७ ।-हेतुक

३. ७, ८

श्री

श्रीकान्तिकव्यण ५. १० । ८. २७
श्रीघ ७. ४, १४
श्रीजा ६. ८, १४ ।-फरण ६. २५
श्रीत्तप २. ५ ।-वल ७. १९
श्रीदातकसिण ६. ६
श्रीपार्तिक ६. २४
श्रीभास ६. ३४
श्रीकारिक ।-अद्ग ६. १६ ।-रुन
६. ८

क

कज्ञावितरणविमुद्धि ६. २५, ३३
कटता ।-कम्म ५. १९ ।-रुन
८. ३०
कप्प ५. १५, १७
कवलीकार ६. ४ । ७. २१ । ८.
२५, २८
कम्म ३. २१ । ७. ३ । ५. २,
१६-२३, २५, २७, ३५, ३९ ।
६. १०, ११, १६, २३, २६ ।
८. १६ ।-ममुन्न ५. ३५ ।

-अभिनिव्वत्त ८. १४ ।-कव्य
५. ३४ ।-चतुक् ५. ३३ ।
-ज ६. ८, १५ ।-जरुन ६.
२६ ।-ट्टान ६. १, २, ११,
१३, १४, २०, २२, २५, ४५ ।
-द्वार ५. २०, २५ ।-निमित्त
७. ३ । ५. ३५, ३७, ३८ ।
-पचय ८. ११, २९ ।-वल ५.
३५ ।-भव ८. ६ ।-वट्ट ८.
९ ।-समुद्धान ६. २५ ।-ममु-
द्धानकलान ६. १८, २८ ।
-समुद्धानरुन ६. ११

कम्मव्यता ६. ५
कम्मन्त ७. १७, ३१
कव्या २. ७, १५. १७, २१ ।
६. ९
कलान ६. २, १७, २३, २८ । ५.
३४ ।-मन्तनि ६. २१-२५
६. २४
कसिण ६. २, ६, १२, १४, १५,
२०, २१ ।-निमित्त ८. ३३

कळेवर]

अभिधम्मत्थसङ्गहस्स

[काय

कळेवर ६. २६

काम १. १६, २६ । ३. २४, २६ ।

४. १५, १८, २५ । ५. २१,

२४ । ६. २६ । ७. १३ ।-आसव

७. ३ ।-उपादान ७ ७ ।-ओष

७. ४ ।-क्रिया ४. १५ ।

-च्छन्दनीवरण ७. ८ ।-तिहेतुक

५. ३६ ।-पाक ७ २४ ।

-योग ७ ५ ।-राग ६. ४१ ।

-रागसंयोजन ७ १०, ११ ।

-रागानुसय ७ ९ ।-लोक

३. २४ । ५. २७, २८ । ६.

२४. २५ ।-सुगति ५. ११,

२८ ।-सुगतिपटिसन्धि ५. ९,

११ ।-सुगतिभूमि ५. ३, ५

कामावचर १. २, ३, १२-१५ । ३.

३, १५, २२ । ४. १३, १७,

१९ । ६. ७, ११, १२ ।

-आरम्भण ३. २२ ।-कम्म ५.

२५ ।-कुमल ७ १४ । ३.

२२ । ५. १६, २५, २८ ।

२४०

-कुसलचित्त १. १२ ।-चित्त २.

१५ ।-ज्वन ३. १५, १७,

२२ । ४. ८, १७, १६ ।-धम्म

४. १७ ।-पटिसन्धि ५. ३७ ।

-भूमि ४. २४ । ५. ५ ।

-विपाक ३. २२ ।-सत्त ४

१७ ।-समाधि ९ १८ ।

-सोभन २. १८, २३ । ३. ७

काय ३. ३, १३, २४ । ४. ५,

६ । ६. ४, २४, २८ । ८. १५

२५, २७ ।-अनुपस्सना ७.

२५ ।-आयतन ७. ३८ ।

-इन्द्रिय ७. १८ ।-उज्जुक्ता ७.

५ ।-कम्म ५. २०, २१, २५ ।

-कम्मज्जता ७. ५ ।-गतासति

७. ८, १२, १४ ।-गम्य ७.

६ ।-दसक ६. १८ ।-द्वार

३. १३ । ५. २१, २५ ।-द्वार

वीथि ४. ६ ।-घातु ७ ३६ ।

-पस्मदि ७. ५ ।-पागुज्जता ७.

५ ।-मुदुता ७ ५ ।-सद्दुता

२. ५ ।-विञ्जति ५. २१ ।	कोट्टास ९. १५ ।-मावना ९. १२
६. ५, १६ ।-विञ्जाण १. ७,	क्रिया १. १६ । २. २४ । ३. १०,
८ । २. ११ । ३. ३ । ४. ५ ।	२२, २५ । ४. १४, १५, २१ ।
-विञ्जाणघातु ७. ३६ ।	-अभिञ्जा ३. २२ ।-चित्त
-विञ्जाणवीथि ४. ६	१. १०, १६, २८ । २. २३ ।
कारण ८. ३३ ।-परियाय ६. ३०	-जवन ४. १४, १६, २१, २२
काल ३. २१ । ४. १६ । ५. १४ ।	ख
६. २४, २५, २८ । ८. ३१, ३३	खण ४. ९ । ५. १० । ६. ११ ।
किञ्च ३. १, १०-१२ । ५. १६ ।	८. २२, २३, २७ । ९. ३४,
-सङ्गह ३. ६	३५ ।-त्तय ४. ८
किलेस ७. १२ । ९. ३६ ।-वट्ट	खन्ध ७. ३६, ४२ । ८. १४, ३२,
८. ९	३३ । ९. ३४
कुक्कुच २. ४, १३, १७, २६	खय ५. ३४ ।-अट्ट ९. ३४
कुसल १. २७, २८ । २. १५ ।	खीणासव ४. २२ । ९. ४२
३. ३, १०, २५ । ४. १४, २२ ।	खुद्दक ९. १२
५. ११, १९, २५, २६, २८,	ग
२९, ३१, ३२ । ६. ११ । ७.	गतिनिमित्त ३. २१ । ४. ३ । ५.
२४, २६ । ८. १६ ।-जवन ४.	३५, ३७
१४ ।-विपाक १. ८ । ३. ३ ।	गन्ध ३. १९ । ६. ४, ८ ।
४. १६	-आयतन ७. ३८ ।-आरम्भण
कूप ८. ३३	३. १६ ।-घातु ७. ३९

गन्ध]

अभिधम्मत्थसङ्गहस्स

[चतुसङ्खेप

गन्ध ७ ६, १४

च

गम्भसेय्यकसत्त ६ २४

चक्खु ३. १३, १४, २१, २४ । ४

गरुक ५ १६

५, ६, ८, ९ । ६ ४, २४,

गरुकत्त ८ १६, २१

२८ । ९ १७ ।-आयतन ७

गुहा ८. ३३

३८ ।-इन्द्रिय ७ १८ ।

गोह ८. ३३

-दसक ६. १८, २४ ।-द्वार ३

गोचर ३ २३ । ४ ६ ।-गाहिक

१३ । ४ ६ ।-द्वारवीथि ४

रूप ६ ८ ।-भेद ९ २४ ।

६ ।-द्वारिकचित्त ३ २१ ।

-रूप ६. ४

-धातु ७. ३८ ।-विज्जाण १.

गोत्त ९ ३६

७, ८ । ३ १५, २२ । ४ ५,

गोत्रमु (भू) ४. १३ । ९ ३६

८ । ३५ ।-विज्जाणधातु

घ

७ ३६ ।-विज्जाणवीथि ४ ६

धान ३ १३, २४ । ४. ५, ६ । ६

चतुत्थज्झान १ १७-१९, ३० ।

४, २४, २८ ।-आयतन ७.

५ ३१ ।-भूमि ५ ६ १४ ।

३८ ।-इन्द्रिय ७ १८ ।

-विपाक ५ १४ ।-सोता-

-दसक ६ १८ ।-द्वार ३ १३ ।

पत्तिमग्गचित्त १ ३० ।

-द्वारवीथि ४ ६ ।-धातु ७

चतुत्थारुप्य ९ २१ ।-जवन ४.

३६ ।-विज्जाण १. ७, ८ ।

१६

४. ५ ।-विज्जाणधातु ७ ३६ ।

चतुधातुववत्थान ९ १०

-विज्जाणवीथि ४ ६

चतुपारिसुद्धितील ९ ३०

घायन ३. ६, १०

चतुसङ्खेप ८. ८

२४४

चतुसच्च]

सूचि

[छल्लभिञ्ज

चतुसच्च ७. ४३

चतुसमुद्धान ६. २५

चरित ९. १२ ।-सङ्ग्रह ९. ३

चवन ५. १०, ३६, ४० ।-काल

५. १४ ।-मानस ५. १८

चागानुस्सति ९. ८

चातुम्महाराजिक ५. ५, १२

चित्त १. १, २, २९, ३० । २.

२७, २८ । ३. १, ३, ६, ७, १०,

११, १५, १७, २०, २१, २३ ।

४. १, ६, ८, १०, १२, १५ ।

७. २३, ३३, ३४ । ९. १७, १८,

३६, ४५ ।-अधिपति ७. २० ।

-अनुपस्सन्ना ७. २५ ।-इद्धिपाद

७. २७ ।-उज्जुक्ता २. ५ ।

-उप्पाद २. ६, ३० । ३. १,

१२ । ४. १, ९, १०, १२ । ५.

२४, २५, ४० । ८. ३३ ।

-कम्मब्जता २. ५ ।-ज ६. १५ ।

-जरूप ६. २६, २८ ।-पस्सदि

२. ५ ।-पागुब्जता २. ५ ।

-प्पवत्ति ४. ६, २४, २६ ।

-मुदुता २. ५ ।-लहुता

२. ५ ।-विमुद्धि ९. २५, ३१ ।

-सन्तति ५. ४१ । ९. ४४ ।

-सन्तान ५. ३५

चित्तसमुद्धान ६. २५ । ८. ३० ।

-कलाप ६. १६ ।-रूप ६. १२

जुति ३. ६-११, १६, २१ । ५.

११, १४, १६, ३६, ४१ ।

-चित्त ५. ३६, ४० । ६. २६ ।

-पटिसन्धिकम ५. ३६

चेतना २. २ । ८. १४

चेतसिक १. १ । २. १ । ३. १,

२० । ६. १, ३२ । ७. ४२ ।

८. १३, १५, १९, २२-२४,

२७, ३२

छ

छन्द २. ३, ११, २७, २९ ।

७. ३३, ३४ ।-अधिपति ७.

२० ।-इद्धिपाद ७-२७

छल्लभिञ्ज ८. ३५

३६ ।-पण्णिधि ९. ३७

द

तत्तियज्झान १. १७-१९, ३० । दस्सन ३. ६, १० । ९. ३५

५. ३१ ।-भूमि ५. ६, दान ५. २५

१४ ।-सोतापत्तिमग्गचित्त १. दिट्ठधम्मवेदनीय ५. १६

३०

दिट्ठि २. ४, १३, २५ । ५. २३,

तत्तियारूप ९. २१

२४ । ७. १२, १७, ३१, ३३ ।

तन्ममज्झत्तता २. ५

९. ३९ ।-अनुसय ७. ६ ।

तथागत ६. ३२

-आसव ७. ३ ।-उज्जुकम्म ५.

तदारम्मण ३. १०, ११, १५ ।

२५ ।-उपादान ७. ७ ।-ओव

४. ८, ६, ११, १३, १६-१८

७. ४ ।-गत ७. १३ ।-गत-

तावत्ति ५. ५

विषयुत्त १. ३ ।-गतसम्ययुत्त

तिरच्छानयोनि ५. ४

१. ३ । ४. २२ ।-विनुद्धि ९.

तुत्ति ५. ५, १२

२५, ३२ ।-संयोजन ७. १०, ११

तेजोक्कस्सिण ९. ६

दिव्व ५. १२ ।-चक्खु ९. २४ ।

तेजोधानु ६. ४, १३

-सोत. ९. २४

तेभूमक ७. ४२, ४३ । ८. १० ।

दुक्ख ३. २, ४ । ७. ४०, ४३ ।

९. ३४

८. ४, १९ । ९. ३४ ।-अनु-

थ

पत्तना ९. २७, ३७ ।-इन्द्रिय

थान २. ४, १३, १७, २६ । ७.

७. १८ ।-निरोधगामिनी ७.

१० ।-मिद्धनीवरण ७. ८

४० ।-सय ९. ३६ ।-लक्खण

९. २६ ।-समुदय ७. ४० ।-सह-

ज

जनक ५ १६, ३५

जरता ६ ५, २९

जरामरण ८ ४, ६, ७, १०

जवन ३ ९-११, १६, १७,

२२। ४ ८, ९, ११ १३, १४,

१६, १८ २२। ५ ३७। ६

१२। ७ २३। ८ १३। ९ ५४

जाति ८ ४, ६-८।-रूप ६ ५

जिह्वा ३ २४। ४ ५ ६। ६

४, २४, २८।-आयतन ७

३८।-इन्द्रिय ७ १८।-दसक

६ १८।-द्वार ३ १३। द्वार

वीथि ४ ६।-धातु ७ ३९।

-विज्जाण १ ७, ८। ४. ५।

-विज्जाणधातु ७ ३९।

-विज्जाणवीथि ४ ६

जीवित २ २। ६ ६, ८, १८।

८ २६।-इन्द्रिय २ २। ६.

४। ७ १८, २२। नवक ५

३८। ६ १८, २८।-रूप ६ ४

२४६

झ

भान १ ३१। २ २४। ३ ३,

२२। ५. १४, ३१। ६ २३,

४४।-अङ्ग १ ३१। ५ २५।

७ १६, २३, २४। ८ १४।

-पच्चय ८ ११

ञ

जाण २ २३, २४। ३ ७, २२।

६ ३०। ७ २२। ९ ३४-

३६, ४५।-दस्सनविमुद्धि ९.

२५, ३६।-विप्पयुत्त १ १२-

१४। ३ ७, २२। ४ २१।

-सम्पयुत्त १ १२-१४। २

१५। ३ ७, २२। ४ १३ २१

ठ

ठान ३ ६। ६ १४ २८

ठिति ४ ८। ६ १३। ८ ३।

-काल ६ २५, २६

ड

तण्हा ६ ३०। ७ १३, ४३।

८ ४, ७-९।-अनुसय ५

३६ ।-पण्णिधि ९. ३७

द

तत्तियज्झान १. १७-१९, ३० । दत्तसन ३. ६, १० । ९. ३५

५. ३१ ।-मूमि ५. ६, दान ५. २५

१४ ।-सोतापत्तिमग्गचित्त १. दिट्ठधम्मवेदनीय ५. १६

३०

दिट्ठि ७. ४, १३, २५ । ५. २३,

तत्तियारूप ९. २१

२४ । ७. १२, १७, ३१, ३३ ।

तत्रमज्झत्तता २. ५

९. ३९ ।-अनुसय ७. ६ ।

तथागत ६. ३२

-आसव ७. ३ ।-उज्जुक्कम्म ५.

तदारम्मण ३. १०, ११, १५ ।

२५ ।-उपादान ७. ७ ।-ओव

४. ८, ६, ११, १३, १६-१८

७. ४ ।-गत ७. १३ ।-गत-

तावत्तिंस ५. ५

विण्ययुत्त १. ३ ।-गतसम्पयुत्त

तिरच्छानयोनि ५. ४

१. ३ । ४. २२ ।-विसुद्धि ९.

नुत्ति ५. ५, १२

२५, ३२ ।-संयोजन ७. १०, ११

तेजोकसिण ९. ६

दिव्व ५. १२ ।-चक्खु ९. २४ ।

तेजोधानु ३. ४, १३

-सोत. ९. २४

तेभूमक ७. ४२, ४३ । ८. १० ।

दुक्ख ३. २, ४ । ७. ४०, ४३ ।

९. ३४

८. ४, १९ । ९. ३४ ।-अनु-

य

पत्तना ९. २७, ३७ ।-इन्द्रिय

थान २. ४, १३, १७, २६ । ७.

७. १८ ।-निरोधगामिनी ७.

१० ।-मिद्धनीवरण ७. ८

४० ।-सच्च ९. ३६ ।-लक्खण

९. २६ ।-समुदय ७. ४० ।-सह-

दुक्ख]

अभिधम्मसङ्गहस

[नत्थिपच्चय

गत १. ७	—रूप ६. ८ ।—सङ्गह ३. १३
दुग्गति ४. २१	द्विपञ्चविज्जाण २. ११ । ३. ६,
दुतियज्झान १ १७—१९, ३० ।	११ । ६. १२
७. ११ । ५. ३१ ।—भूमि ५ ६,	द्विहेतुक ५. २६ । ७ २३
१४ ।—विपाक ५. १४ ।—सोता-	ध
पत्तिमग्गचित्त १. ३०	धम्म २. १, १६, १८, १९, २१,
दुतिवारूप ९. २१	२१—२७, २६ । ३. १, १९,
दुहेतुक ३. ७, ८ । ४. २१	२० । ४. १७ । ७. १, २४,
दूरेरूप ६. ८	२६, ३४, ४१ । ८. १३, १५,
देव ५. १२, १५, १७	१६, २२—२४, २७, ३१, ३२ ।
देवतानुस्सति ९. ८	९ ४४ ।—अनुपस्सना ७ २५ ।
दोमनस्स २. ११ । ३. २—४ । ७	—अनुस्सति ९ ८ ।—आयतन ७.
१६ । ८. ४ ।—इन्द्रिय ७ १८ ।	३८, ४१ ।—आरम्भण ३. १६ ।
—सहगत १ ४ । ३. ३ । ४. १७	—देसना ५ २५ ।—धातु ७. ३६,
दोन २. ४, १३, २६ । ३. ५.	४१ ।—विचयसम्बोज्झ ७.
८ । ७. १२, १५ । ९. ४० ।	३० ।—सवन ५ २५
—चरित ९ ३, १२ ।—मूल १.	धातु ३. २५, २६ । ६ ४, ५,
६ । ७. १४ । ५. २४	१३, १५, ३० । ७. ३८, ४१,
द्वार ३. १, १३, १४ । ४.	४२ । ८. १६, २४, २७
७, ४, ६—६, ११, १५ । ५.	न
२०, २१, २५, ३५ । ७. ४२ ।	नत्थिपच्चय ८. ११, १३
२४८	

नाम]

सूचि

[पञ्चमऋतान

नाम ८. १२, १५, १६, २०, २१, ३१, ३४ ।-रूप ८. ४, ७, १४, १७, २५, २६ । ९. ३२, ३३	नेवसञ्जानासञ्जायतन १. २१-२३ । ९. ४४ ।-उपग ५. १७ ।-भूमि ५. ७
निष्कन्न ९. १८ ।-रूप ६. ४	प
निव्वान १. १ । ३. २० । ६. ३०, ३१ । ७. ४१-४३ । ८. ३२ । ९. ३६ ।-आरम्भण ३. २२ । -गोचर ३. २३ ।-धातु ६. ३०	पकत्पनिस्सय ८. १८, १९ पकिण्णक २. ३, ९, १२, २६ पग्गह ९. ३४ पच्चय ८. १, ४, ११, २१-२९, ३१ ।-ट्टिति ८. ३ ।-परि- ग्गह ९. ३३ ।-सङ्गह ८. २ । -सन्निस्सितसील ९. ३० पच्चवेक्खणजाण ९. ३६, ४५ पच्चवेक्खणा ९. १६ पच्चुपट्टान ९. ३२ पच्चुप्पन्न ५. ३६, ३७ । ८. ६ पच्छाजात ८. १५, २७, २८ । -पच्चय ८. ११ पच्चद्वार ४. ७, ९, १० । -आवजन १. ६ । २. ११ । ३. ६, १५, २५ । ४. ८ पच्चमज्झान १. १७-१९, ३० ।
निव्विदाजाण ९. २८	
निमित्त ५. ३५, ३७, ३८ । ८. ३३, ३६ । ९. ५, १५-२०, २२, ३७	
निम्मानरति ५. ५, १२	
निरय ५. ४	
निरोध २. १ । ४. ६, १६ । ५. ४० । ७. ४०, ४३ । ८. १० । -सच्च ६. ३६ ।-समापत्ति ४. १६ । ९. ४३ ।-समापन्न ९. ४४	
निस्सयपच्चय ८. ११, २०, २४	
नीलकसिण ९. ६	
नीवरण ७. ८, १४	

पञ्चमज्झान]

अभिधम्मसत्थसङ्गहरस

[पदट्टान

२. १५, २१ । ५. १४ ।-सोता-

पत्तिमग्गचित्त १ ३०

पञ्चसत्ति ३ २०, २१ । ५. ३८ ।

८. ३१-३६ । ९. १८, २० ।

-आरम्भण ३ २२

पञ्जा ७ १६ । ७ ३४ ।-इन्द्रिय

७ ७ । ७ १८, २८ ।-घल ७

१९, २६

पटिक्कूलसञ्जा ९. १०

पटिघ ३ २५ ।-अनुसय ७ ६ ।

चित्त १ ४ । ७ १३ । ३ ३ ।

-जवन ४ २२, २४ ।-सयोजन

७ १०, ११ ।-सम्पयुत्त १. ४ ।

२. २६

पटिच्चसमुप्पाद ८. १० ।-नय ८

२-४

पटिपदाजाणदस्सनविसुद्धि ९ २३

२५

पटिभागनिमित्त ९. ५, १५, १८,

१९

पटिसङ्गाजाण ६. २८

२२०

पटिसन्धि ३ ६-१२, १६, २१ ।

४. १ । ५ २. ९-११, १४,

१६ १८, २७-२९, ३३, ३५

-४१ । ६. ११, २४, २५, २७,

२८ ।-क्खण ८. २२, २३,

३० ।

पट्टान ८ ३१ । नय ८ २, ३,

११

पठमज्झान ५ ३१ । ८. १६,

४४ ।-कुसलचित्त १. १७ ।

क्रियाचित्त १ १९ ।-भूमि ५

६, १४ ।-विपाक ५. १४ ।

-विपाकचित्त १ १८ ।-सोता

पत्तिमग्गचित्त १ ३०

पठमभवङ्ग ६. १२

पठममग्ग ३ २५ । ४ २४

पठमारुप्य ५ १६ । ९ २१

पत्ति ।-अनुमोदन,-दान ५ २५

पथवो ।-कसिण ९ ६ । घातु

६ ४ ।-मण्डल ९ १६

पदट्टान ९ ३०

परचित्तविज्ञान ९. २४	६. २४, २८ । ७. ३५ । ८.
परनिमित्तवसवत्ति ५. ५, १२	१६, २७ ।-कम ६. २ ।
परमत्थ १. १ । ६. ३२	-सङ्गह ४. १ । ५. १
परिकम्म ४. १३ । ९. २१-२३,	पसाद ३. २०, २५ । ४. २४ । ६.
३६ ।-निमित्त ९. ५, १५, १६ ।	६, ८ । ८. २६ ।-रूप ६. ४ ।
-भावना ९. ४, १३, १६ ।	-वत्यु ३. २५
-समाधि ९. १८	पत्तसद्धि ७. ३३, ३४ । ९. ३४ ।
परिच्छेद ६. ६, २३ ।-रूप ६. ५	-सम्बोज्जङ्ग ७. ३०
परित्त २. २४ । ४. ७, ६, १२,	पहान ९. ३९, ४१, ४२
१७, १९, २० । ५. ३१, ३७ ।	पाक १. १६, २७, ३१ । २. २४ ।
-आरम्भण ४. १७ ।-जवनवार	३. २६ । ४. ८, ११ । ५. १६,
४. १२ ।-जवनवीथि ४. १६	२७, ३०, ३३
परित्तुभ ५. ६, १५, ३१	पाट्टहारिय ४. १९
परित्तभ ५. ६, १५, ३१	पाणातिपात ५. २१, २४
परिदेव ८. ४	पातिमोक्खसंवरसील ९. ३०
परिपन्थ ९. ३४, ३५	पाप ।-क ७. २६ ।-सङ्गह ७. १४
परिपाक ९. ३६	पिसुणवाचा ५. २२
परियाय ५. १६ । ६. ३० । ७.	पीतकसिण ९. ६
४२ । ९. १५	पीति १. १७, १८, ३० । २. ३,
परियोसान ५. १०, ४०	११, १६, २१, २३-२७. २९ ।
पवत्ति ४. १, १५, १९ । ५. १४ ।	७. १६, ३३-३५ । ९. ३४ ।

पीति]

अभिधम्मत्थसङ्गहस्त

[ब्रह्मपारिसज्ज

-सम्भोज्झ ७. ३०

१६ । ९. ३६ ।-त्तय ४. १४ ।

पुगल ४. १, २३ । ५. ८ । ८

-पञ्चक ८. ८ ।-समापत्ति ९.

१९, ३३ । ९. ४२

३८, ४३

पुञ्ज १. १०, १६, २०, २४,

फत्त २. २ । ७. २१ । ८. ४, ७

३१ । २. २४ । ४. १५ । ५. ३३

कुसन ३. ६, १०

पुथुजन ४. १५, २२ । ५. ८ ।

फोट्ठय ३. १९ । ६. ४ ।-आय-

-गोत्त ९. ३६

तन ७. ३८ ।-आरम्भण ३.

पुथुल ९. १२

१६ ।-धातु ७. ३९

पुब्बेनिवासानुस्सति ९. २४

पुम्भावदसक ६. १८

व

पुरित्त ।-इन्द्रिय ७. १८ ।-त्त ६

बल ७. १६, २३, २४, २९

४ ।-पुगल ८. ३३

वहिद्धा ६. २२

पुरेजात ८. १५, २७, २८ ।

वाहिर ६. ७, ८

-पञ्चय ८. ११, १६, २७

बाहुल्ल ५. ३५ ।-वुत्ति ५. २१-२३

पुल्लवक ९. ७

बुद्धानुस्सति ९. ८, १२, १३

पेत्तिविसय ५. ४

बुद्धिचरित ९. ३, १२

फ

बोज्झ ७. ३०

फरुसवात्ता ५. २२, २४

वोधिपक्खिय ७. २. २५

फल १. २७ । ३. १०, २२, २३ ।

व्यापाद ५. २३, २४ । ७. ६ । ६.

४. १९ । ६. ३० । ७. ४३ । ९.

४१ ।-नीवरण ७. ८

३७, ४५ ।-चित्त १. ३० । ४.

ब्रह्मपारिसज्ज ५. ६, १५, ३१

२५२

ब्रह्मपुरोहित]

सूचि

[मच्छरिय

ब्रह्मपुरोहित ५. ६, १५, ३१

ब्रह्मविहार ९. ६

भ

भगवा ४. १९

भङ्गजाण ९. २८

भयजाण " "

भयट्ट ९. ३४

भव ५. ३५, ३६, ४०, ४१ । ७.

१३ । ८. ४, ७-६ । -अन्तर

५. ३५, ३६ । ६. २७ । -आसव

७. ३ । -ओघ ७. ४ । -योग ७.

५ । -रागसंयोजन ७. ११ ।

-रागानुसय ७. ९

भवङ्ग ३. ९-११, १४, १६, २१ ।

४. ८, ६, ११, १३, १७ । ५.

१०, ११, १४, १६, १८, ३७,

४१ । ६. १२ । ९. ३६ ।

-अन्तरित ४. २६ । -क्खय ५.

३६ । -चलन ४. ९, ११ । -पात

४. ८, ६, ११, १३, १७, १६ ।

९. ३६, ४५ । -सन्तति ५.

४० । -सोत ४. ८, १६

भाव ६. ६, ८ । -दसक ६. २४,

२८ । -रूप ६. ४

भावना ५. २५, २६ । ८. ३३ ।

९. १. ४, १३, १६

भूत ६. ६, ८ । -रूप ६. ४

भूमि ४. १ । ५. २, ३

भोजन ८. १९

म

मग १. ३० । ३. २२, २३,

२५ । ४. १६, २० । ६. ३० ।

७. २२, २३, ४३ । ९. ३४,

३६, ३७, ३६-४२ । -अङ्ग ७.

१७, २३, २४, ३१ । ८.

१४ । -पच्चय ८. ११ । -सच्च

९. ३६

मग्गामग्गजाणदस्सनविसुद्धि ९.

२५, ३४

मच्छरिय २. ४, १३, २६ ।

-संयोजन ७. ११

मन]

अभिधम्मसङ्गहस

[मिच्छा

मन २. २४ । ५. २३ । ५. ३७ ।—उपपत्ति ५. २, ३४ ।	
—आयतन ७. ३८, ४१ ।	—काल ४ १६ । ५ ३५ ।
—इन्द्रिय ७. १८	महम्मत्त ७ १५, १८, २१, २२ ।
मनसिकार ७ २	३ ३, ७, १७, २२, २३ । ४
मनुस्स ५. ५, ११, १२	१३ । ५. ३३, ३८ ।—आरम्भण
मनो ।—कम्म ५ २०, २३, २५,	३. २२ ।—जवन ४ १६ ।
२६ ।—द्वार ३. १३, १४, १६ ।	—विपाक ३ १७ ।—समापत्ति
४. ७, ११, १५ । ५ २५, ३७ ।	९ ४४
८. ३६ । ९ १७, ३६ ।	महन्त ४. ७
—द्वारावज्जन १ ६ । ३. १०,	महाब्रह्म ५ ६. १५, ३१
१६ ।—द्वारवीथि ४ ६ ।—द्वारिक-	महाभूत ६. ३ । ८. २२-२४
चित्त ३. २१ ।—धातु ३ २५ ।	महाविपाक ३. १०, २५ । ४.
७. ३६ ।—धातुत्तिक २ २९ ।	२१ । ५. ११, २८
३. ११, १७, २२ ।—विज्जाण	मान ७. ४, १३, १७, २५ । ७.
४ ५ ।—विज्जाणधातु ३ २५ ।	१२ ।—अनुसय ७ ९ ।—सयो-
७ ३६ ।—विज्जाणवीथि ४. ६ ।	जन ७. १०, ११
—सञ्चेतना ७. २१	मानस १. २९ । ५ १८, ३६, ४०
मरण ५ ३६, ३७ । ६. २६ ।	मिच्छा ।—चार ५. २१ ।—दिट्ठि ५
८. ४, ६, ७ । ९. १२ ।	२३, २४ । ७ १७ ।—वावाम,
—अनुस्सति ९ ८ ।—आस-नवीथि	—सङ्कप्प,—समाधि ७ १७
२५४	

[मिद्ध]

सूचि

[रूप]

मिद्ध २. ४, १३, १७, २६

मिद्धकसन्नद ७. २, १५, २४

मुञ्जितुकम्पताजान् ९. २८

मुदिता २. १५, २१ । ९. ९

मुहुता ६. ५

मुत्तावाद ५. २२

मूल ५. २४ । ८. ५, ९, १०

नेत्ता ९. ९. १४

मोवधार ४. ९

मोमूह २. ११ ।-चित्त १. ५, ।

३. ७

मोह २. ४, १३ । ३. ५, ८ । ७.

१२, १५ । ९. ४० ।-चरित ९.

३, १२ ।-मूल १. ६

य

यमकपाटिहारिय ४. १९

याम ५. ५, १२

योग ७. ५, १४

योनि ५. ४

र

रस ६. ४, ८ । ९. ३२ ।-आयतन

७. ३८ ।-आरम्भण ३. १६ ।

-धातु ७. ३६

राग ८. १९ । ९. ४० ।-चरित

९. ३, १२

राजपुत्त ८. ३५

रत्न १. १ । ५. १४, ३५ । ६. १,

३, १४, २४, ३२ । ७. ४२ ।

८. १२, १४-१७, २०-२२,

२४-२७, ३०, ३१, ३५ । ९.

२३, ३२, ३३ ।-आयतन

६. ८ । ७. ३८ ।-आरम्भण

३. १६, २० । ४. ८ ।-उपा-

दानकलन्ध ७. ३७ ।-कलाप

६. १७ ।-कलन्ध ७. ३६ । ८.

३२ ।-जीवित ८. २८ ।-जीवि-

तिन्द्रिय ८. २६ ।-धम्म ४. ८ ।

८. ३२ ।-धातु ७. ३९ ।-पटि-

सन्धिक ५. ३८ ।-परम्परा ६.

रूप]

अभिधम्मसङ्गहस्य

[वाचा

२६ ।-पवत्ति ६. २८ । लोभ ७. ४, १३, २५ । ३. ३,
-रागसंयोजन ७. १० ।-रूप ६. ५, ८ । ७. १२, १५ ।-मूल १.
४ ।-लोक ३. २४ । ५. २७, ६ । २. १४ । ५. २४ ।-सङ्गत
२८ । ६. २८ ।-समुद्धान ६. १० १. ३

रूपावचर १. २, १७-२०, ३१ । लोहितक ९. ७
३. २५ । ४. २४ । ५. १९, लोहितकसिण ९. ६
२६ ३१, ३९ । ६. ११ । ९. ४
१४, १९, २३ ।-पटिसन्धि ५. ९, ४
१४, २८ ।-भूमि ४. २४ । ५. ३, ६

ल

लक्षण ६. ६, १६, २३ । ९. २६, ३२, ३६ ।-तय ९. ३४ ।-रूप
६. ५, १५

लङ्घता ६. ५, १५, १६-२१

लोकिय २. १५ । ६. ७

लोकुत्तर १. २, २५, २० । २. १५, १६ । ३. ३, ७, १७, २० ।
४. १३ । ६. ३० । ७. ३५,
४३ ।-जवन ४. २० ।-विपाक-

लोहितक ९. ७

लोहितकसिण ९. ६

घ

वची ।-कम्म ५. २०, २२, २५ ।
-घोम ८. ३६ ।-द्वार ५. २२,
२५ ।-विज्जति ५. २२ । ६.
५, १६

वट्ट ७. ४३ । ८. ५. ६, १०

वण ६. ८

वत्थु ३. १, २४-२६ । ४. २,
४ । ६. ४, २८ । ७. १४ ।

८. १६, २२-२४, २७ ।-दसक
६. १८, २४ ।-धम्म ७. १ ।

९. १८ ।-रूप ६. ८ ।-सङ्गह
३. २४

ववत्थान ९. २, १०, १२, १३

वाचा ५. २२, २४ । ७. १७, ३१

वान द. ३०, ३१

वायाम ७. १७, २६, ३१-३३

वायो ।-कसिण ९. ६ ।-घातु
६. ४

विकार द. ६, २६ ।-रूप द. ५

विक्रययितक ९. ७

विक्रित्तक ९. ७

विगतपञ्चय ८. ११, १३

विचार १. १७, १८, ३० । २.

३, ११, १६, २१ । ७. १६ ।

९. १६

विचिकिच्छा १. ५ । २. ४, ११,

१३, २७ । ४. २२ । ७. १२,

२३ । ९. ३६ ।-अनुसय ७. ६ ।

-नीवरण ७. ८ ।-संयोजन ७.

१०, ११

विच्छिदक ९. ७

विज्जमानपञ्चत्ति ८. ३४, ३५

विज्जत्ति ५. २३ । ६. ६, ८, १२,

१५ ।-रूप द. ५

विज्जाण ४. २, ५, ६ । ७. २१,

४२ । ८. ४, ७, ८, २६,

२७ । ९. २१ ।-उपादान-

कलन्ध ७. ३७ ।-कलन्ध ७.

३६ ।-घातु ३. २५ । ७. ४१ ।

८. १६, २४

विज्जाणञ्चायतन १. २१-२३ ।

५. ७, १७

वितक १. १७-१६, ३० । २.

३, ११, १६, २१ । ७. १६ ।

९. १६ ।-चरित ९. ३, १२

विनिपातिकासुर ५. ११, १२

विनिष्मोगरूप द. ८

विनीलक ९. ७

विपल्लासनिमित्त ९. ३७

विपस्सना ९. १, २८, ३४-३८ ।

-उपकिलेस ९. ३४ ।-कम्मट्टान

९. २५

विपाक १. २८ । २. २३ । ५.

२९ । ८. १६, २२, २३, २७ ।

-कलन्ध ८. १४ ।-पञ्चय ८.

११ ।-वट्ट ८. ९

विपुल्वक]

अभिधम्मसङ्गहस्य

[सकदागामि

विपुल्वक ९. ७

—इन्द्रिपाद ७. २७

विष्णुयुत्तपञ्चय ८. ११, २०, २७

वीसताकार ८. ८

विभूत ४. ७, ११, १३, १८

वुट्टान १—काल ४. १९। ९.

विमोक्ख ९. ३८।—मुख ९. २६, ३७

४५।—गामिनी ९. ३६, ३७।

विरति २. ६, १५, १७, २३,

(वसिता) ९. १६

२४।—त्तय २. २१। ७. ३३, ३४

वेदना १. १५। २. २। ३. १,

विरिय २. ३, ११, २९। ७.

२, ४। ७. ४२। ८. ४. ७,

३४।—अधिपति ७. २०।

३५।—अनुपस्सना ७. २५।

—इन्द्रिपाद ७. २७।—इन्द्रिय ७.

—उपादानकलन्ध ७. ३७।

१८, २८।—बल ७. १९ २६।

—कलन्ध ७. ३६

—सम्बोज्झ ७. ३०

वेय्यावच ५. २५

विसय ६. ६, ८।—व्यवत्ति ४.

वेहण्फल ५. ६, १५, २१

२, ३, ६

वोट्टपन २. २९। ३. ६, ९-११,

विमुद्धि ९. २५, ३०-३३, ३५, ३६

१५, १७, २२। ४. ८, ६।

वीतराग ४. १५

६. १२

वीथि ४. २, ६, १६। ५. ३७,

वीहार ३. २३

४१।—चित्त ४. १०, १२, २४,

स

२५। ५. ६, ३६।—चित्तुपाद ४.

सउयादिसेस ६. ३०

६। ५. ४०।—मुत्त ४. ३।

सयोजन ७. १०, ११, १४

—मुत्तसङ्गह ५. २

समेदज ६. २४

वीमसा।—अधिपति ७. २०

सकदागामि ५. ८। ९. ४०।

- फल १. २६ ।-मग्ग १. २५, सत्तक्खत्तुपरम ९. ३९
 ३० । ९. ४० सद्द ३. २० । ६. ४, १५. १९,
 सङ्कप्प ७. १७, ३१, ३३-३५ २८, २९ ।-आयतन ७. ३८ ।
 सङ्गत ६. ७ । ८. १, ३? -आरम्भण ३. १९ ।-धातु ७.
 सङ्गा ५. २५ ३६ ।-नवक ६. २०, २२
 सङ्गार ५. ३०, ३६ । ८. ४, ६- सद्धम्म १. १
 ६ । ९. ३४, ४४ ।-उपादन- सद्धा २. ५ । ७. ३३, ३४ । ८.
 क्खन्ध ७. ३७ ।-उपेक्खा ९. १९ ।-इन्द्रिय ७. १८, २८ ।
 २८, ३६ ।-क्खन्ध ७. ३६ -चरित ९. ३, १२ ।-वल ७.
 मङ्गेप ८. ५, ८ १९, २९
 सद्धानुस्सति ९. ८ सनिदस्सनरूप ६. ८
 सङ्गा २. २ । ७. ४२ । ९. २; सन्तति ५. ४०, ४१ । ६. ५ ।
 १०, १२, १३ ।-उपादानक्खन्ध ९. ३४, ४४
 ७. ३७ ।-क्खन्ध ७. ३६ । सन्तान ६. ११
 -विराग ५. ३१ संन्तिकेरूप ६. ८
 सति २. ५ । ७. १७, ३१, ३३ । सन्तीरण १. ७, ८ । २. ११ । ३.
 -इन्द्रिय ७. १८, २८ ।-पट्टान ६, ६-११, १५, २५ । ४. ८,
 ७. २५, ३२ ।-वल ७. १९. १६, १७ । ५. १०, ११
 २६ ।-सम्बोज्झङ्ग ७. ३० सप्पच्चय ६. ७ । ९. ३४
 सत्त (सत्त्व) ४. १७, १८ । ५. सप्पटिवरूप ६. ८
 १४ । ६. २४ ।-पब्बत्ति ९. २० सप्पाय ९. १२

सञ्चित्तसाधारण] अभिधम्मत्थसङ्गहस्स [सहजात

सञ्चित्तसाधारण ७. २	सम्पयुत्तपच्चय ८. ११, १३
सञ्चित्तसङ्गह ७. २, ४३	सम्पप्लाप ५ २२
सभाय ३. १ । ६ ३० ।-त्त ६.	सम्बोज्झङ्ग ७ ३०
१६ ।-रूप ६ ४	सम्पपधान ७ २६, ३२
समय ९. १, २, ११ ।-कम्मट्ठान	सम्पसन ।-आण ९ २८, ३४ ।
९ २, २४	-रूप ६. ४
समनन्तरपच्चय ८. ११, १३	सम्मा ।-आजीव,-कम्मन् ७ ६ ।
समाधि ७ ३१, ३३, ३४ । ९	७ १७, ३१ ।-दिट्ठि ७ १७, १
१५, १८, १९, ३१ ।-इन्द्रिय ७	३१, ३३ ।-वाचा ७ ६ । ७
१८, २८ ।-बल ७ १९, २९ ।	१७, ३१ ।-वायाम ७ १७ ३१,
-सम्बोज्झङ्ग ७ ३० ।	३२ ।-सङ्कप्प ७. १७, ३१ ।
समापजन ९. १९, ४३	-सति ७ १७, ३१, ३३ ।
समापत्ति ४ १९ । ९ ३८, ४३	-समाधि ७ १७, ३१
समुच्चय ७ १ ।-सङ्गह ७. २	सरस ९ ३८
समुट्ठान ६. ७	सलक्खण ७. १ ।-रूप ६ ४
समुदय ७ ४०, ४३ । ८ ४ ।	सवन ३. ९, १०
-सच्च ९. ३६	ससङ्गार ७ १४ । ५ ३०
समुद्दस ६. २,	ससङ्गारिक १ ३, ४, १०-१४ ।
समुप्पाद ८. १०	७ १३, २६
सम्पटिच्छन् १. ७, ८ । ७ ११ । ३.	सहजात ५ ३६ । ८ १८ २५
६, ९, १०, १५, २५ । ४. ८ १३	२६, २८ ।-सधियत्ति ८ ११ ।
२६०	

- पचय ८. ११, २०, २२ ।-रूप सुगति ४. २१ । ५. ३, ५, ६,
८. २२, २४, २७, ३० ११, २८
सहेतुक १. १३-१५ । २. १५, सुञ्जत ६. ३० । ९. २९, ३७,
२४ । ३. ६ ३८ ।-अनुपत्सना ९. २६, ३७
सळायतन ८. ४, ७ सुत्तन्त ७. १०
सायन ३. ९, १० सुदत्त ५. ६, १५
सासव ६. ७ सुदत्ति " " "
सीत ६. १३ सुद्धट्टक ६. १९-२२
सील ५. २५ । ९. ३० ।-अनु- सुद्धावास ५. ६, ८, ३१
त्सति ९. ८ ।-विमुद्धि ९. २५, सुभकिण्ह ५. ६, १५, ३१
३० सेक्ख ४. १५, २२, २३
सीलव्रतपरामास ७. ६, १३ । सेनासन ८. १९
-उपादान ७. ७ ।-संयोजन सोक ८. ४, ७
७. १०, ११ सोत ३. १४, २१, २४ । ६. ४ ।
सुख १. १७-१९, ३० । २. २९ । -आयतन ७. ३८ ।-इन्द्रिय ७.
३. २-४ । ४. १५ । ८. १९ । १८ ।-दसक ६. १८ ।-द्वार ३.
९. ३४ ।-इन्द्रिय ७. १८ । १३, १५ । ४. ९ ।-द्वारवीथि
-सन्तीरण २. २९ । ३. ३, ४. ६ ।-धातु ७. ३९ ।-विज्जाण
१७ ।-सहगत १. ८ । ३. ३ १. ७, ८ । ३. १५ । ४.
सुखुम ९. १९ ।-रूप ३. २० । ६. ५ ।-विज्जाणधातु ७. ३९ ।
८ । ७. ४१ -विज्जाणवीथि ४. ६ । ८. ३६

सोतापत्ति]

अभिधम्मत्थसङ्ग्रहस्स

[हेतु

सोतापत्ति ।-फल १. २६ ।-मग्ग

ह

१. २५, ३० । ७. २२ । ९. ३९

हतविक्लित्तक ९. ७

सोतापन्न ७. ८ । ९. ३९

हृदय ३. २४, २५ । ६. ६, ८, १५ ।

सोमन १. ११ । २. १५, १६,

-रूप ६. ४ ।-वत्थु ६. ४

१८ । ३. ७ ।-साधारण २. ५

हसन ३. ३, ६, २५ । ४. २४ ।

सोमनस्स ३. २, ४, ११ । ४.

-चित्त २. २६ । ३. २२

१७ । ६. १२ । ७. १६ ।-इन्द्रिय

हसितुप्पादचित्त १. ६

७. १८ ।-पटिसन्धिक ४. १७ ।

हिरि २. ५ ।-वल ७. १६

-सहगत १. ३, ८, ९, १२,

हेतु ३. १. ५, ८ । ७. १५, २४

४ । ३. ३ । ४. १४, १६

८. ८, १४ ।-पच्चय ८. ११, १

अभिधम्मत्थसङ्ग्रहस

गाथानुक्रमो

अ

अट्टतिसं सत्ततिसं-२. २४
अट्ठधा लोभमूलानि १. ६
अट्ठवीसति कामेसु ६. २६
अट्ठसट्ठि तथा द्वे च ३. १२
अट्ठारस पत्तरस ६. १६
अतीते हेतवां पञ्च ८. ८
अथा यस्सानुसारेण ८. ३६
अनुत्तरे भानघम्मा २. २४
अरिया नोपलब्धन्ति ५. ८
असङ्खारं ससङ्खार-५. ३०
असोति वीथिचित्तानि ४. २५
असेकखानं चतुवत्ता० ४. २३
अहेतुकट्टारसेक-३. ८
अहेतुकेसु सञ्चरथ २. ३०

आ

आरुप्यचुतिया हीन्ति ५. ३६
आलम्बनप्यभेदेन १. २४

आप्तवानं समुप्पादा ८. १०

आसवोधा च योगा च ७.

इ

इच्छेवमट्ठवीसति-६. ६
इच्छेवं मतसत्तानं ६. २७
इति चित्तं चेतसिकं ६. ३२
इति तेकालिका धम्मा ८. ३
इत्थमेकूननवति-१. २६
इत्थं चित्तावियुत्तानं २. ३०
इत्थं महग्गतं पुब्बं ५. ३३
इद्विविधं दिव्वसोतं ९. २४
इस्सामच्छेरकुक्कुच्च-२. १७

ए

एकद्वारिकचित्तानि ३. १८
एकादसविधं तस्मा १. ३१
एकुप्पादनिरोधा च २. १
एकूनवोसट्ठारस २. २८

अभिधम्मसङ्गहस

एकूनवीसति धम्मा २. १६

एत्तावता विभत्ता हि ६. १

ओ

ओभासो पीति परसादि ९. ३४

क

कम्मचिच्चोत्तुकादार-६. २३

कलापान परिच्छेद- " "

कामे जवनसत्तार० ४. १८

कामे तेवीस पाकानि १. १६

च

चतुपञ्चासथा कामे १. ३६

चतुमगगप्पमेदेन १. २७

चत्तारोधिपती युत्ता ७. २४

चित्तुप्पादान मेच्चेव ४. १

छ

छत्तिस्स ते तथा सो ण ३. १८

छत्तिस्स पञ्चतिंसाथ २. २०

छत्तिमानुत्तरे धम्मा २. १८

छ्वा नामं तु नामस्स ८. १२

छन्दो चित्तनुपेक्ता च ७. २३

छब्बिमुदिक्खमेनेव ९. ३६

छवत्थु निस्सिता कामे ३. २६

छसट्ठे पञ्चपञ्चास २. १२

छ हेतू पञ्च भानङ्गा ७. २४

छल्लेवानुसया होन्ति ७. १४

ज

जायमानादिरूपान ६. १६

झ

भानङ्गयोगमेदेन १. ३१

त

तत्थ युत्ताभिधम्मत्था १. १

तेचत्तालीस निस्साय ३. २६

तेत्तिस्स पाके वत्तिस्स-२. २४

तेस्सञ्जसमाना च २. ८

तेसमेव च मूलान ८. १०

तेसं चित्तावियुत्तान २. ६

तेस द्वादस पाकानि ५. १०

द

दुक्ख तेभूमस्स वट्ठ ७. ४३

द्वत्तिस्स सुत्तपुञ्जग्हा ४. १५

द्वादसाकुसलानेय १. २८

द्वादसेकादस दम ८. २०

गाथानुक्रमो

द्वारालम्बनमेदेन ७, ४२

द्वासत्ततिविधा वृत्ता ७. १

न

नवसतब्बचेकवीस ५. १३

न विजन्तेत्य विरती २. २४

प

पञ्चतिस चतुत्तिस २. २२

पञ्चधा भानमेदेन १. २०

पञ्चपञ्चास छसट्टि २. १२

पञ्चवीस परित्तम्हि ३. २३

पञ्चुपादानक्खघा ति ७. ४२

पञ्जत्तिनामरूपानं ८. ३१

पञ्जत्तिनामरूपानि ८. १२

पञ्जा पकासितां सत्त-२. १६

पटिसङ्गाय पनेतमद्धुवं ५. ४१

पटिसन्धादयो नाम. ३. १२

पटिसन्धि भवङ्गञ्च ५. १८

पटिसन्धिभवङ्गवीथियो ५. ४१

पदमच्चुतमच्चन्तं ६. ३१

परिच्छेदो च विज्जत्ति ६. ६

पवत्तिसङ्गहं नाम ४. १

पापाहेतुकमुत्तानि १. ११

पुथुज्जनां न लब्भन्ति ५. ८

पुथुजनानं सेक्खानं ४. १५

भ

भावेतब्बं पनिच्चेवं ९. ४६

भूतण्णसादविसया ६. ६

म

मग्गयुत्ता फला चेव ७. ४३

मग्गं फलञ्च निव्वानं ९. ३६

य

यथा च रूपावचरं १. ३१

यथावुत्तानुसारेण २. १७

येसं सङ्गतधम्मनं ८. १

र

रूपञ्च वेदना सञ्जा ७. ४२

रूपावचरचुतिया ५. ३९

ल

लोभो दोसो च मोहो च ३. ८

अभिधम्मसङ्गहस

एकुनवासात् धम्मा २. १६

एत्तावता विभत्ता हि ६. १

ओ

अभासो पीत परस्मि ९. ३४

क

कम्मचित्तोत्तुकाहार-६. २३

कलापान परिच्छेद- " "

कामे जवनसत्तार० ४. १८

कामे तेवीस पाकानि १. १६

च

चतुपञ्चासधा कामे १. २६

चतुसङ्गप्पभेदेन १. २७

चत्तारोधिपती बुत्ता ७. २४

चित्तुप्पादानमिञ्चेन ४. १

छ

छत्तिस्स ते तथा तीणि ३. १८

छत्तिस्स पञ्चत्तिसाथ २. २०

छत्तिसानुत्तरे धम्मा २. १८

छथा नामं तु नामस्म ८. १२

छन्दो चित्तमुपेक्खा च ७. ३३

छन्धिमुदिक्खेनेव ५. ३६

२६४

छवत्थु निस्सिता कामे ३. २६

छसट्ठि पञ्चपञ्चास २. १२

छ हेतू पञ्च भानङ्गा ७. २८

छळेवानुसया होन्ति ७. १४

ज

जायमानादिरूपान ६. १६

झ

भानङ्गयोगभेदेन १. ३१

त

तत्थ बुत्तामिधम्मत्था १. १

तेचत्तालीस निस्साय ३. २६

तेत्तिस्स पाके वत्तिस्स-२. २४

तेस्सज्जसमाना च २. ८

तेसमेव च मूलान ८. १०

तेसं चित्तावियुत्तान २. ६

तेस द्वादस पाकानि ५. १०

द

दुक्ख तेभूमन् वट्ट ७. ४३

द्वत्तिम सुत्तपुञ्जम्हा ४. १५

द्वादसाकुसलानेय १. २८

द्वादसेकादस दत्त ८. ३०

गाथानुक्रमा

द्वारालम्बनभेदेन ७. ४२

द्वासत्ततिविधा वृत्ता ७. १

न

नवसतब्धेकवीस ५. १३

न विजन्तेत्य विरती २. २४

प

पञ्चतिस चतुत्तिस २. २२

पञ्चधा भानभेदेन १. २०

पञ्चपञ्चास छसट्टि २. १२

पञ्चवीस परित्तम्हि ३. २३

पञ्चुपादानकखद्या ति ७. ४२

पञ्चत्तिनामरूपानं ८. ३१

पञ्चत्तिनामरूपानि ८. १२

पञ्चा पकासितां सत्त-२. १६

पटिसङ्गाय पनेतमद्भुवं ५. ४१

पटिसन्धादयो नाम. ३. १२

पटिसन्धि भवङ्गश्च ५. १८

पटिसन्धिभवङ्गवीथियो ५. ४१

पदमञ्चुतमच्चन्तं ६. ३१

परिच्छेदो च विञ्जत्ति ६. ६

पवत्तिसङ्गहं नाम ४. १

पापाहेतुकमुत्तानि १. ११

पुथुजनां न लब्धन्ति ५. ८

पुथुजनान सेक्खानं ४. १५

भ

भावेतब्धं पनिच्चेवं ९. ४६

भूतण्णादविसया ६. ६

म

मग्गयुत्ता फला चेव ७. ४३

मग्गं फलञ्च निव्वानं ९. ३६

य

यथा च रूपावचरं १. ३१

यथावुत्तानुसारेण २. १७

येसं सङ्गतधम्मनं ८. १

र

रूपञ्च वेदना सञ्जा ७. ४२

रूपावचरचुत्तिया ५. ३९

ल

लोभो दोसो च मोहो च ३. ८